

BİRLƏŞMİŞ
MİLLƏTLƏR
TƏŞKİLATININ
İNSAN
HÜQUQLARI
ÜZRƏ ALI
KOMİSSARLIĞI

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar

Milli insan hüquqları
təsisatları üçün Tədris vəsaiti

İnsan Hüquqları

BİRLƏŞMİŞ
MİLLƏTLƏR
TƏŞKİLATI

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
Kitabxanası

PREZİDENT KİTABXANASI

Peşəkar Təlim

12

Nö-1i Seriya

BİRLƏŞMİŞ MİLLƏTLƏR TƏŞKİLATI
Nyu-York - Cenevrə, 2005

QEYD

Hazırkı nəşrdə istifadə olunan məfhumlar və materialın təqdimatı BMT Katibliyinin hər hansı ölkənin, ərazinin, şəhərin və ya sahənin, yaxud onların hakimiyyət orqanlarının hüquqi statusuna və ya sərhədlərinin müəyyən olunmasına dair fikirlərini əks etdirmir.

Hazırkı nəşrin materialları, müvafiq məlumatın göstərilməsi və nəşr olunmuş materialın surəti Palais des Nations, 8-14 avenue de la Paix, CH-1211 Geneva 10, Switzerland ünvanında yerləşən BMT-nin İnsan hüquqları üzrə Ali Komissarının İdarəsinə göndərilməsi şərti ilə, sərbəst qaydada istinad edilə və nəşr oluna bilər.

HR/P/PT/12

UNITED NATIONS PUBLICATION
Sales No. E.04.XIV.8
ISBN 92-1-154163-8
ISSN 1020-1688

Üz səhifəsindəki fotosəkillər BMT, İctimai məlumat idarəsi;
Michael Mogensen / Still Pictures
Fici İnsan Hüquqları Komissiyası

MÜNDƏRİCAT

	<i>Səhifə</i>
MÜQƏDDİMƏ	vii
I. İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLARIN TƏBİƏTİ	1
A. NORMATİV SİSTEM	3
İnsan hüquqları - vahid normativ-hüquqi baza	3
İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt	5
Ümumi şərhlər	6
İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair dövlətlərin öhdəlikləri üzrə digər rəhbərlik mənbələri	7
B. DÖVLƏTLƏRİN ÖHDƏLİKLƏRİ	9
"bütün münasib vasitələrlə, o cümlədən qanunvericilik aktları qəbul etməklə tədbirləri həyata keçirmək"	9
"hüquqların tam gerçəkləşməsinə nail olmaq məqsədilə"	10
"Mövcud ehtiyatlardan maksimal dərəcədə istifadə etməklə"	12
"ayrı-seçkiliyə yol verilmədən"	14
"beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq vasitəsilə"	14
Hörmət etmək öhdəliyi	15
Qorumaq öhdəliyi	17
Yerinə yetirmək öhdəliyi	19
C. BƏZİ ƏSAS ANLAYIŞLAR	22
Minimal əsas öhdəliklər	22
İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə müdafiəsi və dövlət daxilində tətbiqi.....	24
Regressiv tədbirlərin qarşısının alınması	28
II. MİLLİ İNSAN HÜQUQLARI TƏSİSATLARININ TƏBİƏTİ	29
A. BEYNƏLXALQ SƏNƏDLƏRƏ ƏSASLANAN GENİŞ VƏ DƏQIQ MÜƏYYƏN OLUNMUŞ MANDATIN VACİBLİYİ.....	31
Paris Prinsipləri	31
B. İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLARA DAİR MANDATIN SƏMƏRƏLİ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİN ELEMENTLƏRİ.....	33
Mandatın izahı	33
Müstəqillik	35
Funksiyalar	35
Səlahiyyətlər	35
Mümkünlük	36

	Səhifə
Əməkdaşlıq	37
Fəaliyyət səmərəliliyi və qabiliyyəti	37
Məsuliyyət	38
C. İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR İLƏ BAĞLI MİLLİ İNSAN HÜQUQLARI TƏSİSATLARI ÜÇÜN ÇAĞIRIŞLAR	39
Daxili amillər	39
Xarici amillər	39
III. İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLARIN MÜDƏFİƏSİNDƏ VƏ TƏŞVİQİNDƏ MİLLİ İNSAN HÜQUQLARI TƏSİSATLARININ ROLU	43
A. İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLARIN POZULMASI İLƏ BAĞLI MƏSƏLƏLƏRƏ BAXILMASI	45
İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması hallarına nə üçün baxılmalıdır?	45
Araşdırma prinsipləri	47
İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması hallarının baxılmasına dair şikayətlər sistemi	48
Ayrı-ayrı pozuntuların araşdırılması üzrə hərəkətlər	49
Sistemli pozuntuların araşdırılması	54
B. İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLARIN MONİTORİNQİ	57
İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar nə üçün nəzarətdə saxlanılmalıdır?	57
Prinsiplər	58
Monitorinq sistemi	60
C. İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLARIN TƏŞVİQİ	74
İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar nə üçün təşviq edilməlidir?	74
Prinsiplər	75
Təşviqetmə sistemi.....	77
İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair öhdəliklərin dövlətlər tərəfindən tanınmasının təşviq edilməsi	84
İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə müdafiəsi mümkünlüyünün məhkəmə tərəfindən tanınmasının təşviq edilməsi	88
İctimai təhsil vasitəsilə məlumatlılığın və səlahiyyətlərin verilməsinin təşviq edilməsi	90
İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən riayət olunmasının təşviq edilməsi	91
Kiçik qrupların iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə təlimi	92

	Səhifə
YEKUN	95
ƏLAVƏLƏR	
İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair standartlar -	
1. Bütün hüquqların ayrılmazlığı və qarşılıqlı əlaqələri	4
2. Əsas insan hüquqları orqanları	7
3. Danilo Türk tərəfindən təklif olunmuş əsas postulatlar	8
4. Ümumi şərhlər və məcburi çıxartma	16
5. Dövlət öhdəliklərinin ayrılması - mənzil hüquqları	21
6. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt - hesabat vermə prinsipləri	67
İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar təcrübədə -	
1. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq olunması və müdafiəsi məqsədilə mümkün tədbirlər	23
2. Cənubi Afrikada məhkəmələr və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar: milli insan hüquqları təsisatı məhkəmə nəzarəti qismində	27
3. Fici İnsan Hüquqları Komissiyasının mandati	32
4. Hindistan İnsan Hüquqları Komissiyasının mandati.....	34
5. Uqanda İnsan Hüquqları Komissiyası	36
6. Filippində araşdırma monitorinqi	47
7. Kanadada Ontario İnsan Hüquqları Komissiyası	54
8. Avstraliya İnsan Hüquqları və Bərabər İmkanlar Komissiyası	56
9. Cənubi Afrika İnsan Hüquqları Komissiyası.....	59
10. Kəmiyyət səhiyyə göstəriciləri	62
11. Hüquqların müstəqilliyinin və ayrılmazlığının təşviq edilməsi	75
12. Məqsədlərin müəyyən edilməsi və ifadə olunması.....	80
13. Hindistan İnsan Hüquqları Komissiyası səhiyyə hüquqlarını təşviq edir	86
14. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tədris proqramına daxil olmasının təşviq edilməsi	88
15. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə müdafiəsi	89
QOŞMALAR	99
Əsas beynəlxalq sənədlər	101
1. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt	101
2. Milli təsisatların statusuna dair prinsiplər	111
3. İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin 10 nömrəli Ümumi Şərhi: Milli insan hüquqları təsisatlarının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsində rolu	115

	Səhifə
4. İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin 3 nömrəli Ümumi Şərhi: iştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinin təbiəti	117
5. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması halları üzrə Maastrixt Rəhbər prinsipləri	119
6. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın həyata keçirilməsi üzrə Limburq Prinsipləri	127
Seçilmiş ədəbiyyat	141

MÜQƏDDİMƏ

İnsan hüquqları insanların tam insani həyat yaşamaq üçün tələblərinin hüquqi ifadəsidir. Birlikdə götürüldükdə, bu, müfəssəl, bütöv ifadədir. Bütün insan hüquqları - mülki, mədəni, iqtisadi, siyasi və sosial - 1948-ci il İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə nəzərdə tutulduğu kimi, universal, ayrılmaz və qarşılıqlı əlaqəli hüquqların toplusu qismində tanınır.¹ İnsan hüquqlarının, o cümlədən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviqi və müdafiəsinə hərtərəfli yanaşma nəticəsində insanların şəxsiyyətinə tam hörmət etməklə rəftar olunması və onların eyni zamanda bütün hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi və sosial ədalətdə yaşaması təmin olunur.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviqi və müdafiəsi

Nisbətən etinasızlıq dövründən sonra son illərdə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində vacib irəliləyişlər baş vermişdir. 1993-cü ildə İnsan Hüquqları üzrə Dünya Konfransında qəbul olunmuş, "iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların milli, regional və beynəlxalq səviyyələrdə tanınmasının təmin edilməsi üçün əlaqələndirilmiş səylərə" çağırılmış Vyana Bəyannaməsi və Fəaliyyət Proqramı bu prosesdə mühüm addım olmuşdur.² İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara qarşı diqqət həm Birləşmiş Millətlər Təşkilatı çərçivəsində, həm də iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların bir çox milli konstitusiyalara və hüquq sistemlərinə hüquqi norma qismində daxil olması nəticəsində əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Eyni zamanda, "dünya əhalisinin beşdən biri hər gecə ac yatdığı, dördəndən biri təhlükəsiz içməli su kimi əsas ehtiyaclarını ödəyə bilmədiyi, üçdən biri isə - təsvir etmək üçün münasib-söz tapılmayan yoxsulluq içində insanın ömür sürməsinin belə aşağı səviyyəsində yaşadığı halda" iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam gerçəkləşməsinə yenilənmiş diqqət və öhdəliklər həyatı əhəmiyyət kəsb edir.³

Milli insan hüquqları təsisatları iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara müraciət etmək üçün əlaqələndirilmiş səylərdə vacib rol oynaya bilər. Son onillikdə bu hüquqlara yetirilən, artan diqqətlə yanaşı, milli insan hüquqları təsisatlarının sayı və səmərəliliyi də artmışdır. 1991-ci ildə Parisdə BMT-nin milli insan hüquqları təsisatlarının birinci beynəlxalq seminarı keçirilmişdir. Burada iştirak etmiş təsisatlar səmərəli milli insan hüquqları təsisatlarına dair minimal standartları - "Paris prinsipləri" kimi tanınan (bax, qoşma) Milli təsisatların statusuna dair Prinsipləri hazırlayaraq qəbul etmişlər. Həmin prinsiplər 1992-ci ildə İnsan Hüquqları üzrə Komissiya, 1993-cü ildə isə BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən təsdiq olunmuşdur. İnsan Hüquqları üzrə Dünya Konfransında qəbul olunmuş Vyana Bəyannaməsində və Fəaliyyət Proqramında dövlətlərin milli insan hüquqları təsisatlarının yaradılması və gücləndirilməsi barədə xahişi ilə BMT-nin yardım fəaliyyətinin genişləndirilməsi, habelə milli insan hüquqları təsisatları, regional təşkilatlar və BMT arasında əməkdaşlıq həvəsləndirilməklə milli insan hüquqları təsisatlarının əhəmiyyəti həmçinin təsdiq edilmişdir. BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarının İdarəsi bu tövsiyəyə cavab olaraq texniki yardım və əməkdaşlıq üzrə geniş proqramı həyata keçirmişdir. BMT-nin İnkişaf Proqramı, Birlik Katibliyi, Beynəlxalq Frankofon Təşkilatı, Amerikalı İnsan Hüquqları İnstitutu,

¹ Mülki və siyasi hüquqlar, habelə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar təsbit olunmuş İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə vahid insan hüquqları haqqında paktın sələfi qismində nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda, siyasi, ideoloji və digər amillər bunun qarşısını almış və nəhayət, Ümumi Bəyannamənin elan olunmasından təxminən iyirmi il sonra iki Beynəlxalq Pakt qəbul olunmuşdur.

² İnsan Hüquqları üzrə Dünya Konfransında qəbul olunmuş Vyana Bəyannaməsi və Fəaliyyət Proqramı, Vyana, 25 iyun 1993-cü il (A/CONF 157/23), II hissə, paraq. 98.

³ Human Development Report 1994, UNDP, New York, s. 2.

İnsan və Xalqların Hüquqları üzrə Afrika Komissiyası, Beynəlxalq Ombudsman İnstitutu, beynəlxalq və regional vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları da milli insan hüquqları təsisatlarının təşviqində daha fəal olmuşlar.

Eyni zamanda, milli insan hüquqları təsisatlarının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara diqqətin artırılması təsadüfi və tək-tək olmuşdur. Bir çox hallarda, milli insan hüquqları təsisatları iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara münasibətdə digər təsisatlar və təşkilatlardan daha az fəal olmuşlar.⁴ Mülki və siyasi hüquqlar və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar arasında davamlı yanlış fərqləndirmə, habelə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların hüquqi təbiətinin və məzmununun anlaşılmaması iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə səmərəli fəaliyyəti sarsıtmışdır.⁵

Bir çox ölkələrdə yoxsulluğun mövcudluğu, habelə dövlətlər arasında və onların daxilində rifahla gəlirlər arasında bərabərsizliyin artdığı şəraitdə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam gerçəkləşməsində maneələr iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə fəaliyyəti müəyyən dərəcədə çətinləşdirir. Eyni zamanda, milli insan hüquqları təsisatlarının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviqi və müdafiəsi məqsədilə fəaliyyətinin artması üçün onların qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinə daha böyük diqqət yetirilir. Hazırkı tədris vəsaiti belə səylərə yardım etmək üçün hazırlanmışdır.

Milli insan hüquqları təsisatlarının rolu

Müxtəlif beynəlxalq orqanlar və mexanizmlər milli insan hüquqları təsisatlarının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsində və təşviqində oynaya biləcək rolunu müəyyən etmişlər.⁶ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin milli insan hüquqları təsisatlarının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsində rolu

⁴ Misal üçün, İnsan Hüquqları Siyasəti üzrə Beynəlxalq Şuranın axıncı hesabatında milli insan hüquqlar təsisatlarının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla daha fəal məşğul olması zəruriliyi aydın şəkildə vurğulanmışdır. Həmin hesabatda Şura tövsiyə etmişdir ki, milli insan hüquqlar təsisatları iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla məşğul olsunlar. Yoxsulluq və təhsil, mənzil və səhiyyə təminatlarından qeyri-bərabər istifadə imkanları artan dərəcədə sosial tərəqqini və həyat keyfiyyətini müəyyən edir. Milli insan hüquqlar təsisatları iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara müraciət etmədən zəif qrupların ehtiyaclarını ödəyə bilməyəcəkdir. Bəzələrinin bunu artıq etdiyi ilə yanaşı, bir çox təsisatlar həmin hüquqların həyata keçirilməsi üçün səylərini sərf etməli və ya onlara ciddi yanaşmalıdır. Yeni milli insan hüquqları təsisatları iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar öz mandatına daxil etməlidir. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar mandata daxil olmayan milli təsisatlar öz mandatına yenidən baxmalıdır. Praktiki strategiya aşağıdakıları əhatə edə bilər: istisna sahələrinin müəyyən olunması və onlarla məşğul olmaq üçün siyasət təkliflərinin hazırlanması; iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı hökumət siyasətinin monitorinqi; iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan istifadə imkanlarını genişləndirən halların dəstəklənməsi; iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə müdafiəsinin təmin olunması yollarının müəyyən edilməsi (International Council on Human Rights Policy, Performance and Legitimacy: National Human Rights Institutions, Versoix, Switzerland, 2000)

⁵ Belə yanlışlıqlar adətən müəyyən fərqlərə, o cümlədən müvafiq hüquqların guya müsbət və mənfi təbiətinə, mülki və siyasi hüquqların iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həmişə vəsait tutumlu məzmununa nisbətən guya havayı təbiətinə, mülki və siyasi hüquqların dərhal həyata keçirilmə qabiliyyətinə, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların isə yalnız tədricən həyata keçirilmə qabiliyyətinə, yaxud iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə müdafiəsinə malik olmadığı ilə bağlı müzakirələrə əsaslanır. Həmin yanlış fərqlərin aradan qaldırılması son onilliklərdə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəçiləri qarşısında duran əsas vəzifə - hazırda bir çox hallarda həmin hüquqların təmin olunması və həyata keçirilməsi üzrə tədbirləri təkmilləşdirmək zərurəti ilə əvəzlənmiş vəzifə olmuşdur.

⁶ İrqi Ayrı-seçkiliyin Aradan Qaldırılması üzrə Komitənin [İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında Beynəlxalq Konvensiyanın həyata keçirilməsinə yardım etmək üçün milli təsisatların yaradılması barədə XVII Ümumi Tövsiyədə Konvensiyanın iştirakçı dövlətlərinə tövsiyə etmişdir ki, "İnsan Hüquqları üzrə Komissiyanın 1992-ci il 3 mart tarixli 1992/54 nömrəli qətnaməsinə əlavə edilmiş milli təsisatların statusuna dair prinsipləri nəzərə alaraq digər məqsədlər sırasında aşağıdakı məqsədlərə xidmət etmək üçün milli komissiyalar və ya münasib orqanlar yaratsınlar: a) İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında Beynəlxalq Konvensiyanın 5-ci maddəsində dəqiq təsbit edildiyi kimi, insan hüquqlarının hər hansı ayrı-seçkilik olmadan həyata keçirilməsinin təşviqi". Həmin Konvensiyanın 5-ci maddəsində bir sıra iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar təsdiq olunur.

haqqında 10 nömrəli Ümumi Şərhdə (bax, qoşma) xüsusilə vurğulanmışdır ki, milli insan hüquqları təsisatları:

bütün insan hüquqlarının ayrılmazlığının və qarşılıqlı əlaqələrinin təşviqi və təmin olunmasında əsas rol oynaya bilər. Təəssüf ki, həmin rol, adətən, təsisata bağlanmır, yaxud onun tərəfindən nəzərə alınmır və ya ona lazımı diqqət yetirilmir. Buna görə də, belə təsisatların bütün müvafiq fəaliyyət növlərində iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara tam diqqət yetirilməsi zəruridir.

Eynilə 1998-ci il İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması halları üzrə Maastrixt Rəhbər prinsiplərində (bax qoşma) vurğulanır ki:

Milli ombudsman təsisatları və insan hüquqları komissiyaları kimi təşviq və monitorinq orqanları iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması hallarını, mülki və siyasi hüquqların pozulması hallarına baxdığı enerji ilə araşdırmalıdır (25-ci prinsip).

Bir çox milli insan hüquqları təsisatlarının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsi və təşviqi zəruriliyindən xəbərdarlığı artmaqdadır.⁷ Bir çox hüquq müdafiə təşkilatları və elmi işçilər belə müdafiəni və təşviqi davam etdirməyə və dərinləşdirməyə çağırılmışlar.⁸ Misal üçün, İnsan Hüquqları Siyasəti üzrə Beynəlxalq Komissiyasının milli insan hüquqları təsisatlarının fəaliyyəti və qanuniliyi barədə 2000-ci il mart hesabatında "milli insan hüquqları təsisatlarının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara baxması" tövsiyə edilmiş və onlar tərəfindən istisna sahələrinin müəyyən edilməsi və bu hüquqlarla məşğul olmasına dair siyasətin işləniş hazırlanması təklif olunmuşdur.⁹

2000-ci ilin iyul ayında Milli İnsan Hüquqları Təsisatları üzrə Birlik Konfransı tövsiyə etmişdir ki:

Milli təsisatların nizamnamələrində və ya milli konstitusiyalarda iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarının məhkəmə müdafiəsinin nəzərdə tutulmasından asılı olmayaraq, bu təsisatlar iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların yayılması ilə bağlı məsələlərlə məşğul olmaq məqsədilə bütün mümkün vasitələrdən istifadə etməlidir.¹⁰

⁷ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta əsasən Kanada tərəfindən təqdim olunmuş məruzə üzrə yekun qeydlərində (E/C.12/1/Add.31, 10 dekabr 1998-ci il) Kanada İnsan Hüquqlar Komissiyasının Kanadada iqtisadi və sosial hüquqların dürüst olmayan müdafiə olunması və həyata keçirilməsi barədə bəyanatını, habelə Komitənin tövsiyə etdiyi kimi, bu hüquqların insan hüquqlarına dair qanunvericilikdə əks etdirilməsi barədə təklifini dəstəklənmişdir. Komitə həmçinin, sosial yardım ödənişlərini alan şəxslərin razılığı olmadan bu ödənişlərin birbaşa ev sahiblərinə verilməsinə dair qanunvericiliyin, Kvebek İnsan Hüquqlar Komissiyasının və Ontario insan hüquqları məhkəməsinin sosial yardım alan şəxslərlə belə rəftarın qərəzli olmasını müəyyən etdiyinə baxmayaraq Ontarioda və Kvebekdə hökumətlər tərəfindən qəbul olunması ilə bağlı öz narahatlığını bildirmişdir. Bax həmçinin, National Human Rights Institutions: Articles and Working Papers: Input into the Discussions on the Establishment and Development of the Functions of National Human Rights Institutions, Lindsnaes, Lindholt and Yigen, eds. (Copenhagen, Danish Centre for Human Rights, 2000).

⁸ Bax Circle of Rights: Economic, Social and Cultural Rights Activism: A Training Resource (International Human Rights Internship Program and Asian Forum for Human Rights and Development, 2000) kitabında "National human rights commissions and economic, social and cultural rights" (Module 23). Bax həmçinin, Human Rights Quarterly, vol. 17, No. 1 (February, 1995) nəşrində Mario Gomez, "Social economic rights and human rights commissions", səh 155-169.

⁹ International Council on Human Rights Policy, Performance and Legitimacy: National Human Rights Institutions (Versoix, Switzerland, March 2000) (www.ichrp.org).

¹⁰ Protecting Human Rights: The Role of National Institutions, Commonwealth Conference of National Human Rights Institutions, 4-6 July 2000 (Cambridge, Commonwealth Secretariat), s. 20.

Milli insan hüquqları təsisatlarının insan hüquqlarının müdafiəsi və təşviqi ilə bağlı bir çox funksiyaları, o cümlədən şikayətlərə baxılması, araşdırmaların aparılması, insan hüquqları sazişlərinə əsasən öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üzrə monitorinqin keçirilməsi, dövləti beynəlxalq saziş öhdəliklərinin tətbiq olunmasına dair məsləhət verilməsi, siyasətdə dəyişikliklərin təklif edilməsi və trening və maarifləndirmə işinin təşkil olunması funksiyaları vardır. Onlar bu funksiyaları iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsi məqsədilə mülki və siyasi hüquqların müdafiəsi ilə eyni dərəcədə səmərəli surətdə yerinə yetirə bilərlər. Eyni zamanda, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara lazımi diqqət yetirmək üçün milli insan hüquqları təsisatları bu hüquqların hüquqi təbiətini, habelə beynəlxalq və milli hüquqa əsasən dövlətin müvafiq öhdəliklərini tam anlamalıdır. Onlar həmçinin mandatının hüdudlarını araşdırmalı, daxili və xarici ehtiyatları nəzərdən keçirməli, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsi ilə bağlı çağırışları cavablandırmalıdır.

Dərslinin məqsədi

Bu dərslinin niyyəti milli insan hüquqları təsisatlarına iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara baxılmasında öz funksiya və səlahiyyətlərinin səmərəliliyinin artmasına kömək etməkdir. Onun məqsədi iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları milli insan hüquqları təsisatlarının işinə daxil etmək, bununla da, yoxsulluq və inkişaf məsələləri ilə, məsələn, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sistemi vasitəsilə məşğul olmaq məqsədilə siyasətin, proseslərin və biliklərin inkişaf etdirilməsində onlara kömək etməkdir.

Tədris vəsaitində milli insan hüquqları təsisatlarının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsi və təşviqi işində daha effektiv olması yolları müzakirə olunacaqdır. Burada milli təsisatların mandatlarının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların hüquq sistemlərinə daxil etmək məqsədilə şərh olunması, onların funksiyaları və səlahiyyətlərinin bu hüquqlarla bağlı daha münasib surətdə yerinə yetirilməsi, onların ehtiyatlarının daha səmərəli və effektiv istifadə olunması, habelə fəaliyyət göstərdiyi siyasi-ictimai şəraitdə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsi məsələləri müzakirə olunacaqdır.

Dərslinin birbaşa iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsi və təşviqinə ünvanlandığına baxmayaraq, bir çox yanaşmaları milli insan hüquqları təsisatlarının mülki və siyasi hüquqlarla bağlı işinə eyni dərəcədə tətbiq oluna bilər.

Dərslinin nəzərdə tutulmuş dinləyiciləri

Tədris vəsaiti ilk növbədə milli insan hüquqları təsisatlarının üzvləri və əməkdaşları üçün nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların milli insan hüquqları təsisatlarının mandatına və fəaliyyətinə aid olunmasını dəstəkləmək arzusunda olan yeni milli insan hüquqları təsisatlarının yaradılmasına cəlb olunmuş şəxslər və mövcud milli insan hüquqları təsisatlarının tərəfdaşları bu dərslərdən mənbə kimi istifadə edə bilər.

Tədris vəsaitindən istifadə

Dərslinin məlumat xarakterli olması, geniş surətdə tətbiq edilməsi, ümumiyyətlə, münasib və istifadədə sadə olması nəzərdə tutulmuşdur. Mümkün olduqda, milli insan hüquqları təsisatlarının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara müraciət etməsi halları nümayiş etdirilir. Dərsliyə əsas beynəlxalq sənədlər və istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısı əlavə olunur. Tədris vəsaiti milli insan hüquqları təsisatları üçün təlimə dair rəhbərlik kimi istifadə oluna bilər.

Tədris vəsaiti üç əsas bölmədən ibarətdir.

1-ci BÖLMƏDƏ iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların, habelə dövlətin beynəlxalq və milli hüquqa əsasən onları təşviq və müdafiə etmək öhdəliklərinin hüquqi təbiətini anlamasını dərinləşdirməyə cəhd göstərilir.

2-ci BÖLMƏDƏ milli insan hüquqları təsisatlarının mandatının, səlahiyyətlərinin və funksiyalarının tam anlandırılması və şərh olunması vasitəsilə onların iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarının müdafiəsində və təşviqində oynaya biləcək vacib rolunu öyrənilir. Burada həmçinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara müraciət olunması ilə bağlı çağırışların xülasəsi verilir.

3-cü BÖLMƏDƏ milli insan hüquqları təsisatlarının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviqi və müdafiəsi istiqamətində səmərəli fəaliyyətinin praktiki strategiyalarına diqqət yetirilir.

LİQTİSADİ, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLARIN TƏSİSƏTİ

I. İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLARIN TƏBİƏTİ

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar insan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquqda tamamilə tanınmışdır. Tarix boyu bu hüquqlara mülki və siyasi hüquqlarla müqayisədə daha az diqqət yetirilmiş, lakin hazırda bu diqqət artmaqdadır. Tədris vəsaitinin bu bölməsində həmin hüquqların və dövlətlərin öhdəliklərinin hüquqi təbiəti müzakirə olunur.

Tədris vəsaitinin növbəti bölməsində müzakirə olunacağı kimi, milli insan hüquqları təsisatlarının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsi və təşviqində mühüm rolu vardır. Bunun səmərəli surətdə edilməsi üçün milli insan hüquqları təsisatlarının üzvləri və əməkdaşları iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarının hüquqi əsaslarını və onlarla bağlı dövlət öhdəliklərini, habelə bu hüquqların digər xüsusiyyətlərini hərtərəfli anlamalıdır. Bu bölmədə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların və bu hüquqları tanımış dövlətlərin hüquqi öhdəliklərinin normativ sistemi qısa şəkildə öyrənilərək yuxarıdakı məsələlərin ümumi təfsiri təqdim olunur.

A. NORMATIV SİSTEM

İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquqda iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar insan hüquqları sisteminin tərkib hissəsi kimi qəbul olunur. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar aşağıdakı əsas beynəlxalq sənədlərdə əks etdirilir:

- İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə (1948-ci il);
- İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya (1965-ci il);
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (1966-cı il);
- Sosial tərəqqi və inkişaf haqqında Bəyannamə (1969-cu il);
- Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya (1979-cu il);
- İnkişaf hüququ haqqında Bəyannamə (1986-cı il);
- Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya (1989-cu il);
- Bütün fəhlə mühacirlərin və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya (1990-cı il).¹¹

Bununla yanaşı, bir çox regional insan hüquqları sənədlərində, xüsusən aşağıdakılarda iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar nəzərdə tutulur:

- İnsanların və xalqların hüquqları haqqında Afrika Xartiyası (1981-ci il);
- İnsan hüquqları haqqında Amerika Konvensiyasına iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində Əlavə Protokolu (San Salvador Protokolu) (1988-ci il);
- Avropa Sosial Xartiyası (1996-cı ildə yenidən baxılmış) və onun Əlavə Protokolu.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar həmçinin dövlətdaxili hüquqi sistemlərdə, mülki və siyasi hüquqlarla eyni həcmdə olmasa da belə, geniş surətdə əks etdirilir. Onlarla dövlətlərin, o cümlədən Cənubi Afrika, Finlandiya və Portuqaliyanın konstitusiyalarında iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar məhkəmədə tam müdafiə oluna bilən hüquqlar kimi qəbul olunur. Digər dövlətlərin, o cümlədən Hindistan, Niderland və Meksikanın konstitusiyalarında onların müdafiəsi və təşviqi dövlətin hüquqi və siyasi sahələrdə ümumi öhdəliklərinə aid edilir. Faktiki olaraq, bütün dövlətlərdə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar nəzərdə tutulan bu və ya digər formada dövlətdaxili normativ aktları vardır. Buna görə, həmin hüquqların hüquqi statusu şübhəsizdir. Hər bir iqtisadi, sosial və mədəni hüququn bütün elementlərinin yalnız bir neçə dövlətin hüquqi sistemində əks etdirilməsinə baxmayaraq, dövlətlərin böyük əksəriyyəti bu hüquqları əks etdirən beynəlxalq sazişləri təsdiq etmiş və onların həyata keçirilməsi məqsədilə dövlət və yerli səviyyədə qanunları qəbul etmişdir.

İnsan hüquqları vahid normativ hüquqi baza kimi

Mülki, siyasi hüquqlar və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar nə hüquq, nə də təcrübə baxımından bir-birindən əsaslı şəkildə fərqlənmir. Bütün hüquqlar ayrılmaz və bölünməzdir.

¹¹ Bundan əlavə, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT), BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı (YUNESKO), BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) və digər hökumətlərarası təşkilatlar tərəfindən qəbul olunmuş çoxsaylı konvensiyalar və tövsiyələrdə müxtəlif iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar əks etdirən xüsusi standartlar müəyyən edilmişdir. Qaçqınların statusuna dair 1951-ci il Konvensiyada həmçinin qaçqınlar üçün müəyyən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar nəzərdə tutulur.

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR STANDARTLARI

1. Bütün hüquqların bölünməzliyi və qarşılıqlı asılılığı

Bütün insan hüquqlarının - mülki, siyasi, iqtisadi, siyasi və sosial hüquqların bölünməzliyi və qarşılıqlı asılılığı insan hüquqları üzrə beynəlxalq hüququn dəfələrlə yenidən təsdiq olunmuş və yəqin ki, ən əhəmiyyətli dərəcədə 1993-cü il İnsan Hüquqları üzrə Dünya Konfransında yenidən təsdiq edilmiş əsas normalarını təşkil edir.¹²

Bu heç də həmişə belə olmamışdır. Əslində, insan hüquqları müdafiəçiləri hüquqların qarşılıqlı asılılığının normativ və praktiki tanınmasına nail olmaq üçün böyük səylər sərf etmişdir. Bölünməzlik və qarşılıqlı asılılıq insanın ayrılmaz ləyaqəti, iştirak və gender bərabərliyi ilə birlikdə insan hüquqlarının əsas prinsiplərini təşkil edir.

Bütün insan hüquqlarının bölünməzliyi və qarşılıqlı asılılığı o deməkdir ki, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar bütün fərdlərə münasibətdə bərabərlik əsasında və ayrı-seçkilik olmadan tətbiq olunur, onların nəticəsində müəyyən hökumət öhdəlikləri yaranır, onlar məhkəmədə müdafiə oluna bilər, habelə tələb oluna bilər və tələb olunmalıdır.

Milli insan hüquqları təsisatlarının insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi üzrə səylərində bütün hüquqlar bərabər surətdə nəzərə alınmalıdır.

Bütün insan hüquqları sazişlərində iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara birbaşa aid olan müddəalar əks etdirilir. Hətta mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda və müstəsna olaraq mülki və siyasi hüquqlara həsr olunan digər sazişlərdə yaşamaq hüququ, qanunla bərabər müdafiə və birləşmək azadlığı tanımaqla, dolayısı ilə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların komponentləri tanınır. Bir çox ölkələrin məhkəmələri bunu təsdiq etmişlər.¹³ Məsələn üçün, bir çox məhkəmələr müəyyən etmişlər ki, yaşamaq hüququ təhsil və səhiyyə kimi həyatın əsas keyfiyyəti üçün vacib olan digər hüquqları əhatə etməlidir. Hüquqların həmin iki ənənəvi qrup üzrə təsnifatı artıq mənasız və lazımsız, insan hüquqları hüququnun və insan hüquqları pozuntularının anlaşılmalarına və şərh olunmasına qüsurlu yanaşmanın

¹² Həmin iki növ hüququn bərabər təbiəti əsasən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 1977-ci il 16 dekabr tarixli 32/130 nömrəli qətnaməsində yenidən təsdiq olunur ki, burada (a) bütün insan hüquqlarının və əsas azadlıqların bölünməz və qarşılıqlı surətdə asılı olması; həm mülki və siyasi hüquqların, həm də iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinə, təşviqinə və müdafiəsinə eyni diqqətin yetirilməsi və bu məsələlərin təxirə salınmadan nəzərdən keçirilməsi zəruriliyi; (b) iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar həyata keçirilmədən mülki və siyasi hüquqların tam gerçəkləşdirilməsinin mümkün olmadığı; (c) insan hüquqlarının həyata keçirilməsində davamlı tərəqqiyə nail olunmasının iqtisadi və sosial inkişaf üzrə dürüst və səmərəli milli və beynəlxalq siyasətdən asılı olması təsdiq olunur.

¹³ İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyası çərçivəsində bununla əlaqədar daha tez-tez Airey işinə istinad olunur: "Konvensiyada, əsasən, mülki və siyasi hüquqlar təsbit olunmaqla yanaşı, bunların bir çoxunun sosial və iqtisadi xarakterli nəticələri vardır. Bununla belə [İnsan Hüquqları üzrə Avropa] Məhkəməsi Komissiya kimi də, hesab edir ki, Konvensiyanın şərh olunmasının sosial və iqtisadi hüquqlar sahəsinə çıxması faktı bu cür şərhə qarşı həlledici əhəmiyyətli deyildir; bu sahənin Konvensiya ilə əhatə olunan sahədən ayrılan sukeçirməyən bölgü mövcud deyildir" (Eur. Ct. H.R. Airey qərarı (9 October 1979), Series A, No. 32, səh. 15, paraqraf 26). Bax həmçinin müəyyən formada sosial təminat müavinətlərə 6-cı maddənin 1-ci hissəsindəki mülki hüquqlar və öhdəliklər müddəasının şamil olunmasını və bununla da, onları məhkəmədə müdafiə oluna biləcəyini müəyyən etmiş 1986-cı il işləri *Feldbrugge v. the Netherlands* (Eur. Ct. H.R. Series A, No. 99, 8 EHRR 425) və *Deumeland v. Germany* (Eur. Ct. H.R. Series A, No. 100, 8 EHRR 448). Bu doktrinlərin mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda münasibətdə tətbiq olunması ilə əlaqədar bax *İnsan Hüquqları Komitəsi tərəfindən baxılmış Broeks v. the Netherlands* (Comm. No. 172/1984). BMT-nin 1987-ci il 16 aprel tarixli CCPR/C/29/D/172/1984 nömrəli sənədi; *L.G. Dannin v. the Netherlands* (Comm. No. 180/1984) BMT-nin 1987-ci il 16 aprel tarixli CCPR/C/29/D/180/1984 nömrəli sənədi; və *Zwaan de Vries v. the Netherlands* (Comm. No. 182/1984). BMT-nin 1987-ci il 16 aprel tarixli CCPR/C/29/D/182/1984 nömrəli sənədi.

nəticəsi olmağa başlayır. Bir çox insan hüquqları əsasən nüfuzetmə qabiliyyətinə malikdir. Mülki və siyasi hüquqlar və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ayrılmalıdır, əksinə birləşdirilməlidir.¹⁴ Bu səpkidə, bütün insan hüquqları standartları iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar iddialarına zəmin yaratmaq üçün istifadə oluna bilər.

İnsan hüquqlarına bu vahid yanaşma insan hüquqları hüququnu əsasını təşkil edən bərabərlik və ayrı-seçkilikdən yolverilməzliyi prinsiplərini əhatə edir. Bu prinsiplərə bərabər rəftar, qanunla bərabər müdafiə, bərabər imkanlar və əsas bərabərlik aiddir. Ümumiyyətlə, mülki və siyasi hüquqlara aid olmalarına baxmayaraq, bu prinsiplər eyni dərəcədə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara münasibətdə tətbiq edilir. Əsas bərabərlik formalarının daha geniş surətdə tanınması və bərabərlik hüquqlarının yalnız hökumət tərəfindən məhdudiyətləri deyil, hərəkət etmək üçün müsbət öhdəlikləri nəzərdə tutan hüquqlar kimi qəbul edilməsi ilə onların əhəmiyyəti artmaqda davam edəcəkdir.¹⁵

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (1966-cı il) iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair bünövrə sazişi qalmaqdadır. Burada aşağıdakı hüquqlar əks etdirilir:

- Öz müqəddəratını təyin etmək (1-ci maddə);
- Kişilər və qadınlar arasında bərabərlik (3-cü maddə);
- İşləmək və əməyin əlverişli şəraiti (6 və 7-ci maddələr);
- Həmkarlar ittifaqları yaratmaq və onlara daxil olmaq (8-ci maddə);
- Sosial təminat (9-cu maddə);
- Ailənin, anaların və uşaqların müdafiəsi (10-cu maddə);
- Münasib həyat standartı, o cümlədən münasib qida, geyim və yaşayış (11-ci maddə);
- Mümkün qədər yüksək səviyyədə sağlamlıq və tibbi yardım (12-ci maddə);
- Təhsil (13-cü maddə);
- Pulsuz və icbari ibtidai təhsil (14-cü maddə);
- Mədəni həyatda iştirak etmək; elmi tərəqqidən bəhrələnmək; müəllifi olduğu elm, ədəbiyyat və ya incəsənət əsərlərinin mühafizəsinə malik olmaq (15-ci maddə).¹⁶

2004-cü ilin aprel ayına olan məlumata görə, 149 dövlət Paktda tərəfdar çıxmış və bununla burada müəyyən olunan norma və müddəaların həyata keçirilməsi və yerinə yetirilməsi öhdəliklərini könüllü olaraq öz üzərinə götürmüşdür. Altı dövlət Paktda imzalamış, lakin təsdiq etməmiş, bununla da burada nəzərdə tutulmuş hüquqların qəbul olunmasını, eyni zamanda onlara münasibətdə öhdəliklərin qəbul olunmadığını

¹⁴ Craig Scott, "The interdependence and permeability of human rights norms: towards a partial fusion of the International Covenants on Human Rights", *Osgoode Hall Law Journal*, vol. 27, No. 4, 1989; bax, xüsusən səh. 851-878.

¹⁵ Bax, məsələn, *Schacter v. Canada* (1990), Kanada Federal Apellyasiya Məhkəməsi, 2 F.C. 129 (Ct. App.) Bax həmçinin Paul Hunt, *Reclaiming Social Rights: International and Comparative Perspectives* (Aldershot, Dartmouth Publishing Company, 1996), səh. 95-106.

¹⁶ Milli insan hüquqları təsisatları Paktda nəzərdə tutulmuş hüquqlardan əlavə, hökumətlərin tətbiq edə biləcəyi genişlənmə və məhdudiyətlərə dair beynəlxalq hüquq normalarından xəbərdar olmalı və dövlətlər tərəfindən bu prinsiplərdən həmin hüquqların həyata keçirilməsinin təşviqi üzrə öhdəliklərinin ləğv edilməsinin əsaslandırılması üçün istifadə etmək cəhdlərə qarşı çıxmağa hazır olmalıdır. Milli insan hüquqları təsisatları təminat etməlidirlər ki, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda iştirakçı dövlətlər tərəfindən 4 və 5-ci maddələrə əsasən tətbiq olunan hər hansı genişlənmə və ya məhdudlaşdırma tədbirləri aşağıdakı meyarlara uyğun olsun: onlar qanuna müvafiq olsun; demokratik cəmiyyətdə zəruri olsun; başqalarının hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə həyata keçirilsin; tədbirlər qoyulmuş məqsədə mütənasib olsun; təklif olunan tədbirlər mümkün qədər ən aşağı səviyyədə sərt və məhdudlaşdırıcı olsun; hər hansı fərdə və ya qrupa qarşı özbaşına ayn-seçkilik olmasın; tədbirlər əqlabətən və əsaslandırılmış olsun

bildirmişdir. İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə dövlətlərin Pakta əsasən öhdəliklərinə əməl etməsi üzərində monitoring aparır. Onun tərəfindən dövlətlərin Paktın həyata keçirilməsi haqqında təqdim etdiyi dövri hesabatları üzrə çoxsaylı yekun qeydlər qəbul olunmuşdur. Onun tərəfindən həmçinin Paktın müxtəlif müddələrinin şərh və tətbiqinə dair bir sıra ümumi rəylər qəbul olunmuşdur.

1993-cü ildə İnsan hüquqları üzrə keçirilmiş Dünya Konfransında Pakta əməl olunmama ilə əlaqədar fərdi şəxslərin və qrupların bildirişlər (şikayətlər) göndərmək hüququnu təmin edən Paktın fakültativ protokolunun hazırlanması və qəbul edilməsi tövsiyə olunmuşdur. Protokol layihəsinin öyrənilməsi 1996-cı ildə Komitənin Cenevrədə keçirilmiş 15-ci sessiyasında yekunlaşdırılmış¹⁷ və 1997-ci ildə İnsan Hüquqları üzrə Komissiyanın Cenevrədə keçirilmiş 23-cü sessiyasına təqdim olunmuşdur. Təklif olunan protokol layihəsi hələ də BMT-nin müvafiq orqanları tərəfindən qəbul edilməlidir.

Ümumi rəylər

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə Paktın müddələrinin şərh və tətbiqini istiqamətləndirmək məqsədilə ümumi rəy qəbul edir. Onun rəyləri Paktda nəzərdə tutulmuş norma və müddələrin məzmununun gücləndirilməsinə xidmət edir. Bu və insan hüquqları orqanları tərəfindən qəbul olunan digər ümumi rəylər dəyərli sənədlər olmaqla əks etdirdiyi predmetin məzmununu, niyyətini və hüquqi mənasını göstərir.

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə tərəfindən aşağıdakı ümumi rəylər qəbul olunmuşdur:¹⁸

- 1 №-li Ümumi Rəy: İştirakçı dövlətlər tərəfindən hesabatların təqdim edilməsi (1989-cu il);
- 2 №-li Ümumi Rəy: Beynəlxalq texniki yardım tədbirləri (Paktın 22-ci maddəsi) (1990-cı il);
- 3 №-li Ümumi Rəy: İştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinin təbiəti (Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci hissəsi) (1990-cı il);
- 4 №-li Ümumi Rəy: Münasib mənzil hüququ (Paktın 11-ci maddəsinin 1-ci hissəsi) (1991-ci il);
- 5 №-li Ümumi Rəy: Məhdud qabiliyyətli şəxslər (1994-cü il);
- 6 №-li Ümumi Rəy: Yaşlı şəxslərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları (1995-ci il);
- 7 №-li Ümumi Rəy: Münasib mənzil hüququ (Paktın 11-ci maddəsinin 1-ci hissəsi): evdən məcburi çıxartma (1997-ci il);
- 8 №-li Ümumi Rəy: İqtisadi sanksiyalar ilə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara riayət etmə arasında münasibətlər (1997-ci il);
- 9 №-li Ümumi Rəy: Paktın dövlət səviyyəsində tətbiqi (1998-ci il);
- 10 №-li Ümumi Rəy: İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların qorunmasında milli insan hüquqları təsisatlarının rolu (1998-ci il);
- 11 №-li Ümumi Rəy: İbtidai təhsil üzrə fəaliyyət planları (Paktın 14-cü maddəsi) (1999-cu il);
- 12 №-li Ümumi Rəy: Münasib qida hüququ (Paktın 11-ci maddəsi) (1999-cu il);
- 13 №-li Ümumi Rəy: Təhsil hüququ (Paktın 13-cü maddəsi) (1999-cu il);
- 14 №-li Ümumi Rəy: Mümkün qədər yüksək səviyyədə sağlam olmaq hüququ (Paktın 12-ci maddəsi) (2000-ci il);
- 15 №-li Ümumi Rəy: Su hüququ (2002-ci il);

¹⁷ E/CN.4/1997/105, qoşma.

¹⁸ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin və BMT-nin digər insan hüquqları üzrə sazış orqanlarının ümumi rəylər BMT-nin HRI/GEN/1/Rev. 6 sənədində əks etdirilmişdir.

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR STANDARTLARI

2. Əsas insan hüquqları orqanları

Bir çox beynəlxalq və regional insan hüquqları orqanlarının diqqəti iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara yönəldilmişdir. Onlar iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təbiəti və məzmununu dərinlən öyrənərək həmin hüquqlar üzrə hüquq elminin əhəmiyyətli sənədlərini işləyib hazırlamışlar. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla məşğul olan ən əcac təşkilatlar aşağıdakılardır:

- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın həyata keçirilməsinə nəzarət edən İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə;
- Avropa Sosial Xartiyasının həyata keçirilməsinə nəzarət edən¹⁹ və kollektiv şikayət prosedurları çərçivəsində şikayətlərə baxan Sosial Hüquqlar üzrə Avropa Komitəsi;
- İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının monitoringini aparan İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi;
- (BMT-nin) İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası və onun İnsan Hüquqlarının Təşviqi və Müdafiəsi üzrə Alt-komissiyası, habelə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid müxtəlif məsələləri araşdırmaq məqsədilə onların tərəfindən təyin olunmuş xüsusi məruzəçilər.

Dövlətlərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid öhdəlikləri üzrə digər rəhbərlik mənbələri

Dövlətlərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid öhdəliklərinin təbiəti və mahiyyəti üzrə əlavə rəhbərlik digər müxtəlif nüfuzlu sənədlərdə təmin olunur.

1986-cı ildə beynəlxalq hüquq üzrə görkəmli beynəlxalq ekspertlər qrupu Niderlandın Maastrixt şəhərindəki Limburq Universitetində toplaşaraq iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı öhdəliklərə dair prinsipləri - İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın İmplementasiyası üzrə Limburq Prinsiplərini işləyib hazırlamışdır. Həmin prinsiplərdə Paktın əsas müddələrinin şərhinə dair mövqelər ifadə olunur. Onların hərtərəfli quruluşu Paktda əks etdirilmiş normaların hüquqi təbiətinin anlamasını təmin edərək həmin normaların şərh üçün geniş surətdə istifadə olunur. Onlar İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin İştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinin təbiətinə dair 1990-cı il 3 nömrəli Ümumi Rəyden əvvəl qəbul olunmuş və bu, ümumi rəyin Komitə tərəfindən hazırlanmasına böyük təsir göstərmişlər. Limburq Prinsiplərində həmçinin dövlətlərin Pakta riayət etmə üzrə hesabatların təqdim edilməsi məsələsi əks etdirilir. Limburq Prinsipləri hazırkı tədris vəsaitinin qoşmalarına daxil edilmişdir.

1992-ci ildə Ayrı-seçkiliyin Qarşısının Alınması və Azlıqların Müdafiəsi üzrə Alt-komissiyanın (hal-hazırda İnsan Hüquqlarının Təşviqi və Müdafiəsi üzrə Alt-komissiya) iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirməsi üzrə Xüsusi məruzəçisi Danilo Türk iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarına dair hər hansı yanaşmanın istiqamətləndirilməsi üçün bir sıra əsas postulatları hazırlamışdır. Bu postulatlar əsasən dövlətlərin həmin hüquqlar ilə bağlı öhdəliklərin təbiətinə aiddir.

¹⁹ Məsələn, Sosial Xartiya çərçivəsində "ləyaqət həddi" adlanan metodologiya işləyib hazırlanaraq tətbiq edilir. İştirakçı dövlətlərin Xartiyanın 4-cü maddəsində təsbit edilmiş hüquqa ("işçilərin onlara və ailələrinə layiqli həyat standartını təmin edəcək əmək haqqı almaq hüququ") əməl olunmasını müəyyən edərək Sosial Hüquqlar üzrə Avropa Komitəsi iştirakçı dövlətlərdə sosial və iqtisadi şəraitlərin müxtəlif olduğunu tanımaqla yanaşı müəyyən etmişdir ki, kompensasiya tədbirləri ilə birlikdə dövlət üzrə orta əmək haqqının 68 %-dən az olan əmək haqqı "ləyaqət həddinə" çatmayacaq və Xartiyanın normalarına uyğun olmayacaqdır. Bu cür uyğunluğun ölçüsü aydın şəkildə nümayiş etdirir ki, məhkəməyə aid olan dəqiqlik qərar qəbul edən orqan tərəfindən nisbətən qeyri-müəyyən normalardan alına bilər, pozuntular isə, hətta nisbətən geniş məfhum kimi qəbul oluna bilən amillərlə əsaslandırılrsa da, ortaya çıxır.

1997-ci ildə Limburq Prinsipləri beynəlxalq hüquq ekspertlərinin Maastrixtdə keçirilmiş başqa görüşündə hazırlanmış rəhbər prinsipləri ilə əlavə olunmuşdur. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması halları üzrə Maastrixt Rəhbər Prinsiplərində iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların əhəmiyyəti, həmin hüquqların hərəkət və hərəkətsizlik nəticəsində pozulması halları, pozuntulara görə məsuliyyət və zərər çəkmiş şəxslərin səmərəli müdafiə vasitələrinə malik olması məsələləri müzakirə olunur. Maastrixt Rəhbər prinsipləri həmçinin bu tədris vəsaitinin qoşmalarına da daxil edilmişdir.

IQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR STANDARTLARI

3. Danilo Türk tərəfindən təklif olunmuş əsas postulatlar²⁰

- a) Bütün dövlətlərin müxtəlif dərəcədə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarının yerinə yetirilməsi üzrə hüquqi öhdəlikləri vardır. Həmin öhdəliklərin yerli, dövlət, regional və beynəlxalq ölçüləri vardır.
- b) İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar mülki və siyasi hüquqlar ilə qarşılıqlı surətdə asılıdırlar və onlarla eyni hüquqi təbiətə malikdirlər. Onların xarakteri müvəqqəti deyil; həm daxili, həm xarici iqtisadi mühitin tez dəyişkən olmasına baxmayaraq, bu hüquqların tətbiqi və əsaslılığı davamlı olmalıdır. Həmin insan hüquqlarının yerinə yetirilməsi üçün "bütün mövcud resurslardan" istifadə olunmasına davamlı diqqət yetirilməlidir.
- c) Müəyyən dövlət öhdəliklərinin fərqlənə biləcəyinə baxmayaraq, bütün insan hüquqları bütün insanlar üçün həm qanunda, həm təcrübədə bərabər imkanlar əsasında tətbiq olunmalıdır. Ən zəif şəxslərə və zərərçəkmişlərə, bununla da öz gücləri ilə həmin hüquqları əldə etmək imkanına malik olmayanlara zəruri üstünlük verilməlidir.
- d) İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların yerinə yetirilməsi üzrə xüsusi öhdəlikləri olan dövlətlər öz iqtisadi inkişaflarının səviyyəsindən asılı olmayaraq hamı üçün minimal mövcud hüquqlara riayət olunmasını təmin etməyə borcludur.
- e) İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsinə yönəlmiş hüquqi öhdəliklər çoxözlüdür. Makro səviyyədə onlar (i) dövlət və yerli hakimiyyət orqanlarına, habelə həmin normaları pozmaq qabiliyyətində olan üçüncü tərəflərə; (ii) beynəlxalq dövlətlər birliyinə; (iii) beynəlxalq təşkilatlara və orqanlara təsir göstərir.
- f) (e) bəndindən irəli gələrək, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsi ilə bağlı güman edilən və ya dəqiq mandatlarla malik bütün subyektlər onların işinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar məsələsinə birbaşa aid olduğunu tanımalı, habelə onların həyata keçirdiyi siyasətlərin, layihələrin, məqsədlərin və proqramların nə həmin hüquqların gerçəkləşdirilməsi perspektivinə, nə də dövlətin öz hüquqi öhdəliklərini yerinə yetirmək qabiliyyətinə zərər vurmadiğini təmin etməlidir.
- g) İnsan hüquqları vakuumda mövcud deyildir. Bütün hüquqların, o cümlədən sosial-iqtisadi xarakterli hüquqların həyata keçirilməsi geniş spektrli iqtisadi, siyasi, tarixi, fəlsəfə və hüquqi seçimlər və qüvvələrdən asılıdır. Onlardan hər birinin, başqaları ilə birlikdə, həmin hüquqların gerçəkləşdirilməsində rolu vardır. Heç birinin əhəmiyyəti şişirdilməməli və heç biri nəzərdən qaçınılmamalıdır.
- h) Qlobal iqtisadiyyatın, habelə siyasi və sosial strukturların və proseslərin inteqrasiyasının və intenasionalizasiyasının artması nəticəsində beynəlxalq əməkdaşlığın və məsuliyyətin əhəmiyyəti artır.

²⁰ E/CN.4/Sub.2/1991/17, para. 52

B. DÖVLƏT ÖHDƏLİKƏRİ

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 2-ci maddəsində iştirakçı dövlətlərin Paktın nəzərdə tutulmuş hər bir hüquqa münasibətdə əsas öhdəliklər bildirilir.²¹ Milli insan hüquqları təsisatları 2-ci maddənin şərtləri ilə, bu şərtlərin necə şərh olunması ilə, habelə bu maddənin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinin yerli səviyyədə gücləndirilməsi üçün necə istifadə oluna biləcəyi ilə tanış olmalıdır.

2-ci maddədə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

1. Bu Paktın iştirak edən hər bir dövlət mövcud resurslardan maksimal şəkildə istifadə edərək bütün münasib vasitələrlə, o cümlədən qanunvericilik tədbirləri qəbul etməklə, bu Paktın tanınan hüquqların təcridən tam gerçəkləşdirilməsi üçün fərdi qaydada və beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq vasitəsilə, xüsusilə iqtisadi və texniki sahələrdə tədbirlər görməyi öhdələrinə götürür.
2. Bu Paktın iştirak edən dövlətlər burada ifadə olunmuş hüquqların irqindən, dərisinin rəngindən, cinsindən, dilindən, dinindən, siyasi və ya başqa əqidəsindən, milli və sosial mənşəyindən, mülki vəziyyətindən, doğuluşundan, yaxud başqa hallardan asılı olmayaraq heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən həyata keçiriləcəyinə təminat verməyi öhdələrinə götürürlər.
3. İnkişaf edən dövlətlər insan hüquqlarına və ölkənin iqtisadiyyatına müvafiq diqqət yetirilməklə, onların vətəndaşı olmayan şəxslərin bu Paktın tanınan iqtisadi hüquqlarını nə dərəcədə təmin edəcəklərini müəyyənləşdirə bilərlər.

2-ci maddənin bir sıra əsas prinsiplərinə, habelə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tanınması nəticəsində yaradılmış ümumi öhdəliklərə əlavə diqqət yetirilməlidir. Bunlar aşağıdakılardır:

- "bütün münasib vasitələrlə, o cümlədən qanunvericilik tədbirləri qəbul etməklə ... tədbirlər görməyi öhdələrinə götürür";
- "hüquqların təcridən tam gerçəkləşdirilməsi üçün";
- "mövcud resurslardan maksimal şəkildə istifadə edərək";
- "ayrı-seçkiliyə yol verilmədən";
- "beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq vasitəsilə";
- Riayət etmək öhdəliyi;
- Qorumaq öhdəliyi;
- Yerinə yetirmək öhdəliyi.

"bütün münasib vasitələrlə, o cümlədən qanunvericilik tədbirləri qəbul etməklə ... tədbirlər görməyi öhdələrinə götürür"

2.1-ci maddədə iştirakçı dövlətlərdən Paktın nəzərdə tutulmuş bütün hüquqların hər kəs tərəfindən tam həyata keçirilməsi üçün tədbirlər görməyə dərhal başlamaq tələb olunur. Bir çox hallarda, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsini təmin etmək üçün qanunvericilik tədbirlərinin görülməsi zəruri olacaqdır. Lakin sırf qanunlar Paktın əsasən öhdəlikləri kifayət qədər cavablandırmayacaqdır. Həmin hüquqların hamı üçün təmin olunması üçün hökumətlərdən inzibati, məhkəmə,

²¹ Dövlətin öhdəliklərinin müəyyən edilməsinə dair ən əhəmiyyətli işlərdən biri - Philip Alston and Gerard Quinn, "The nature and scope of States Parties' obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights", Human Rights Quarterly, vol. 9, No. 2 (May, 1987), səh. 156-229.

siyasi, iqtisadi, sosial və təhsil sahəsində və bütün başqa tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunacaqdır. Nə qədər əhəmiyyətli olsa da, tək-cə qanun iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların geniş surətdə həyata keçirilməsini təmin etmək üçün kifayət deyil.

2.1-ci maddəyə müvafiq olaraq, iştirakçı dövlətlər bəzi hallarda, xüsusilə mövcud qanunların Pakta əsasən götürülmüş öhdəliklərə açıq şəkildə uyğun olmadığı hallarda dövlətlər qanunvericilik tədbirləri görməyə borcludur. Bu, məsələn, qanun açıq-aşkar qərəzli olduqda və ya Paktda nəzərdə tutulmuş hüquqların hər hansısının həyata keçirilməsinin qarşısını almağa yönəldikdə, yaxud qanunvericilikdə hüquqların pozulmasına, xüsusilə dövlətlərin mənfəi öhdəlikləri baxımından imkan yarandıqda baş verir. Məsələn, qanunvericiliyin Paktda uyğunlaşdırılması məqsədilə hökumətlərə şəxsləri evlərindən zorla çıxarmağa, yaxud onları müvafiq məhkəmə prosesi olmadan çıxarmağa imkan yaradan qanunların dəyişdirilməsi tələb olunacaqdır. Limburq Prinsiplərinə müvafiq olaraq bu o deməkdir ki,

17. İştirakçı dövlətlər Paktdan irəli gələn öhdəlikləri yerinə yetirmək məqsədi ilə milli səviyyədə hüquqların təbiətinə uyğun olan lazımı vasitələrdən, o cümlədən qanunvericilik, inzibati, məhkəmə, iqtisadi, sosial və tədris tədbirlərindən istifadə etməlidirlər
18. Yalnız qanunvericilik tədbirləri Paktda öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün kifayət etmir. Lakin qeyd olunmalıdır ki, 2-ci maddənin 1-ci hissəsinə uyğun qanunvericilik tədbirlərinin çox vaxt ehtiyat qəbul edilməsi tələb edilir ki, qüvvədə olan qanunvericilik Paktdan irəli gələn öhdəliklərə zidd olsun.
19. İştirakçı dövlətlər səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrini, o cümlədən müvafiq hallarda məhkəmə müdafiəsini təmin edirlər.
20. Konkret dövlətdə tətbiq olunacaq tədbirlərin məqsədmüvafiqliyi həmin dövlət tərəfindən müəyyən edilir və Komitənin yardımı ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqtisadi və Sosial Şurasının baxışının predmeti olur. Belə baxış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə uyğun olaraq yaradılmış digər orqanların səlahiyyətlərinə xələl gətirməməlidir.

"hüquqların təcridən tam gerçəkləşdirilməsi üçün"

Paktın təcridən gerçəkləşdirilməsi komponenti adətən səhvən belə başa düşülür ki, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar yalnız ölkənin iqtisadi inkişafının müəyyən səviyyəsinə çatdıqda gerçəkləşə bilər. Bu, həmin müddəanın nə niyyətində, nə də hüquqi mənasında öz əksini tapır. Əslində, bu öhdəlik nəticəsində bütün iştirakçı dövlətlər, milli rifah səviyyəsindən asılı olmayaraq, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsi istiqamətində mümkün qədər sürətli addımlarla irəliləməyə borcludur.²² Paktda resursların dərhal səmərəli və bərabər surətdə istifadəsi tələb olunur.

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin İştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinin təbiətinə dair 3 nömrəli Ümumi Rəyə (bax qoşmaya) uyğun olaraq, müvafiq hüquqların tam gerçəkləşdirilməsinə təcridən nail olmaq mümkün olduğu ilə yanaşı, məqsədə ~~doğru~~ addımlar Paktın iştirakçı dövlətə münasibətdə qüvvəyə mindikdən sonra kifayət qədər qısa müddət ərzində görülməlidir. Bununla da, dövlət tərəfindən tədbirlərin görülməməsi Paktın pozulmasını təşkil edir. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqları qorumaq öhdəliyi nəticəsində dövlətlərdən Paktda nəzərdə tutulmuş hüquqları təmin etmək üçün məqsədyönlü, qanuna uyğun və kifayət qədər mütərəqqi siyasətin hazırlanması tələb olunur. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların

²² Bax İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin İştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinin təbiətinə dair 3 nömrəli Ümumi Rəy, paraqraf 9

müəyyən tərəflərinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi vasitəsi qismində göstəricilərdən istifadə etmə Paktın həyata keçirilməsi istiqamətində "addım" kimi qəbul olunur.²³

Limburq prinsiplərində vurğulanır ki:

16. Bütün iştirakçı dövlətlərin Paktda təsbit olunan hüquqların tam gerçəkləşdirilməsi istiqamətində dərhal tədbirlər görmək öhdəliyi vardır.

"Təcridən nail olmaq" ifadəsində heç də nəzərdə tutulmur ki, dövlətlərin Paktda nəzərdə tutulmuş hüquqlarının həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üzrə sözlərini qeyri-müəyyən müddətə təxirə sala bilərlər. Belə təxirəsalma beynəlxalq hüquqa uyğun olmayacaqdır.

Müəyyən hüquqların öz xarakterinə görə təcridən həyata keçirmə qaydası ilə daha sıx əlaqələndirilə biləcəyinə baxmayaraq, Pakta əsasən bir çox öhdəliklərin aydın şəkildə dərhal yerinə yetirilməsi tələb edilir. Bu, xüsusilə ayrı-seçkiliyə yol verməmə müddəalarına və iştirakçı dövlətlərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları fəal şəkildə pozmasından, yaxud həmin hüquqlara aid hüquqi və ya başqa müdafiə mexanizmlərinin geri götürülməsindən çəkinmək öhdəliyinə aiddir.

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə təsdiq etmişdir ki, bu öhdəlik mövcud resursların artımından asılı olmayaraq mövcuddur. O tanıyır ki, bütün mövcud resurslar Paktda təsbit edilmiş hüquqların gerçəkləşdirilməsi istiqamətində mümkün qədər ən səmərəli surətdə sərf olunmalıdır. Limburq Prinsiplərində təcridən məsələsi aşağıdakı qaydada əks etdirilir:

21. "Hüquqların təcridən tam gerçəkləşdirilməsi" öhdəliyi iştirakçı dövlətlərdən hüquqların gerçəkləşdirilməsi istiqamətində mümkün qədər tez irəliləməyi tələb edir. Heç bir halda bu öhdəlik dövlətlərə hüquqların tam gerçəkləşdirilməsini qeyri-müəyyən müddətə təxirə salmaq hüququnu verən kimi şərh edilməməlidir. Əksinə, bütün iştirakçı dövlətlərin Paktda təsbit olunan hüquqların tam gerçəkləşdirilməsi istiqamətində dərhal tədbirlər görmək öhdəliyi vardır.

22. Bəzi öhdəliklər, məsələn, Paktın 2-ci maddəsinin 2-ci hissəsində ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi, bütün iştirakçı dövlətlər tərəfindən dərhal və tam həcmdə yerinə yetirilməsini tələb edir.

23. Təcridi gerçəkləşdirmə öhdəliyi resursların artmasından asılı olmayaraq mövcuddur; həmin öhdəlik mövcud resurslardan səmərəli istifadəni tələb edir.

24. Təcridi gerçəkləşdirməyə yalnız resursların artırılması yolu ilə deyil, həmçinin hər kəs tərəfindən Paktda tanınan hüquqların gerçəkləşdirilməsi üçün zəruri olan ictimai potensialın inkişaf etdirilməsi yolu ilə nail oluna bilər.

Hüquqların təcridən gerçəkləşdirilməsinin qəbul olunması iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla məhdudlaşmır.²⁴ Eyni zamanda, yalnız İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda öhdəliklərlə bağlı "təcridən" məfumu işlənir.

²³ Bax, məsələn, İnsan Hüquqlarının Təşviqi və Müdafiəsi üzrə Alt-komitənin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsi üzrə Xüsusi məruzəçisi Danilo Türk tərəfindən hazırlanmış tərəqqi məruzəsində həmin hüquqlarla bağlı göstəricilərdən mümkün istifadəyə dair ilkin iş (E/CN.4/Sub.2/1990/19), I fəsil, "Social and economic indicators and their role in the realization of economic, social and cultural rights", paraqraflar 1-105.

²⁴ "İHK [İnsan Hüquqları Komitəsi] [yaşamaq hüququna dair Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktın] 6-cı maddəsinə şərh edərək bildirmişdir ki, o genişspektrli müsbət öhdəlikləri, o cümlədən aydın şəkildə təcridi xarakterli öhdəliklərə ahatə edir. Misal üçün, uşaq ölümü, pis qidalanma, habelə dövlət səhiyyə sistemi kimi məsələlər ortaya çıxarılmışdır. Bu yanaşma 6-cı maddəyə dair İHK-nin Ümumi Rəyində ifadə olunmuş kollektiv rəyində əks etdirilmişdir. Fakültativ protokola dair mövqelərə əsasən həmçinin təklif olunur ki, 6-cı maddənin preventiv və ya müsbət tərəfi vardır." (Dominic McGoldrick, The Human Rights Committee Its Role in the Development of the International Covenant on Civil and Political Rights (Oxford, Clarendon Press, 1994), səh. 346).

Bunun nəticəsində hüquqların hüquqi xarakterinə təsir göstərilir və Paktda bağlı dərhal öhdəliklərin olmadığı nəzərdə tutulmur. Öhdəlik nəticəsində tələb olunur ki, dövlətlər Paktda nəzərdə tutulmuş hüquqların hər kəs tərəfindən həyata keçirilməsi istiqamətində göyə çarpan tərəqqini göstərməlidir. Dövlətlər tərəqqi məfhumunu Paktda əməl etməmək üçün bəhanə kimi istifadə edə, yaxud bu əsaslara görə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhdudlaşdırılmasını əsaslandırma bilməz. Eyni zamanda, milli insan hüquqları təsisatları və başqaları tədricən gerçəkləşdirmə müddəasının Paktda əsasən öhdəliklərdən boyun qaçırmağa çalışan dövlətlər tərəfindən çıxış yolu kimi istifadəsinə qarşı tədbir görməyə hazır olmalıdır.

Dövlətlərin Paktda nəzərdə tutulmuş hüquqların tam gerçəkləşdirməsi istiqamətində mümkün qədər tez hərəkət etməli olduğunun vəzifəli şəxslər və məhkəmələr tərəfindən anlanmasını təmin etmək üçün tədricən gerçəkləşdirmə prinsipinin yeni şərhinin hazırlanması zərurəti ortaya çıxır. Bu standart dövlətlər tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam həyata keçirilməsinə mənfi təsir göstərən hər hansı repressiv siyasətin qarşısının alınması və ya dayandırılması üçün müsbət tərzdə nəzərə alınmalı, istifadə edilməli və rəhbər tutulmalıdır. Bu standartla zəruri hallarda dövlətlərin müəyyən hüquqların ümumiyyətlə həyata keçirilməsini təkmilləşdirmək öhdəliyi nəzərdə tutulur və hüquqlara malik olan bütün şəxslərin hüquqi müdafiəsi şəbəkəsinin davamlı surətdə genişləndirilməsi ehtimal olunur.

Tədricən gerçəkləşdirmək öhdəliyinə repressiv tədbirləri görməmək və ya icazə verməmək öhdəliyi daxildir. Tam surətdə təmin olunmayan iqtisadi və ya sosial hüquq mümkün qədər yüksək həcmdə təmin olunmalıdır. Belə qismən gerçəkləşdirmə Paktda pozulmasını təşkil etmir. Lakin həyata keçirilməsinin yüksək səviyyəsindən həyata keçirilməsinin aşağı səviyyəsinə qismən və ya tam surətdə tənəzzül Paktda pozulmasını təşkil edə bilər.

Qəsdən edilmiş hər hansı repressiv tədbirlər, o cümlədən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsini ləğv edən qanunvericilik yalnız Paktda nəzərdə tutulmuş hüquqların toplusuna istinad edilməklə və dövlətin mövcud resurslarının maksimal dərəcədə tam istifadə olunması şəraitində əsaslandırıla bilər. Eyni qaydada, İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə vurğulamışdır ki, "siyasət və qanunvericilik ... artıq əlverişli vəziyyətdə olan sosial qrupların başqaların hesabına faydalanmasına yönəldilməməlidir".²⁵

"mövcud resurslardan maksimal şəkildə istifadə edərək"

"Mövcud resurslar" ifadəsi həm daxili resursları, həm də dövlət üçün mümkün olan hər hansı beynəlxalq iqtisadi və ya texniki yardım, yaxud əməkdaşlığı əhatə edir. Bu ifadə dövlət xərclərinə və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam gerçəkləşdirməsi istiqamətində tətbiq olunca biləcək bütün digər resurslara şamil olunur.²⁶

Tədricən gerçəkləşdirmə müddəası olduğu kimi, "mövcud resurslar" standartı adətən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilmədiyinin və ya pozulmasının əsaslandırılması üçün istifadə olunur. Eyni zamanda, Limburq Prinsiplərində göstərilən kimi, bu tələb dövlətləri öz iqtisadi inkişafının səviyyəsindən asılı olmayaraq hər kəs üçün minimal yaşayış hüquqlarını təmin

²⁵ Mənasib mənzil hüququna dair 4 nömrəli Ümumi Rəy, paragraf 11.

²⁶ Müəlliflərdən birinə görə, "resurslar" aşağıdakı beş kateqoriyaya bölünə bilər: 1. kadrlar; 2. texnologiya; 3. informasiya; 4. təbii resurslar; və 5. maliyyə resursları. "Mövcud resurslardan maksimal şəkildə" ifadəsinə istinad edərək o, iddia edir ki, "Bu, mürəkkəb məsələdir - qeyri-müəyyən ismi təfsir edən iki ziddiyyətli sifət". "Maksimal" idealizmi, "mövcud" isə realılığı təmsil edir. "Maksimal" insan hüquqları ritorikasının qılıncıdır. "mövcud" isə dövlət üçün sərbəstlikdir. (Robert E. Robertson, "Measuring State compliance with the obligation to devote the 'maximum available resources' to realising economic, social and cultural rights", Human Rights Quarterly, vol. 16, No. 4 (November, 1994), səh. 693-694)

etməyə məcbur edir və heç bir halda kasıb dövlətlər üçün yerinə yetirməmə üsuluna çevrilə bilməz.²⁷

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması halları üzrə Maastrixt Rəhbər Prinsiplərinə müvafiq olaraq, "25-28-ci Limburq Prinsiplərində müəyyən olunduğu, habelə İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin inkişafda olan hüquq sistemində təsdiq edildiyi kimi, resursların çatışmazlığı dövlətləri iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsi ilə bağlı müəyyən minimal öhdəliklərdən azad etmir".²⁸

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin Mənasib mənzil hüququna dair 4 nömrəli Ümumi Rəyində bildirilir ki:

Mənasib mənzil hüququ ilə bağlı iştirakçı dövlətin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə yönəldilmiş tədbirlər hər hansı zəruri sayıla bilən dövlət və özəl sektoru tədbirlərin qarşılığını əhatə edə bilər. Bəzi dövlətlərdə yaşayış yerlərinin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi ən faydalı surətdə birbaşa yeni mənzillərin inşasına sərf olunca biləcəyi ilə yanaşı, əksər hallarda təcrübə hökumətlərin ictimai tikinti nəticəsində yaşayış yerlərlə bağlı defisiti ödəyəcək bilmədiyini göstərmişdir. Buna görə də, iştirakçı dövlətlər tərəfindən mənasib mənzil hüququna dair öhdəliklərə tam riayət olunması ilə birlikdə "imkan yaradan strategiyaların" təşviqi dəstəklənməlidir. Əslində öhdəlik ondan ibarətdir ki, ümumiyyətlə, görülən tədbirlərin hər bir fərdi şəxsin hüququnun mümkün qədər ən qısa müddətdə mövcud resurslardan maksimal şəkildə istifadə etməklə gerçəkləşdirməsi üçün kifayət olduğu nümayiş etdirilməlidir (14-cü paragraf).

Tələb olunacaq tədbirlərin bir çoxu resursların ayrılmasını və ümumi xarakterli siyasi təşəbbüsləri əhatə edəcəkdir. Buna baxmayaraq, formal qanunvericilik və inzibati tədbirlərin rolu bu şəraitdə lazımcına dəyərləndirilməlidir... (15-ci paragraf)

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam gerçəkləşdirilməsi üçün mövcud resurslardan maksimal şəkildə istifadə etmək tələbi hökumətin büdcə və xərclər ilə bağlı qərarlarına təsir göstərir. Dövlət pullarının xərclənməsi barədə qərar qəbul edərkən dövlətlərdən resurs fəaliyyətin maliyyələşdirilməsindən əvvəl saziş öhdəliklərinə üstünlük verilməsi tələb olunur. Eyni qaydada, vergilər dərəcəsinin müəyyən edilməsi zamanı dövlətlər təmin etməlidirlər ki, hər kəs üçün yaşayış tələbatlarının ödənilməsinə və əsas xidmətləri təmin etməyə qadir olmaq üçün kifayət qədər gəlir əldə etsinlər.

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə bildirmişdir ki, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid proqramlar üzrə dövlət xərclərinin azaldılması üçün aydın əsaslar olmadığı hallarda dövlət tərəfindən Paktda əsasən öhdəliklərin pozulması nəticəsinə gəlmək olar. Paktda normaların təmin edilməsi istiqamətində dövlət xərclərinin kifayət olmasını "mövcud resurslardan maksimal şəkildə istifadə" baxımından qiymətləndirərkən Komitə birmənalı bəyanat verməkdə çətinlik çəkmişdir. Eyni zamanda o, bildirmişdir ki, dövlət xərclərini azaltması üçün ağılabatan əsasların olmadığı halda dövlət tərəfindən Paktda pozulması nəticəsinə

²⁷ Limburq Prinsiplərinin 25-28-ci prinsiplərində bildirilir ki, "Dövlətlər iqtisadi inkişafının səviyyəsindən asılı olmayaraq hamı üçün minimal həyatı əhəmiyyətli hüquqlara hörmət edilməsini təmin etməlidirlər. 26. "Mövcud resurslardan" ifadəsi həm dövlətin özünün resurslarından, həm də beynəlxalq əməkdaşlıq və yardım vasitəsilə beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən təqdim edilən resurslara aiddir. 27. Paktda tanınan hüquqların gerçəkləşdirilməsi üçün mənasib tədbirlərin görülüb-görülməməsinin müəyyən edilməsi zamanı resurslardan ədalətli və səmərəli istifadəsinə və mövcud resursların çatımlılığına diqqət yetirilməlidir. 28. Mövcud resurslardan istifadə edilməsi zamanı hər kəs üçün əsas tələbatların ödənilməsinə və əsas xidmətlərin təqdim edilməsini təmin etmək zərurliyi nəzərə alınmaqla, Paktda tanınan hüquqların gerçəkləşdirilməsinə zərur üstünlük verilməlidir.

²⁸ İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması halları üzrə Maastrixt Rəhbər Prinsipləri (10-cu prinsip).

gəlmək olar. Bundan əlavə, bir çox hallarda Komitə dövlətlərin müsbət müdaxiləsini tələb edəcək ətraflı sorğuları göndərmişdir.²⁹

"ayrı-seçkiliyə yol verilmədən"

Paktın 2.2-ci maddəsində iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların ayrı-seçkiliyə yol verilmədən gerçəkləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Bu maddədə tələb olunur ki, dövlətlər qərəzli davranışı dayandırsın və ayrı-seçkiliyə yol verən qanunları və təcrübələri dəyişdirsinlər. Dövlətlər həmçinin fərdi şəxslərə və özəl orqanlara (üçüncü tərəflərə) ictimai həyatın hər hansı sahəsində ayrı-seçkiliyə yol verilməsini qadağan etməlidirlər. İştirakçı dövlətlər ayrı-seçkilik hallarında məhkəmə və digər müdafiə vasitələrini təmin etməlidir. Maddədə ayrı-seçkiliyin qadağan olunan əsasları sadalanır: " irq, dərinin rəngi, cins, dil, din, siyasi və ya başqa fikir, milli və sosial mənşə, mülki vəziyyət, doğuluş, yaxud başqa hallar". Bu siyahı tam deyil. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinə təsir göstərən hər hansı digər əsaslara görə ayrı-seçkilik aradan qaldırılmalıdır. Bununla belə, ayrı-seçkilik həmçinin yaşa, var-dövlətə, gəlirlərin həcminə və ya cinsi oriyentasiyaya görə qadağan olunmalıdır.

Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyada və İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiyada nəzərdə tutulur ki, müvafiq konvensiya ilə qorunanlar üçün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların bərabər həyata keçirilməsinin təmin olunması məqsədilə xüsusi tədbirlər ayrı-seçkilik xarakteri daşımamalıdır. Limburq prinsiplərində bu yanaşma təcrid olunmuş və yoxsul qruplara və ümumiyyətlə, fərdi şəxslərə şamil olunur.³⁰ Xüsusi tədbirlər müxtəlif qruplar üçün ayrı-ayrı hüquqların təmin olunmasına gətirib çıxarmamalı və qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olduqdan sonra dayandırılmalıdır. Bu prinsip, misal üçün, yardım fəaliyyəti üzrə proqramlara münasibətdə tətbiq olunur.

"beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq vasitəsilə"

2-ci maddəyə əsasən dövlət öhdəlikləri "fərdi qaydada və beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq vasitəsilə" yerinə yetirilməlidir. Paktda qəbul olunur ki, bir çox dövlətlər öz gücləri ilə öhdəliklərini yerinə yetirə bilməyəcək və bunun üçün beynəlxalq dəstək tələb olunacaqdır. Bu müddəanın iki ölçüsü vardır: qəbul etmək öhdəliyi və təmin etmək öhdəliyi.

²⁹ Dominikan Respublikası halına baxarkən Komitə qeyd etmişdir ki, "Xüsusi təhlükəli şəraitdə yaşayan bütün şəxslər, o cümlədən körpülər altında, sıldırımca, çaylara çox yaxın yerləşən evlərdə, dəyərlərdə yaşayanlar, Barrakones və Puente Duartenin sakinləri, habelə 1986-1994-cü illərdə evlərindən çıxarılmış və yeni yaşayış yeri ayrılmamış (Villa Juana, Villa Consuelo, Los Frailes, San Carlos, Guachupita, La Fuente, Zona Colonial, Maquiteria, Cristo Rey, La Cuarenta, Los R?os və La Zurza qəsəbələrindən) 3000-dən çox ailə üçün Paktın müddəalarına tam uyğun surətdə münasib yaşayış yeri təmin edilməlidir". Official Records of the Economic and Social Council, 1995, Supplement No.3 (E/1995/22-E/C.12/1994/20), paragraf 327

³⁰ Limburq Prinsiplərinin 35-41-ci prinsiplərində nəzərdə tutulur ki, "35. 2-ci maddənin 2-ci hissəsi dərhal tətbiq edilməli və iştirakçı dövlətlər tərəfindən dəqiq təminatların verilməsini tələb edir. Bu səbəbdən onun tətbiqi məhkəmə nəzarətinin və digər müdafiə prosedurlarının predmeti olmalıdır. 36. 2-ci maddənin 2-ci hissəsində verilən ayrı-seçkiliyin əsaslarının siyahısı tam deyildir. 37. Pakta qoşulduqdan sonra dövlətlər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinə təsir göstərən istənilən ayrı-seçkili qanunları, aktları və təcrübələri (o cümlədən hərəkətləri və hərəkətsizliyi) təcridə salınmadan ləğv etməklə ayrı-seçkiliyi de-jure aradan qaldırırlar. 38. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların qeyri-bərabər qaydada həyata keçirilməsi, resursların çatışmazlığı və ya digər səbəblərlə şərtləndirilən de facto ayrı-seçkiliyə mümkün qədər tez son qoyulmalıdır. 39. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların bərabər qaydada həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üçün zəruri olan müdafiəsinə ehtiyacı olan müəyyən qruplar və ya şəxslərin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq yeganə məqsədi ilə qəbul olunan xüsusi tədbirlər ayrı-seçkilik hesab olunmur, bir şərtlə ki, həmin tədbirlər son nəticədə qoyulmuş məqsədlərə nail olunmasından sonra müxtəlif qrupların xüsusi hüquqlarının saxlanmasına və həmin tədbirlərin davam etməsinə gətirib çıxarmasınlar. 40. 2-ci maddənin 2-ci hissəsi iştirakçı dövlətlərdən fərdi şəxslər və orqanlar tərəfindən ictimai həyatın istənilən sahəsində ayrı-seçkiliyin həyata keçirilməsinin qadağan edilməsini tələb edir. 41. 2-ci maddənin 2-ci hissəsinin tətbiqi zamanı bütün müvafiq beynəlxalq sənədlərə, o cümlədən İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Bəyanat və Beynəlxalq Konvensiyaya, habelə Həmin Konvensiyaya uyğun yaradılmış nəzarət komitəsinin (CERD) fəaliyyətinə lazımi diqqət yetirilməlidir."

Adətən, inkişaf və ya keçid dövrünü yaşayan dövlətlər özünün bütün vətəndaşları üçün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların dərhal və ya qısa müddət ərzində tam gerçəkləşdirməsini təmin etmək üçün resurslara malik deyil. Bu səbəbdən Paktda hüquqların dərhal tam həyata keçirilməsi deyil, mövcud resurslardan maksimal şəkildə istifadə edilməklə tədricən gerçəkləşdirmə tələb olunur. Lakin Paktda həmçinin tələb olunur ki, zəruri hallarda dövlətlər tədricən gerçəkləşdirməyə dair öz proqramları üçün xarici yardımı qəbul etməlidir. Xarici yardım mövcud resursların tərkib hissəsi kimi qəbul olunmalıdır. Dövlət iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə əlaqədar öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilmədiyi və xarici yardım mövcud olduğu halda bu dövlət təcridolma mövqeyini və ya problemləri dərhal özü həll edə biləcəyi barədə ideologiyaları qəbul etməməlidir.

Yardım göstərmək üçün münasib vasitələrə malik olan dövlətlərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları öz yurisdiksiyası daxilində hamı üçün təmin etmək öhdəliyini maliyyə baxımından yerinə yetirə bilməyən dövlətlərə bu yardımı göstərmək öhdəliyi vardır. Beynəlxalq yardım və əməkdaşlığa dair tələb hər iki istiqamətdə tətbiq olunur. Yardım göstərmək qabiliyyətində olan dövlətlər bu yardımı kifayət qədər həcmdə və ya heç göstərmədikdə öz hərəkətlərinə, yaxud hərəkətsizliyə görə məsuliyyət daşımamalıdır.

Riayət etmək öhdəliyi

Paktın 2.1-ci maddəsinə əsasən müxtəlif xüsusi öhdəliklərinə əlavə olaraq, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sistemində üç ümumi öhdəlik vardır: bu hüquqlara riayət etmək, onları qorumaq və yerinə yetirmək öhdəlikləri.³¹

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara riayət etmək öhdəliyinə əsasən dövlətlərdən şəxslərin toxunulmazlığının pozulmasına, yaxud onların sərəncamında olan maddi və ya digər vasitələrdən öz iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları təmin etmək üçün ən münasib qaydada istifadə etmək azadlığının pozulmasına yönəlmiş hər hansı təcrübəni, siyasəti və ya hüquqi tədbiri həyata keçirməkdən, sifariş etməkdən, yaxud ona dözməkdən imtina edilməsi tələb olunur.³² Bu öhdəlik vətəndaşları iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinə ixtiyari müdaxilələrdən müdafiə edir. Misal üçün, icma üzvlərinin öz evlərindən ixtiyari məcburi çıxartma bu öhdəliyi pozacaqdır (bax, "İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar standartları: 4. Ümumi Rəylər və məcburi çıxartma halları" adlı əlavə). Riayətmə öhdəliyi aşağıdakılara aiddir:

- Ayrı-seçkiliyin bütün formalarından azad olmaq hüququ;
- İştirak etmək hüququ, o cümlədən vətəndaşların müvafiq qanunlara və ya siyasətlərə təsir göstərməyə çalışmaq hüququ;
- Təşkilatlanmaq, toplaşmaq və xüsusən yerli icma və qeyri-hökumət təşkilatlarında birləşmək hüquqları;
- Bərabər qaydada, xüsusilə resursların bölünməsi və kreditdən istifadə zamanı rəftar olunmaq hüququ;
- Artıq əldə edilmiş hüquqların həyata keçirilməsində dövlətin ixtiyari müdaxiləsi olmadan azad olmaq hüququ;
- Məktəbdən və ya xəstəxanadan, yaxud iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid digər xidmətdən istifadə etmək imkanlarından ixtiyari məhrum olmamaq hüququ.

³¹ Maastrixt Rəhbər prinsiplərinin 6-cı prinsipinə müvafiq olaraq, "Mülki və siyasi hüquqlar kimi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar da dövlətlər üzərinə üç müxtəlif tipli öhdəlik qoyur: hörmət etmək, müdafiə etmək və yerinə yetirmək öhdəlikləri. Həmin öhdəliklərdən hər hansı birinin yerinə yetirilməməsi belə hüquqların pozulması deməkdir. Hörmət etmək öhdəliyi dövlətlərdən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinə müdaxilə etməkdən çəkinməyi tələb edir. Belə ki, özəl işəgötürən tərəfindən əsas əmək standartlarına riayət olunmasının təmin edilməməsi əmək hüququna və ya ədalətli və əlverişli şəraitdə işləmək hüququnun pozulmasının təşkil edə bilər. Yerinə yetirmək öhdəliyi dövlətdən belə hüquqların tam gerçəkləşdirilməsi istiqamətində müvafiq qanunvericilik, inzibati, büdcə, məhkəmə tədbirlərinin və digər tədbirlərin görülməsini tələb edir. Belə ki, dövlət tərəfindən ehtiyacı olanlara əsas ilkin tibb xidmətlərinin göstərilməməsi hüququn pozulmasını təşkil edə bilər."

³² Bu kontekstdə, hökumətlər xalqın iştirakının məhdudlaşdırılmasından çəkinməli və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların daşıyıcılarının özünəyardım təşəbbüslərinə imkan yaradan iqtisadi, sosial və mədəni şəraiti yaratmaq, habelə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara malik olanların tələblərini qorunması üçün vacib olan sərbəst təşkilatlanmaq və birləşmək hüquqlarına riayət etmək öhdəliyini qəbul etməlidir.

IQTİSADİ, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR STANDARTLARI

4. Ümumi rəylər və məcburi çıxartma halları

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə tərəfindən İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın pozulmasını təşkil edən əməllərdən və hərəkətsizlik hallarından heç biri məcburi çıxartma kimi yüksək diqqət kəsb etməmişdir. Komitənin münasib mənzil hüququna dair 4 nömrəli Ümumi Rəyində (1991-ci il) bildirilir ki, "məcburi çıxartma halları prima facie (ilk növbədə) Paktın tələblərinə zidd olaraq yalnız ən müstəsna şəraitdə və beynəlxalq hüququn müvafiq prinsiplərinə uyğun olaraq əsaslandırıla bilər".³³

1997-ci ilin may ayında Komitə tərəfindən qəbul olunmuş məcburi çıxartma halları üzrə 7 nömrəli Ümumi Rəydə məcburi çıxartma hallarından müdafiə əhəmiyyətli dərəcədə genişlənmişdir. Bu rəy, hökumətlərin, ev yiyələrinin və Dünya Bankı kimi təsisatların məcburi çıxartma hallarının və bununla da, insan hüquqları pozulmasının qarşısını almaq üçün həyata keçirməli olduğu tədbirlərin detallaşmasında əvvəlki sənədlərdən daha irəli gedir. Bu, Paktın müəyyən qədər pozulması hallarını əks etdirmək üçün Komitənin qəbul etdiyi ilk ümumi rəy olmuşdur.

7 nömrəli Ümumi Rəydə riayət etmək öhdəliyi əks etdirilir. Burada bildirilir ki, "Dövlətin özü məcburi çıxartma hallarından çəkinməli və məcburi çıxartmanı həyata keçirən öz nümayəndələri və üçüncü tərəflər barəsində qanuni tədbirlərin tətbiq olunmasını təmin etməlidir".

Ümumi rəydə həmçinin qorumaq öhdəliyi əks etdirilir. Burada həm də dövlətlər "zəruri təminatlar olmadan fərdi şəxslər və ya özəl orqanlar tərəfindən edilən məcburi çıxartma hallarının qarşısını almaq və zəruri olduqda cəzalandırmaq məqsədilə qanunvericilik və digər tədbirləri həyata keçirməyə" dəvət olunurlar. Bununla da, özəl ev yiyələrinin, bina tikənlərin və Dünya Bankı kimi beynəlxalq təsisatların, habelə hər hansı üçüncü tərəflərin və ya qeyri-dövlət subyektlərinin müvafiq hüquqi öhdəlikləri vardır və onlar məcburi çıxartma hallarına yol verdikdə bəzələrinə qanuni tədbirlərin görülməsini gözləyə bilər. Hökumətlərdən zəruri təminatlar olmadan apanılan məcburi çıxartmalara görə məsuliyyət daşıyan şəxsləri cəzalandırmaq üçün qanunların icra edilməsi tələb olunur.

Nəhayət, 7 nömrəli Ümumi Rəydə yerinə yetirmək öhdəliyi nəzərdə tutulur. Burada "məcburi çıxartma nəticəsində şəxslərin evsiz qalmamalı və ya başqa hüquqların pozulması qarşısında aciz qalmamalı" olduğunu bəyan edilməklə yeni mərhələ açılır. Bunun nəticəsində, hökumətlər təmin etməlidirlər ki, evlərindən qanunsuz və ya qanuna uyğun qaydada çıxarılmış şəxslər alternativ yaşayış yerinə malik olsunlar.³⁴

³³ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin münasib mənzil hüququna dair 4 nömrəli Ümumi Rəyinin 18-ci paragrafi. Eyni ifadələr beynəlxalq texniki yardım tədbirlərinə dair Komitənin 2 nömrəli Ümumi Rəyində əks etdirilir ki, burada beynəlxalq agentliklər geniş miqyaslı çıxartma halları nəzərdə tutulan layihələrdə iştirak etməkdən çəkinməyə dəvət olunurlar.

³⁴ Scott Leckie, "New United Nations regulations on forced evictions General Comment No 7 strengthens right not to be evicted", in Third World Planning Review, vol. 21, No. 1 (February, 1999), səh. 41-61

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsi üzrə keçmiş Xüsusi məruzəçiyə görə, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsi ilə əlaqədar güman edilən və ya dəqiq mandatlarla malik bütün subyektlər onların işinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar məsələsinə birbaşa aid olduğunu tanımalı, habelə onların həyata keçirdiyi siyasətlərin, layihələrin, məqsədlərin və proqramların nə həmin hüquqların gerçəkləşdirilməsi perspektivinə, nə də dövlətin öz hüquqi öhdəliklərini yerinə yetirmək qabiliyyətinə zərər vurmadiğini təmin etməlidir (bax, "İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar standartları: 3. Danilo Türk tərəfindən təklif olunmuş əsas postulatlar" adlı əlavə).

Buna görə də, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsi ilə bağlı öhdəliklər yalnız dövlətlər üçün deyil, həmçinin həmin hüquqların həyata keçirilməsinə böyük təsir göstərən beynəlxalq maliyyə təsisatları və transmilli korporasiyalar kimi qeyri-dövlət subyektləri üçün mövcuddur. Transmilli korporasiyaların və beynəlxalq maliyyə təsisatlarının yeritdiyi siyasətlər inkişafda olan ölkələrdə, xüsusilə ən aşağı iqtisadi və siyasi səviyyəli kasıb ölkələrdə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasına gətirib çıxara bilər.³⁵ Struktur təkmilləşdirmə proqramları və ya genişmiqyaslı layihələrin maliyyələşdirilməsi çərçivəsində həmçinin mülki və siyasi hüquqların dolayı pozulması baş verə bilər ki, transmilli korporasiyalar iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinə zidd olan müəyyən iş şəraitlərini dəstəkləyə bilər.³⁶

Beynəlxalq maliyyə təsisatları və transmilli korporasiyalar üzərində iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara riayət etmək öhdəliyinin olması ilə yanaşı, onların hərəkət və ya hərəkətsizliyinə görə məsuliyyətə cəlb olunmasına dair beynəlxalq mexanizm mövcud deyil. Dövlətlərdən fərqli olaraq onlar İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitəyə dövrü hesabat təqdim etmir və onlardan Komitə üzvlərinin suallarına cavab vermək üçün Komitənin iclaslarında iştirak etməsi tələb olunmur. Eyni zamanda, beynəlxalq maliyyə təsisatlarının üzvü olan dövlətlər Komitəyə dövrü hesabatları təqdim edərək onun iclaslarında iştirak edirlər. Bununla da, onların Pakta əsasən öhdəliklərinə əməl olunmasını təmin etmək üçün beynəlxalq maliyyə təsisatlarının üzvü qismində onların fəaliyyəti nəzarət altında saxlanıla bilər.³⁷ Həmçinin milli insan hüquqları təsisatlarının bu prosesə diqqəti vacibdir.

Qorumaq öhdəliyi

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqları qorumaq öhdəliyi nəticəsində tələb olunur ki, dövlətlər və onların nümayəndələri hər hansı şəxsin hüquqlarının hər hansı digər fərdi və ya qeyri-dövlət şəxs tərəfindən pozulmasının qarşısını alsınlar. Üçüncü tərəf iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları pozduğu halda dövlət orqanları əlavə pozuntuların qarşısını almaq və pozuntu nəticəsində zərər çəkmiş şəxs üçün hüquq müdafiə vasitələrindən istifadə imkanlarını təmin etməlidirlər. Dövlət həmçinin şəxslərin irqi və digər formada ayrı-seçkilikdən, təqibdən, xidmət göstərməkdən imtina və başqa təhlükələrdən qorunmalıdır.

Qorumaq öhdəliyi aşağıdakıdan əhatə edir:

- Dövlət və onun nümayəndələri tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması hallarının qarşısının alınmasını təmin etmək məqsədilə təxirəsalınmaz tədbirlər;

³⁵ Buradan beynəlxalq texniki yardıma dair 2 nömrəli Ümumi Rəydə beynəlxalq agentliklərin "şəxslərin bütün müvafiq müdafiə və kompensasiya nəzərdə tutulmayan genişmiqyaslı evdən çıxartma və köçürməni cəlb edən layihələrdə iştirak etməkdən imtina etməli" olduqları barədə istinad irəli gəlir (paragraf 6). Bax həmçinin Women's International League for Peace and Freedom (WILPF) and INHURED International, Justice Denied Human Rights and the International Financial Institutions (Kathmandu, 1994).

³⁶ Sigrun Skogly, "Structural adjustment and development: human rights-an agenda for change", Human Rights Quarterly, vol. 15, No. 4, 1993, səh. 751

³⁷ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə bu məsələyə Paktın 2.1-ci maddəsinə əsasən baxır.

- Üçüncü şəxslər tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması hallarının qarşısının alınmasını təmin etmək məqsədilə təxirəsalınmaz tədbirlər;
- Dövlət və qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması barədə iddiaların olduğu halda qərəzsiz hüquq müdafiə vasitələrindən istifadə imkanlarının təmin olunması;
- Bütün şəxslərin irqi və digər formada ayrı-seçkilikdən, təqibdən və xidmət göstərməkdən imtina hallarından müdafiəsi üçün tədbirlərin görülməsi.³⁸

Özəl subyektlər həmçinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları poza və bu pozuntulara görə məsuliyyətə cəlb edilə bilərlər.³⁹ İnsan hüquqları üzrə hüquq artıq publik hüquqdan əlavə özəl ölçünü ehtiva edir.⁴⁰ Özəl subyektlərin insan hüquqlarına riayət etmək vəzifələri, dövlətin isə şəxslərin hüquqlarının ümumən dövlətlə bağlı olmayan üçüncü şəxslər tərəfindən pozulmasından qorunmasının təmin olunmasına dair əlaqəli vəzifələri vardır.⁴¹

Eyni qaydada, dövlətin məsuliyyəti məfhumunun öz ənənəvi hədlərini aşdığına görə, işə götürənlərin, korporasiyaların, ev yiyələrinin, müəllimlərin, həkimlərin və hər hansı başqa vətəndaşların dövlətin təhriki və ya ehtiyatsızlığı nəticəsində şəxslərin hüquqlarını pozduğuna görə məsuliyyətə cəlb olunması halları artmaqdadır.⁴² Məsələn, münasib qida hüququna dair 12 nömrəli Ümumi Rəydə İqtisadi, Sosial və

³⁸ Maastrixt Rəhbər Prinsiplərində aşağıdakı məsələlər əlavə olunur: Dövlətin məsuliyyəti. 16. II bölmədə göstərilən pozuntulara görə məsuliyyət prinsip etibarilə onların yurisdiksiyasında baş veridiyi dövlətin üzərinə düşür. Nəticədə məsuliyyət daşıyan dövlət həmin pozuntuların aradan qaldırmaq üçün monitoring, araşdırma, cinayət təqibi və pozuntuların qurbanları üçün müdafiə vasitələri də daxil olmaqla, müvafiq mexanizmləri yaratmalıdır. Qeyri-dövlət subyektlərinin hərəkətləri. 18. Müdafiə etmək öhdəliyi dövlətin yurisdiksiyası altında olan özəl hüquqi şəxslərin, o cümlədən transmilli şirkətlərin, habelə fiziki şəxslərin fərdləri onların iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan məhrum etmədiklərinin təmin edilməsi üzrə dövlətin öhdəliyini əhatə edir. Dövlətlər belə qeyri-dövlət subyektlərinin davranışı üzərində nəzarətin həyata keçirilməsində zəruri səy göstərmədiklərinin nəticəsində iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasına görə məsuliyyət daşıyırlar. Beynəlxalq təşkilatların hərəkətləri. 19. Dövlətlərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarını müdafiə etmək öhdəlikləri onların birgə fəaliyyət göstərdikləri beynəlxalq təşkilatlarda iştirakına da şamil olunur. Dövlətlər üçün üzvləri olduqları beynəlxalq təşkilatların proqram və siyasətləri nəticəsində hüquqların pozulmadığını təmin etmək məqsədilə öz təsirindən istifadə etmələri olduqca vacibdir. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasının aradan qaldırılması üçün beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən beynəlxalq maliyyə təsisatlarının öz siyasət və təcrübələrini iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarından məhrum etmə ilə nəticələnməyən tərzdə düzəltmələri həyati əhəmiyyət kəsb edir. Belə təşkilatların üzv dövlətləri, istər fərdi qaydada, istərsə də rəhbər orqanları, habelə katiblik və ya qeyri-hökumət təşkilatları vasitəsilə bir sıra belə təşkilatlar tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması ilə bağlı məsələləri nəzərə almaq məqsədilə öz siyasət və proqramlarının yenidən nəzərdən keçirilməsi meylini həvəsləndirməli və onu daha geniş yaymalıdır, xüsusən elə hallarda ki, həmin siyasət və proqramlar iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara toxunan məsələlər üzrə qərarların qəbul edilməsi prosesində beynəlxalq təsisatların təzyiqinə davam gətirmək üçün kifayət qədər resurslara malik olmayan dövlətlərdə həyata keçirilmiş olsun.

³⁹ Chris Jochnick, "Confronting the impunity of non-State actors: new fields for the promotion of human rights", Human Rights Quarterly, vol. 21, No. 1 (February, 1999), səh. 56-79.

Alt-komissiyanın insan hüquqları pozuntularını törədənlərin cəzasızlığı məsələsi üzrə Xüsusi məruzəçisi 1996-cı ildə vurğulamışdır ki, "İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması həmçinin fərdi şəxslər tərəfindən törədilə bilər. Əksər dövlətlərdə bu cür pozuntular cəzalandırılır, yaxud hər hansı dərəcədə mülki qaydada kompensasiya olunur. Müvafiq hüquq sisteminin işlənilib hazırlanması dövlətin səlahiyyətinə aiddir." (E/CN.4/Sub.2/1996/15, para. 135).

⁴⁰ Andrew Clapham, Human Rights in the Private Sphere (Oxford, Clarendon Press, 1993).

⁴¹ Evert Albert Alkema, "The third-party applicability or 'Drittwirkung' of the European Convention on Human Rights", Protecting Human Rights: The European Dimension (Studies in honour of Gerard J. Wiarda), F. Matscher and H. Petzold, eds., (Koln, Carl Heymans Verlag, 1988). Limburq Prinsiplərində bildirilir ki, iştirakçı dövlətlər özəl şəxslərə və orqanlara ictimai həyatın hər hansı sahəsində ayrı-seçkiliyi qadağan etməlidirlər (40-cı prinsip).

⁴² Misal üçün, İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin məhdud qabiliyyətli şəxslərə dair 5 nömrəli Ümumi Rəyində iştirakçı dövlətlər dəvət olunur ki, "məhdud qabiliyyətli şəxslərin bərabər rəftar olunmasını təmin etmək üçün yalnız ictimai sahənin deyil, həmçinin münasib hədlər çərçivəsində özəl sahənin nizamlanmasını təmin etsinlər ... özəl işə götürənlərin, özəl təchizatçıların və xidmət göstərənlərin və başqa qeyri-dövlət şəxslərinin məhdud qabiliyyətli şəxslərə aid ayrı-seçkiliyə yol verməmə və bərabərlik normalına əməl etməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (11-ci paraqraf)

Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə bildirmişdir ki, "qorumaq öhdəliyi ilə şəxslərin münasib qıdadan istifadə etmək imkanlarından hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən məhrum edilmədiyinin təmin olunması üçün dövlət tərəfindən tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur".

Yerinə yetirmək öhdəliyi

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqları yerinə yetirmək öhdəliyi ilə həmin hüquqların tam gerçəkləşdirilməsini təmin etmək məqsədilə digər tədbirlər nəticə vermədiyi halda dövlət tərəfindən müsbət tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Bu öhdəlik dövlət xərcləri, iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən nizamlanması, əsas ictimai xidmətlərin və infrastrukturun nəzərdə tutulması, vergilər və digər iqtisadi dövlətə tədbirləri kimi məsələləri əhatə edir.

Münasib qida hüququna dair 12 nömrəli Ümumi Rəydə və təhsil hüququna dair 13 nömrəli Ümumi Rəydə Komitə bəyan etmişdir ki, "*yerinə yetirmək* öhdəliyi həm *kömək etmək* öhdəliyini, həm də *təmin etmək* öhdəliyini ehtiva edir". Kömək etməyə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam həyata keçirilməsinə imkan yaratmaq üçün müsbət təşəbbüslər aiddir. Təmin etməyə şəxslərin və ya qrupların özlərindən asılı olmayan səbəblər üzündən istifadələrində olan vasitələrlə hüquq gerçəkləşdirmək qabiliyyətində olmadığı hallarda göstərilən birbaşa və ya dolaylı dövlət xidmətləri aiddir. Mümkün qədər yüksək səviyyədə sağlam olmaq hüququna dair Komitənin 14 nömrəli Ümumi Rəyində sağlamlığın qorunmasının Dünya Səhiyyə Təşkilatının və digər təşkilatların işində xüsusi əhəmiyyəti tanınaraq bildirilir ki, yerinə yetirmək öhdəliyi *təşviq etmək* öhdəliyini əhatə edir.

Komitə həmçinin müəyyən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı yerinə yetirmək öhdəliyinin məzmununun nümunələrini təqdim etmişdir. 12 nömrəli Ümumi Rəydə bildirilir ki, "*Yerinə yetirmək (kömək etmək)* öhdəliyi adı altında nəzərdə tutulur ki, dövlət fəal surətdə insanların öz həyatının, o cümlədən qida təhlükəsizliyinin təmin etməsi üçün resurslardan və vasitələrdən istifadə etmək imkanlarının gücləndirilməsinə yönəlmiş fəaliyyəti həyata keçirməlidir". 13 nömrəli Ümumi Rəydə bildirilir ki, "*Yerinə yetirmək (kömək etmək)* öhdəliyi ilə dövlətlərdən "təhsil hüququnu yerinə yetirmək (təmin etmək) öhdəliyinə" əməl etməklə insanlara və icmalara təhsil hüququnu həyata keçirməyə imkan verməyə və buna şərait yaratmağa yönəlmiş müsbət tədbirlərin görülməsi tələb olunur".

Nəticə etibarilə, yerinə yetirmək öhdəliyi dövlətin yurisdiksiyası altında olan hər bir şəxsin sırf şəxsi sözlərlə təmin oluna bilməyən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan tam istifadə etmək imkanlarının təmin olunması üçün dövlət tərəfindən zəruri tədbirləri əhatə edir.

Yerinə yetirmək öhdəliyinin aşağıdakı nümunələri mövcuddur:

- Dövlət xərclərinin münasib hissəsinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tədricən gerçəkləşdirməsinə yönəldilməsi;
- İctimai xidmətlərin, o cümlədən infrastrukturun, su, elektrik enerjisi təchizatının, sanitariya nəzarətinin, istilətmənin, kanalizasiya sisteminin, drenajın, yolların, səhiyyə sisteminin və qəza xidmətlərinin dövlət tərəfindən təmin olunması;
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam gerçəkləşdirilməsi məqsədilə həmin hüquqlara dair dəqiq müddətlər və maliyyə tələbatı nəzərdə tutulan məqsədyönlü fəaliyyət planlarının və strategiyaların işlənilib hazırlanması;
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara nəzarətinin mərhələ nöqtələrinin müəyyən edilməsi, o cümlədən bu məqsədlə müvafiq göstəricilərdən istifadə;
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların yerinə yetirilməsinə hər hansı mənfi təsir göstərən bütün qanunların, normativ aktların və digər sənədlərə təxirə

salmadan hərtərəfli şəkildə qanunvericilik və siyasi nöqteyi-nəzərdən yenidən baxılması;

- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların qanunvericilikdə və siyasətdə tanınması;
- Məhdud qabiliyyətli qrupların, o cümlədən, qocaların, uşaqların, fiziki cəhətdən zəif şəxslərin, sağalmaz xəstələrin, HIV-müsbət şəxslərin, səhhətində davamlı problemləri olan şəxslərin, ruhi xəstələrin, təbii fəlakət hallarından zərər çəkmiş şəxslərin, habelə fəlakət meyilli ərazilərdə yaşayan şəxslərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təmin olunmasına yönəlmiş strategiyalara xüsusi diqqətin yetirilməsi;
- Bütün bunların dövlət öhdəliklərinin təşkili ilə yanaşı, yerli kontekstdə milli insan hüquqları təsisatları onlara nəzarət edə, habelə həmin öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə yardım göstərə bilər. Həm uyğunluq, həm səmərəlilik baxımından, həm də digər insan hüquqlarına hörməti təmin etmək üçün belə strategiyaların hazırlanması zamanı bütün müvafiq subyektlərlə, o cümlədən milli insan hüquqları təsisatları ilə geniş əsil məsləhətləşmələr aparılmalıdır. Müvafiq siyasətləri Paktdan irəli gələn öhdəliklərlə uyğunlaşdırmaq məqsədilə nazirliklər və regional və yerli hakimiyyət orqanları arasında əlaqələndirməni təmin etmək, habelə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların yerinə yetirilməmə dərəcəsini qiymətləndirmək üçün dövlətlər tərəfindən əlavə tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bununla əlaqədar, Paris Prinsiplərində (bax qoşmada) göstəriləni kimi, milli insan hüquqları təsisatlarının beynəlxalq insan hüquqları sənədləri ilə bağlı səlahiyyətlərini nəzərə alaraq onlarla müvafiq məsləhətləşmələr aparıla bilər.

IQTISADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR STANDARTLARI

5. Dövlət öhdəliklərinin ayrılması - mənzil hüquqları

Münasib mənzil hüququ çox inkişaf etdirilmiş iqtisadi, sosial mədəni hüquqlara aid məsələdir. BMT-nin İnsanların Yaşayış Məntəqələri Programının (UN-HABİTAT) və BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarı İdarəsinin birgə təşəbbüsü olan BMT-nin Mənzil Hüquqları Programı (UNHRP) mənzil hüquqlarına dair ən vacib beynəlxalq fəaliyyəti təşkil edir. Bu kontekstdə UN-HABİTAT tərəfindən dövlətlərin münasib mənzil hüququnu tam və tədricən gerçəkləşdirməsinə, habelə dövlət və yerli səviyyələrdə mümkün tədbirlərin həyata keçirilməsinə dair öhdəliklərlə bağlı aşağıdakı cədvəl işlənib hazırlanmışdır (HS/C/17/INF.6, 2-ci cədvəl). Oxşar iş milli insan hüquqları təsisatları tərəfindən digər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı aparıla bilər.⁴³

Riayət etmək	Qorumaq	Təşviq etmək	Yerinə yetirmək
Evdən qanunsuz və məcburi çıxartma hallarının qarşısının alınması	Mənzil hüquqlarının pozulması hallarının qarşısının alınması	Mülkiyyətin toxunulmazlığı	Evsizliyə qarşı mübarizənin aparılması, onun qarşısının alınması və ona son qoyulması
Ayrı-seçkiliyin bütün formalarının qarşısının alınması	Dövlətdaxili hüquq müdafiə vasitələri və beynəlxalq hüququn dövlət daxilində tətbiq olunması	Mənzil hüquqlarının qanunvericilikdə nəzərə alınması	Mənzil məsələlərinə dövlət xərclərinin artırılması və lazımı qaydada yönəldilməsi
Geriyə şamil olunan hər hansı tədbirlərin qarşısının alınması	Bütün qruplar üçün bərabərlik hüquqlarının təmin olunması	Tam gerçəkləşdirmənin mərhələ nöqtələrinin işlənib hazırlanması	Həmin üçün münasib və yararlı yaşayış yerləri
Mənzil hüququna əsaslanan azadlıqlar	Həmin üçün əlçatan mənzil əldə etmək imkanları və mümkünlük həddinin işlənib hazırlanması	Dövlət mənzil hüquqları strategiyalarının hazırlanması	Minimal fiziki mənzil standartlarının işlənib hazırlanması
Şəxsi həyat və evə hörmət hüququ	Xüsusi tədbirlərin görülməsini tələb edən məhdud qabiliyyətli qruplar üçün mənzil hüquqlarının mümkünlüyü	Zəif qrupların hüquqlarına diqqətin yetirilməsi	Bütün zəruri xidmətlərin və infrastrukturun nəzərdə tutulması
Xalqın mənzil məsələlərində iştirakı	Mənzil məsələlərinə sakinlərin demokratik nəzarəti	Mənzil məsələlərinə dair məlumatın əldə olunması	Mənzil məsələlərinin maliyyələşdirilməsi və qənaət sxemləri
Mənzilin mədəni atributlarına hörmət	Kirayə hədlərinin və özəl mənzil sektorunda fəaliyyətin nizamlanması	Kifayət qədər əlçatan torpağın təmin olunması	Sosial mənzillərin tikintisi

⁴³ Hazırkı tədris vəsaitində təşviq etmək və yerinə yetirmək öhdəlikləri bir öhdəlik - yerinə yetirmək öhdəliyi kimi nəzərdən keçirilsə də, UNHRP bu öhdəlikləri fərqləndirir.

C. BƏZİ ƏSAS ANLAYIŞLAR

Tədris vəsaitinin bu bölməsində iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı aşağıdakı üç anlayış müzakirə olunur:

- Minimal əsas öhdəliklər;
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə müdafiəsi və dövlət daxilində tətbiqi;
- Reqressiv tədbirlərin qarşısının alınması.

Minimal əsas öhdəliklər

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin 3 nömrəli Ümumi Rəyində təklif edilir ki, dövlətlərin Pakta əsasən hər bir iqtisadi, sosial və mədəni hüququn əsas səviyyədə həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üzrə "minimal əsas öhdəlikləri" vardır.

... Komitə hesab edir ki, hər iştirakçı dövlətin hər bir hüququn ən azı minimal əsas səviyyədə həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üzrə minimal əsas öhdəliyi vardır. Belə ki, misal üçün, böyük sayda şəxslərin əsas qida məhsullarından, əsas tibbi xidmətdən, əsas yaşayış yerlərindən və mənzillərdən, yaxud təhsilin əsas formalarından məhrum olduğu iştirakçı dövlət prima facie (ilk növbədə) Pakta əsasən öhdəliklərini yerinə yetirir. Paktda belə minimal əsas öhdəlik nəzərdə tutulmasaydı, o, öz raison d'être (mənasını) itirmiş olardı.⁴⁴

Həmin prinsip geniş surətdə dəstəklənir.⁴⁵ İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsi üzrə keçmiş Xüsusi məruzəçi Danilo Türkə görə, "Dövlətlər, iqtisadi inkişafın səviyyəsindən asılı olmayaraq, hamı üçün minimal yaşayış hüquqlarına riayət olunmasını təmin etməlidir".⁴⁶ İnsan Hüquqları üzrə Komissiya dövlətləri "hər bir [iqtisadi, sosial və mədəni hüququn] minimal əsas səviyyədə həyata keçirilməsinin təmin etmək üçün minimal əsas öhdəliyin yerinə yetirilməsinə yönəlmiş xüsusi milli mərhələ nöqtələrinin müəyyən olunmasını nəzərdən keçirməyə" dəvət etmişdir.⁴⁷ İnsan Hüquqları üzrə Amerikalı Komissiya bəyan etmişdir ki, "Amerika Bəyannaməsində və Amerika Konvensiyasında təsbit olunduğu kimi, üzv dövlətlərin öz yurisdiksiyasında şəxslərin insan hüquqlarını qorumaq və müdafiə etmək öhdəliyi onları, iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, həmin hüquqların minimal həddində təmin etməyə məcbur edir".⁴⁸ İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması hallarına dair Maastrixt Rəhbər prinsiplərində bu prinsip təsdiq olunur.⁴⁹

⁴⁴ 3 nömrəli Ümumi Rəyin 10-cu paragrafı. Həmin ümumi rəydə həmçinin dövlətlərdən Paktda nəzərdə tutulmuş hüquqların tam gerçəkləşdirilməsi istiqamətində "mümkün qədər tez və səmərəli" irəliləmə tələb olunur (9-cu paragraf).

⁴⁵ Bu prinsip birinci dəfə aşağıdakı kimi ifadə olunmuşdur: "Bununla belə, hər bir hüquq belə bir absolyut minimal hüquqlara səbəb olur ki, onlar olmadıqda, iştirakçı dövlətin öz öhdəliklərini pozmuş olduğu hesab olunmalıdır." (Philip Alston, "Out of the abyss: the challenges confronting the new U.N. Committee on Economic, Social and Cultural Rights", *Human Rights Quarterly* vol. 9 No. 3 (August 1987) səh. 353).

⁴⁶ İkinci tərəqqi məruzəsi (E/CN.4/Sub.2/1991/17). 10-cu paragraf.

⁴⁷ İnsan Hüquqları üzrə Komissiyanın 1993/14 nömrəli qətnaməsi.

⁴⁸ Annual Report of the Inter-American Commission on Human Rights, 1994 (Organization of American States, Washington D.C.).

⁴⁹ "Hüquqi öhdəlikləri üzərinə götürmüş hər bir dövlət razılaşırsa ki, bütün hallarda o cümlədən resursların çatışmazlığı ilə xarakterizə olunan zamanlarda əsas minimal öhdəliklər və müvafiq əsas hüquqlar olmaqda dama edir" (Victor Dankwa, Cees Flinterman and Scott Leckie "Commentary to the Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights" (guidelines 9 and 10: minimum core obligations and availability of resources), *Human Rights Quarterly*, vol. 20 No. 3 (August, 1998), səh. 717.

Həmin minimal əsas öhdəliklər yalnız şəxslərin hüquqlarının həyata keçirilməsinə münasibətdə, yaxud cəmiyyət səviyyəsində həyata keçirilməsinə münasibətdə tətbiq olunur? "Minimal hədd yanaşmasını" müdafiə edənlər sonuncu mövqeyi dəstəkləyərək iddia edirlər ki, "belə halda, sosial-iqtisadi hüquqların pozulması dairəsi həmin minimal həddə təmin olunmayan əhəlinin nisbətini göstərəcəkdir".⁵⁰ Eyni zamanda, başqaları bu məsələyə hüquqları təmin etməli olan dövlətin mövqeyindən deyil, hüquqlara malik olan şəxslərin mövqeyindən yanaşmışlar. Müəlliflərdən biri iddia edir ki, "bununla belə, hər bir hüquq belə bir absolyut minimal hüquqlara səbəb olur ki, onlar olmadıqda, iştirakçı dövlətin öz öhdəliklərini pozmuş olduğu hesab olunmalıdır".⁵¹

Minimal əsas öhdəliklər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsi prosesinin nəticəsi kimi deyil, bu prosesdə ilkin addım kimi qəbul olunmalıdır. Prinsip minimalist yanaşma kimi qəbul olunmamalıdır. Xüsusilə, o, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların yalnız minimal əsaslarının məhkəmə müdafiəsinə malik olmasının nəzərdə tutulması üçün istifadə olunmamalıdır. Mülki və siyasi hüquqlarının məzmununun anlayışları davamlı şəkildə genişlənir; iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı oxşar aydınlığın araşdırılması davam etdiriləcəkdir və həmin hüquqların pozulmasının aradan qaldırılması üçün maneə kimi qəbul olunmamalıdır. Həm öhdəlik, həm də hüquq baxımından hər bir iqtisadi, sosial və mədəni hüququn əsas komponentlərinin müəyyən edilməsi üçün artıq böyük işlər görülmüşdür.

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR TƏCRÜBƏDƏ

1. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsi və müdafiəsi üçün mümkün tədbirlər

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların əleyhinə olan arqumentlərdən biri ondan ibarətdir ki, maliyyə məsələləri hər zaman bu hüquqların həyata keçirilməsinin onlara malik olan bütün şəxslər üçün realıq olmasının qarşısını alacaqdır. Eyni zamanda, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı olan bir çox öhdəliklər müntəzəm, böyük həcmli büdcə xərclərini tələb etmir.

Dövlətlərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları və bütün digər insan hüquqlarını tam gerçəkləşdirmək vəzifəsi öhdəliklərin bütün spektrini əhatə edir - əsasən, maliyyə vəsaitlərini tələb etməyən tədbirlərdən böyük həcmdə dövlət xərclərini tələb edən tədbirlərə qədər. Cəmiyyətin ən zəif sektorları üçün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların (və mülki və siyasi hüquqların) təmin olunması məqsədilə dövlət pul xərcləməlidir. Eyni zamanda, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların heç də bütün elementləri böyük büdcə ayırmaları tələb etmir. Maliyyələşdirmə tələb edildiyi halda, büdcə vəsaitləri səmərəli xərclənməlidir. Belə maliyyələşdirmə incə iqtisadiyyatları iflic vəziyyətinə salmamalıdır. Beynəlxalq hüquqda dövlət büdcəsinin müəyyən miqdarının və ya hissəsinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara sərf edilməsi zəruriliyi göstərməyə də, hökumətlər onları təmin etmək üçün "mövcud resurslardan maksimal şəkildə" istifadə etməyə məcbur edilir.

⁵⁰ Bart-Anders Andreassen və başqaları, "Assessing human rights performance in developing countries: the case for a minimal threshold approach to the economic and social rights", *Yearbook of Human Rights in Developing Countries 1987/1988* (Copenhagen), səh. 341. Bax həmçinin Asbjorn Eide, "Realization of social and economic rights and the minimum threshold approach", *Human Rights Law Journal*, vol. 10, Nos. 1-2 (1989), səh. 35-51.

⁵¹ "Hüququn normativ məzmunu o qədər qeyri-müəyyən olduqda ki, hüquqlara malik olanın heç nəyə malik olmadığına imkan yaradır, "tələbin" hüquq (anlayışı adətən ehtiva edən xüsusiyyətləri ilə birlikdə) statusuna qaldırılması üçün heç bir əsas ola bilməz" (Philip Alston, "Out of the abyss: the challenges confronting the new U.N. Committee on Economic, Social and Cultural Rights", *Human Rights Quarterly*, vol. 9, No. 3 (August, 1987), səh. 352-353).

Misal üçün, mənzil hüququ ilə əlaqədar olaraq, bu hüququn bir çox komponentləri dövlət üçün pulsuz olaraq dövlətlərdən insan hüquqlarına sadiqliyi və zəruri siyasi iradəni deyil, bir neçə müsbət müdaxiləni tələb edir. Ev və torpaq mülkiyyətinin təmin olunması, torpaq islahatı tədbirləri, qanunvericiliy yenidən baxılması, vergi kreditləri sistemlərinin daxil edilməsi, ayrı-seçkiliyə yol verilməmə müddələrinin yerinə yetirilməsi, özəl sektor üçün müvafiq təşəbbüslərin dəstəklənməsi, habelə ictimai və qeyri-hökumət təşkilatlarına sərbəst qaydada təşkilatlanmaq və fəaliyyət göstərməyə icazə verilməsi kimi tədbirlər iqtisadi tərəqqini pozmayacaq dərəcədə resursların ayrılmasına yenidən baxılmasını tələb edə bilər.

İlk növbədə, maliyyə vasitələrinin ehtiyacları uyğun ayrılmasını təmin etmək üçün səmərəli strukturlar yaradılmalıdır. Bunun üçün dövlət tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara tam uyğun olan siyasətin, qanunvericiliyin və proqramların işləyib hazırlanması tələb olunacaqdır. Dövlətin "mövcud resursları" həqiqətən kifayət qədər olmadığı təqdirdə, beynəlxalq hüquqda tələb olunur ki, hökumətlər mövcud şəraitdə müvafiq hüquqların mümkün qədər geniş surətdə həyata keçirilməsini təmin etməli, həmin minimal öhdəlikləri yerinə yetirmək məqsədilə sərəncamında olan resursların hamısından istifadə etmək üçün bütün səylərin sərf olunmasını nümayiş etdirməlidir.⁵²

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə müdafiəsi və dövlət daxilində tətbiqi

Paktın və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları tanıyan digər beynəlxalq standartların dövlət daxilində məhkəmə müdafiəsi və tətbiqi həmin hüquqların əsas konsepsiyalarına dair müzakirələrin iki əsas mövzusunun təşkil edir.⁵³ Onlar iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasını iddia edən şəxslərin səmərəli hüquq müdafiə vasitələri hüququ ilə sıx bağlıdır.⁵⁴

Müdafiə vasitələri hüquqi və ya inzibati olmalıdır; bir çox hallarda inzibati müdafiə vasitələri kifayət edə bilər. Eyni zamanda, İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin Paktın dövlət səviyyəsində tətbiqinə dair 9 nömrəli Ümumi Rəyinin 9-cu paragrafında qeyd olunur ki, Paktdakı hüquq məhkəmənin rolu olmadan tam effektiv edilə bilmədikdə, məhkəmə müdafiəsi vasitələri zəruridir.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə müdafiəsi uzun müddət ərzində şübhəyə alınmışdır. Bunun nəticəsində həmin hüquqlar əsil hüquqi statusu ala bilməmişlər. Məhkəmə müdafiəsi məsələsi ətrafındakı bəzi hüquqi məsələlərin mürəkkəb olmasına baxmayaraq, bir çox dövlətlərdə məhkəmələr tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara təsir göstərən məsələlərə baxılması nəticəsində iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar beynəlxalq səviyyədə artan dərəcədə və sürətlə qəbul olunur. İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin 3 nömrəli Ümumi Rəyində iddia olunur ki, "qanunvericilik tədbirlərindən əlavə münasib sayıla biləcək tədbirlər sırasına dövlətin hüquq sistemində müvafiq olaraq məhkəmə müdafiə oluna bilən hüquqlarla bağlı məhkəmə müdafiəsi vasitələrinin təmin edilməsi daxildir".

Komitə bildirmişdir ki, Paktın bir sıra maddələri, o cümlədən ayrı-seçkiliyə yol verilməmə (2.2-ci maddə), kişilərin və qadınların bərabər hüquqları (3-cü maddə), bərabər ödəmə (7-ci maddənin (a) hissəsinin (i) bəndi), həmkarlar ittifaqları (8-ci

⁵² İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin iştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinin təbiətinə (Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci hissəsi) dair 3 nömrəli Ümumi Rəy.

⁵³ Matthew C.R. Craven, "The domestic application of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights", Netherlands International Law Review, vol. XL, issue 3 (1993), səh. 367-404.

⁵⁴ Limburq Prinsiplərində vurğulan ki, "İştirakçı dövlətlər səmərəli hüquq müdafiə vasitələrini, o cümlədən zəruri hallarda məhkəmə müdafiəsi vasitələrini nəzərdə tutmalıdır" (9-cu prinsip). Pakta əsasən fərdi şikayətlər proseduru mövcud olmadığından, bu mətnə nəzərdə tutulmuş hüquqların tam həyata keçirilməsi dövlət səviyyəsində müvafiq qanunlardan və hüquq müdafiə vasitələrindən asılıdır.

maddə), uşaqların və gənclərin iqtisadi və sosial istismarı (10.3-cü maddə), pulsuz və icbari ibtidai təhsil (13.2-ci maddənin (a) hissəsi), dini və özəl məktəblər (13.3 və 4-cü maddələr), elmi tədqiqat və yaradıcılıq azadlığı ilə bağlı maddələr birbaşa məhkəmə qaydasında müdafiə və yerinə yetirilə bilər.

Komitənin 9 nömrəli Ümumi Rəyinin 3-cü paragrafında qeyd edilir ki,

Paktın dövlət daxilində tətbiqinə dair suallar beynəlxalq hüququn iki prinsipi baxımından nəzərdən keçirilməlidir. Birincisi - Sazişlər hüququ haqqında Vyana Konvensiyasının 27-ci maddəsində əks etdirildiyi kimi, "tərəf sazişi yerinə yetirmədiyini daxili hüququn müddəaları ilə əsaslandırma bilməz". Başqa sözlərlə, dövlətlər öz saziş öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün daxili qanunvericiliyi dəyişdirməlidirlər. İkinci prinsip İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 8-ci maddəsində əks etdirilir ki, buna əsasən "Hər bir şəxs Konstitusiyanın və ya qanunun ona verdiyi hüquqların pozulması zamanı səlahiyyətli milli məhkəmələr tərəfindən hüquqlarının bərpa olunması hüququna malikdir".

Eyni zamanda, dövlət tərəfindən məhkəmə və ya başqa müdafiə vasitəsinin təmin edilməməsi müəyyən normanın məhkəmə müdafiəsinə malik olmadığını sübutu deyil.⁵⁵ Əksinə, bu ən azı insan hüquqlarının tam nəzərə alınmadığını göstərir. "Şəxsin və ya qrupun dövlətə qarşı qidalanma, yaşayış, səhiyyə və təhsil ilə bağlı iddia qaldırmaq imkanından məhrum edilməsi nəticəsində həmin maraqlar əsaslandırılmış mübadilə və müzakirə prosesindən istisna edir və ədalətsizliklərin tanınması və aradan qaldırılması üçün faydalı forum bağlanırsa".⁵⁶ İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə qaydasında icra olunmaq imkanından məhrum edən əməl onların təbiəti deyil, mübahisəni həll edən orqanın həmin hüquqlarla bağlı iddialara baxmaq, öyrənmək və bəzələndə qərar qəbul etmək səlahiyyətinə və ya iradəsinə malik olmamasıdır.⁵⁷ Misal üçün, münasib yaşayış hüququnun demək olar ki, bütün əsas komponentləri məhkəmə qaydasında həll oluna bilər.⁵⁸

Komitənin 9 nömrəli Ümumi Rəyinin 3-cü paragrafında həmçinin qeyd edilir ki,

... iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasına qarşı hər hansı dövlət daxili hüquq müdafiə vasitələrinin təmin olunmadığını əsaslandırmaq istəyən dövlət bu müdafiə vasitələrinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 2-ci maddəsinin 2-ci hissəsinin mənasında "münasib vasitələr" olmadığını, yaxud digər vasitələrdən istifadə olunduğunu nəzərə alaraq onların lazım olmadığını göstərməlidir. Bunu göstərmək çətin olacaqdır və Komitə hesab edir ki, bir çox hallarda, istifadə olunmuş digər vasitələr məhkəmə müdafiə vasitələri ilə dəstəklənmədiyini və ya tamamlanmadığını halda səmərəsiz ola bilər.

⁵⁵ Michael Addo, "The justiciability of economic, social and cultural rights", Commonwealth Law Bulletin, vol. 14, No. 4 (October, 1988), pp. 1425-1432.

⁵⁶ Craig Scott and Patrick Macklem, "Constitutional ropes of sand or justiciable guarantees? Social rights in a new South African Constitution". University of Pennsylvania Law Review, vol. 141, No. 1 (1992), səh. 28.

⁵⁷ İnsan hüquqlarına dair Avropa Konvensiyası ilə əlaqədar olaraq "müəyyən hüquq Konvensiya sistemində daxil olması ilə bağlı əsas məsələ bu hüququn məzmunu deyil, onun Konvensiya mexanizmləri ilə, yəni məhkəmə sistemində müdafiə oluna biləcəyidir" (F.G. Jacobs, "The extension of the European Convention on Human Rights to include economic, social and cultural rights", Human Rights Review, vol. III, No. 3 (1978), səh. 168-169). Bax həmçinin, Alexandre Berenstein, "Economic and social rights: their inclusion in the European Convention on Human Rights-problems of formulation and interpretation", Human Rights Law Journal, vol. 2, Parts 3-4 (December, 1981), səh. 257-280.

⁵⁸ Scott Leckie, "The justiciability of housing rights". The Right to Complain about Economic, Social and Cultural Rights, Coomans and van Hoof, eds. (Utrecht, SIM, 1995), səh. 35.

İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə (8-ci maddədə) və Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda (2-ci maddədə) hüquqları pozulmuş hər kəsin səmərəli hüquq müdafiə vasitələrinə malik olmaq hüququ tanınır. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda oxşar müddəə, habelə şikayətlər proseduru nəzərdə tutulmamışdır. Eyni zamanda, şəxslər və qruplar üçün Pakta riayət etməmə ilə bağlı şikayətləri göndərmək imkanı yaradacaq Paktın fakültativ protokolunun layihəsi Komitə tərəfindən İnsan hüquqları üzrə Komissiyaya təqdim edilmişdir. Bundan əlavə, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasına qarşı məhkəmə və qeyri-məhkəmə müdafiəsi vasitələrini nəzərdə tutan dövlətlərin sayı artmaqdadır.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda əks etdirilmiş normalar dövlətdaxili şikayətlər proseduruna daxil olmadıqda Pakt daxili qanunvericiliyin tətbiqi və şərhində əhəmiyyətli rol oynamalıdır. Məhkəmələr insan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquq ən azı daxili qanunvericiliyin şərh üçün yardım kimi nəzərdən keçirməli, daxili qanunvericiliyin dövlətin qoşulduğu insan hüquqları sazişlərinə uyğun şərh və tətbiq olunmasını təmin etməlidirlər. Bütün mümkün hallarda, məhkəmələr dövlətin ratifikasiya etdiyi sazişin müddəalarının pozulmasına gətirib çıxaran qərarların qəbul olunmasına yol verməməlidirlər. Əslində, bir çox dövlətlərin konstitusiyalarında qanunvericilik hakimiyyətindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara zidd olan qanunları və ya siyasəti qəbul edilməməsi tələb olunur.⁵⁹

⁵⁹ Bundan əlavə, hal-hazırda iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması barədə şikayətlər müxtəlif beynəlxalq və regional prosedurlar, o cümlədən Beynəlxalq Əmək Təşkilatı və YUNESKO, İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyasının San Salvador Protokolu, İnsanların və xalqların hüquqları haqqında Afrika Xartiyası və Avropa Sosial Xartiyası çərçivəsində təqdim oluna və barələrində qərar qəbul oluna bilər. Eyni surətdə, Avropa İttifaqı və Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı bəzi iqtisadi və sosial hüquqların təmin olunmasına görə məsuliyyət daşıyır və müəyyən müdafiə mexanizmlərinə malikdirlər. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsi məqsədilə irqi ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiyada və Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda əlavə şikayətlər prosedurları nəzərdə tutulmuşdur. Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyanın Fakültativ Protokolu Qadınlara münasibətdə Ayrı-seçkiliyin Ləğv edilməsi üzrə Komitəyə fərdi şikayətləri qəbul etmək imkanını yaradır. Buna dair İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın protokolunun layihəsi nəzərdən keçirilir.

IQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR TƏCRÜBƏDƏ

2. Cənubi Afrikada məhkəmələr və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar: milli insan hüquqları təsisatı məhkəmələrin monitorinq orqanı qismində

Cənubi Afrikanın Konstitusiya Məhkəməsi Cənubi Afrika Respublikasının Hökuməti və digərləri Qrotbom və digərlərinə qarşı (Government of the Republic of South Africa and others v Grootboom and others (2000 (11) BCLR 1169 (CC)) iş üzrə qərarında Cənubi Afrikanın Konstitusiyasına əsasən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı geniş tətbiq edilən nəticələrə gəlmişdir.

İren Qrotbom və digər 900 məcburi köçürülmüş şəxs Uollassidin adlanan qeyri-rəsmi qanunsuz salınmış qəsəbədə dözülməz şəraitdə yaşamışlar. Onlar həmin yerdən köçmək, daxmalarını "Yeni Pas" adlandırılmış boş yerə aparmaq qərarına gəlmişlər. Torpaq şəxsi mülkiyyətdə olmuş və ucuz qiymətli mənzillərin tikilməsi üçün ayrılmışdır. 1999-cu ilin may ayında Yeni Pas sakinləri magistrat məhkəməsinin qərarı əsasında məcburi qaydada çıxarılmışlar. Onların evləri buldozerlə sökülmüş və yandırılmış, əmlakları isə dağıdılmışdır. Sakinlər Uollassidin idman meydançasında mümkün vasitələrdən müvəqqəti daxmaları tikmişlər. Onların təqdim etdiyi təcili şikayətə baxılması nəticəsində Ali Məhkəmə sakinlərin dövlət tərəfindən sığınacaq təmin olunması barədə qərar çıxarmışdır. Dövlət bu qərardan Konstitusiya Məhkəməsinə şikayət vermişdir.

Cənubi Afrikanın İnsan Hüquqları Komissiyası və Qərbi Keyp Universitetinin İctimai Hüquq Mərkəzi bu işə müdaxilə edilməsi barədə vəsatət vermiş və öz dəlillərini Məhkəməyə yazılı və şifahi qaydada təqdim etmişlər. Konstitusiya Məhkəməsi həmin işdəki müəkkəb və həssas məsələlərə dair ətraflı, faydalı və yaradıcı yanaşmaya görə İnsan Hüquqları Komissiyasına və İctimai Hüquq Mərkəzinə təşəkkürünü bildirmişdir.

Konstitusiya Məhkəməsində bildirilmişdir ki, dövlət son həddə ehtiyacı olanları sığınacaq təmin etmək məqsədilə tədbirləri icra etmək, maliyyələşdirmək, həyata keçirmək və buna nəzarət etmək üzrə öz konstitusiya vəzifələrini yerinə yetirmək üçün tədbirlər görməlidir.

Məhkəmə həmçinin izah etmişdir ki, Konstitusiyaya müvafiq olaraq Cənubi Afrikanın İnsan hüquqları Komissiyasının "Respublikada insan hüquqlarının həyata keçirilməsinə nəzarət etmək və qiymətləndirmək" vəzifəsi vardır. Məhkəmə qərara gəlmişdir ki, Komissiya Məhkəmənin bu iş üzrə qərarına müvafiq olaraq dövlətin konstitusiya vəzifələrinə eməl etməsinə nəzarət etməli və bunun nəticəsi barədə məruzə etməlidir.

İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq mətnlərin dövlət hüquq sistemlərində tətbiqi və ya birbaşa qüvvədə olması ilə bağlı çətinliklərə görə global normalar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasına qarşı mübarizə yalnız beynəlxalq normaların dövlətlərin hüquq strukturlarında tətbiqi və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların yerli səviyyədə məhkəmə qaydasında müdafiəsi və yerinə yetirilməsi vasitəsilə aparıla bilər. Həqiqətən, hər bir insan hüquqları pozuntusunun beynəlxalq səviyyədə baxılması mümkün olmayacaqdır. İnsan hüquqları məhkəmə qaydasında başlıca olaraq dövlət daxilində yerinə yetirilməlidir. Bununla belə, insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquqda insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə yerli mexanizmlərin yaradılması zəruriliyi vurğulanır.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara malik olanların hamısının səmərəli hüquq müdafiə vasitələrindən istifadə etmək imkanının təmin edilməsi üçün aşağıdakı prinsiplər faydalı ola bilər.⁶⁰

1. Səmərəli hüquq müdafiə vasitələri hüququ əsil, praktiki və qeyri-xəyali olmalıdır.
2. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların yerli səviyyədə hüquqi müdafiəsinin tədricən genişləndirilməsi həmin hüquqların tədricən gerçəkləşdirilməsinin komponenti kimi qəbul olunmalıdır.
3. Yerli səviyyədə hüquqi müdafiə ilə bağlı repressiv tədbirlərə yalnız müstəsna hallarda yol verilir.
4. Məhkəmələrin şərh etmək vəzifəsi qanunvericilikdə boşluqların olması hallarına şamil olunur və ikimənalı normaya formal istinad etməyə yol verilmir.
5. Müəyyən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasına qarşı daxili müdafiə vasitələri mülki və siyasi hüquqların dövlətdaxili müdafiəsi ilə əhatə olunur.

Repressiv tədbirlərin aradan qaldırılması

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə Paktın iştirakçı dövlətləri tərəfindən "qəsdən repressiv tədbirlərinin" həyata keçirilməsini aradan qaldırmağa çalışmışdır. O bildirmişdir ki, belə tədbirlər "Paktda nəzərdə tutulmuş hüquqların toplusuna istinadla və mövcud resurslardan maksimal dərəcədə tam istifadə edilməsi kontekstində əsaslandırılmalıdır".⁶¹ "Repressiv tədbir" - Paktda tanınmış hüquqlarla bağlı birbaşa və ya dolayısı ilə geriye aparıcı addımlara gətirib çıxaran tədbirlərdir. İbtidai təhsili Paktda tələb edildiyi kimi, icbari deyil, könüllü müəyyən edən, yaxud anaların və uşaqların ölüm faizinin artması ilə nəticələnən analıqla bağlı tibbi xidmətə dövlət xərclərini azaldan yeni qanun qəsdən repressiv tədbir olacaqdır.

Komitənin tənqidi qəsdən görülən tədbirlərlə məhdudlaşır. Lakin bu, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsi səviyyəsinin azaldılmasına yönəldilən tədbirlərin qadağan olunmasını aradan qaldırmır. Əksinə, belə qadağan etmə tənəzzülün görülmüş tədbirin məqsədləri ilə nəzərdə tutulmasından asılı olmayaraq iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsi səviyyəsini azaldan hər hansı tədbirə münasibətdə tətbiq olunur.

Dövlətlər insan hüquqlarını birbaşa və ya dolayısı ilə poza biləcək tədbirlərin görülməsində diqqətli və ehtiyatlı olmalıdır. Buna görə də, qadağanetmə insan hüquqlarının həyata keçirilməsi səviyyəsini azaldan etinasız tədbirlərə şamil olunur.

İnsan hüquqlarının həyata keçirilməsini qədsiz azaldan tədbir özlüyündə qəsdən repressiv tədbir deyil. Buna görə də, belə tədbir özlüyündə Paktı pozmayacaqdır. Eyni zamanda, tənəzzül bürüzə verdikdə dövlət Pakta əsasən öz ümumi öhdəliklərinə uyğun olaraq tədbiri düzəltmək üçün dərhal addım atmağa borcludur. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqları tədricən gerçəkləşdirmək öhdəliyi ilə nəzərdə tutulur ki, hərəkət və ya hərəkətsizlik nəticəsində həmin hüquqların həyata keçirilməsi daha aşağı səviyyəyə düşməməlidir.

⁶⁰ Maastrixt Rəhbər prinsiplərində həmçinin nəzərdə tutulur ki, "Müdafiə vasitələrindən istifadə etmək imkanı. 22. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasının qurbanı olan hər bir şəxsin həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə səmərəli məhkəmə və ya digər müvafiq müdafiə vasitələrindən istifadə etmək imkanı olmalıdır. *Münasib təminat.* 23. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasının bütün qurbanlarının restitusiya, kompensasiya, reabilitasiya, satisfaksiya və ya belə halların təkrar edilməməsinin təminatı formasında təqdim edilə bilən münasib təminat hüququ vardır. *Hüquqların pozulmasına rəsmi icazənin yolverilməzliyi.* 24. Milli məhkəmə orqanları və digər orqanlar elan edilən qərarlarının müvafiq dövlətin beynəlxalq öhdəliyinin pozulmasına rəsmi icazə verilməsinə gətirib çıxarmamasını təmin etməlidirlər. Ən azı, milli məhkəmə orqanları insan hüquqları sahəsində beynəlxalq və regional sənədlərin müvafiq müddəalarını iqtisad, sosial və mədəni hüquqların pozulması ilə bağlı istənilən qərarların tərtib edilməsi üçün izahedici yardım kimi qəbul etməlidirlər."

⁶¹ 3 nömrəli Ümumi Rəyin 9-cu paragrafı.

II. MİLLİ İNSAN HÜQUQLARI TƏSİSATLARININ TƏBİƏTİ

A. BEYNƏLXALQ SƏNƏDLƏRƏ ƏSASLANAN GENİŞ VƏ DƏQIQ MÜƏYYƏN OLUNMUŞ MANDATIN VACİBLİYİ

Paris Prinsipləri

Milli insan hüquqları təsisatı "Hökumət tərəfindən konstitusiyaya əsasən, yaxud qanunla və ya fərmanla yaradılmış, funksiyaları xüsusən insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi baxımından müəyyən edilmiş orqandır".⁶²

"Paris Prinsipləri" kimi tanınan Milli təsisatların statusuna dair Prinsiplərdə (bax qoşmada) effektiv milli insan hüquqları üçün minimal beynəlxalq standartlar nəzərdə tutulur.⁶³

Həmin Prinsiplərdə tələb olunur ki, milli insan hüquqları təsisatları aşağıdakılara malik olsunlar:

- Müstəqillik;
- İnsan hüquqlarını təşviq etmək və qorumaq səlahiyyəti;
- Konstitusiyada və ya qanunda təsbit olunmuş geniş mandat;
- Üzvlərin və əməkdaşların müxtəlifliyi;
- Rəsmi akt vasitəsilə həmin aktda müəyyən olunmuş müddətə təyin olunmuş üzvlər;
- Öz mandatının və funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün kifayət qədər vəsaitlər;
- İnsan hüquqları pozulması hallarından zərərçəkmişlər və potensial zərərçəkmişlər ilə görüşmək imkanı;
- Hökumət, qeyri-hökumət və özəl sektor təşkilatlarla və şəxslərlə dövlət daxilində və beynəlxalq səviyyədə əməkdaşlıq metodologiyası.

Fəaliyyət nöqtəyi-nəzərindən Prinsiplərdə milli təsisatlar aşağıdakılara dəvət olunurlar:

- İnsan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi ilə bağlı hesabatları təqdim etməyə;
- Milli qanunvericiliyin, qaydaların və təcrübələrin dövlətin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq insan hüquqları sazişləri ilə uyğunlaşdırılmasını, habelə onların səmərəli qaydada həyata keçirilməsini təşviq və təmin etməyə;
- Beynəlxalq insan hüquqları sazişlərinin ratifikasiyasını dəstəkləməyə;
- Dövlətin BMT orqanlarına və komitələrinə təqdim etməli hesabatlara öz töhfəsini verməyə, habelə təsisatın müstəqilliyini qorumaqla zəruri hallarda məsələ ilə bağlı rəy bildirməyə;
- BMT və BMT sistemindəki digər təşkilatlar, regional təsisatlar və başqa ölkələrin milli təsisatları ilə əməkdaşlıq etməyə;
- İnsan hüquqları üzrə tədris proqramlarının hazırlanmasına kömək etməyə və onların həyata keçirilməsində iştirak etməyə;
- İnsan hüquqlarını təşviq etməyə.

⁶² BMT, A Handbook on the Establishment and Strengthening of National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights, Professional Training Series No. 4, 1995, paragraf 39.

⁶³ Paris Prinsipləri və onların inkişaf etdiyi minimal beynəlxalq standartların müxtəlif elementləri üzrə daha ətraflı müzakirə üçün bax BMT, A Handbook on the Establishment and Strengthening of National Institutions .

IQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR TƏCRÜBƏDƏ

3. Fici İnsan Hüquqları Komissiyasının mandati

Fici İnsan Hüquqları Komissiyası İnsan Hüquqları Komissiyası haqqında 1999-cu il Qanunu ilə təsis edilmiş orqandır. Fici İnsan Hüquqları Komissiyasının funksiyaları ölkənin Konstitusiyasında və İnsan hüquqları haqqında 1999-cu il Qanununda təsbit edilmiş və aşağıdakıları ehtiva edirlər:

- İctimaiyyəti Hüquqlar haqqında Billin təbiəti və məzmunu, o cümlədən onun beynəlxalq konvensiyalarda və digər beynəlxalq sənədlərdə müddəaları, habelə İnsan Hüquqları komitəsinin, İrqi Ayır-seçkiliyin Ləğv edilməsi üzrə Komitənin və insan hüquqlarına hörməti təşviq edən BMT-nin Baş Assambleyasının digər orqanlarının vəzifələri barədə maarifləndirmək
- Hökumətə insan hüquqlarına riayət etmə ilə bağlı məsələlər üzrə tövsiyələr vermək, o cümlədən Hüquqlar haqqında Billin müddəasının hüquqi qüvvəsinə dair müəyyən sualın Ali Məhkəməyə rəyin bildirilməsi üçün verilməsi barədə tövsiyə vermək.

Ficinin Hüquqlar haqqında konstitusiya Billində iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar, o cümlədən əmək hüquqları, iqtisadi status kimi bir sıra əlamətlərə görə ayır-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququ və təhsil hüququ ilə bağlı müddəalar əks etdirilir. Konstitusiyada nəzərdə tutulur ki, Parlament hüquqları məhdudlaşdırılmış qruplara bərabər təhsil və peşə hazırlığı, torpaq və mənzillərdən istifadə etmək, ticarətlə və dövlət qulluğu ilə məşğul olmaq imkanlarına nail olmaq məqsədilə proqramları hazırlamalıdır.

Ficinin İnsan hüquqları Aktında komissiyanın Paris Prinsiplərinə uyğun fəaliyyət göstərməsinin vacibliyi qeyd olunur.

Bundan əlavə, milli təsisatlar fərdi hallar ilə bağlı şikayətlərə və ərizələrə baxmaq səlahiyyətlərinə malik ola bilər. Onlar həmçinin vasitəçilik edə və mübahisələrin həllinə yardım göstərə, habelə münasib hüquqi müdafiə vasitələrini müəyyən edə və ya tövsiyə edə bilər. Bu minimal standartlardan başqa səmərəli milli insan hüquqları təsisatının fəaliyyəti dəstəklənməlidir. Milli insan hüquqları təsisatının səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün hökumət daxilində siyasi iradə olmalıdır. Səmərəli və müstəqil məhkəmə sistemi və digər demokratik təsisatlar, fəal vətəndaş cəmiyyəti, tez qavrayan bürokratiya, ordu və polis olmalıdır. Milli təsisatda əzmlili və qabiliyyətli şəxslərin işləməsi də eyni əhəmiyyət kəsb edir. Təsisatın üzvləri və əməkdaşları insan hüquqları dəyərlərinə sadıq olmalı və insan hüquqları sahəsində müəyyən fəaliyyət təcrübəsinə malik olmalıdır. Onlar vətəndaş cəmiyyətinin, xüsusilə hüquq müdafiə təşkilatlarının gözlərində etibarlı insan hüquqları müdafiəçiləri olmalıdır, gördüyü iş üçün hazırlıqlı olmalı və müvafiq biliklərə malik olmalıdır. Təsisatın güclü liderliyi və yaxşı idarəetməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Nəhayət, milli insan hüquqları təsisatının səmərəliliyi üçün tələb olunur ki, insan hüquqlarının müdafiəsi və təşviqi üzrə milli sistemə daxil olan başqa demokratik mexanizmlərə, o cümlədən hökumətə, qanunvericilik orqanına, məhkəmə sistemine və vətəndaş cəmiyyətinə münasibətdə onun mandatının vahid olması hamılıqla anlaşılsın və qəbul olunsun.

B. IQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLARA DAİR MANDATIN SƏMƏRƏLİ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİN ELEMENTLƏRİ

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə bildirmişdir ki, milli insan hüquqları təsisatları iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviqi və müdafiəsində "potensial olaraq əsas rol" oynamalıdır. Paris Prinsiplərinə uyğun yaradılmış milli insan hüquqları təsisatlarının insan hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərmək üçün yeganə mandati vardır. Onlar qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətlər və funksiyalara malik rəsmi müstəqil təşkilatlardır. Bunun nəticəsində onlar hökumət və ya qeyri-hökumət təşkilatlarının malik olmadığı statusa və müvafiq olaraq etimada malikdir. Milli insan hüquqları təsisatları bütün insan hüquqları, o cümlədən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı fəaliyyət və müsbət dəyişikliklərin katalizatoru ola bilər.

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin 10 nömrəli Ümumi Rəyində iştirakçı dövlətlər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarının milli insan hüquqları təsisatlarının mandatına daxil olmasını təmin etməyə dəvət olunurlar. İştirakçı dövlətlərdən xahiş olunur ki, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta əsasən dövrü hesabatları hazırlayarkən və təqdim edərkən milli insan hüquqları təsisatlarının mandati və müvafiq fəaliyyətləri barədə məlumatı daxil etsinlər.

10 nömrəli Ümumi Rəydə milli insan hüquqları təsisatlarının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsi və təşviqi məqsədilə həyata keçirə biləcəyi fəaliyyət növləri göstərilir:

- Təşviqi, təhsil və maarifləndirmə proqramlarının həyata keçirilməsi;
- Mövcud qanunların, qanun layihələrinin, inzibati aktların və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid digər təkliflərin nəzərdən keçirilməsi;
- Texniki məsləhətin verilməsi;
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təcridən gerçəkləşdirilməsinin ölçülməsi üçün milli göstəricilərin müəyyən edilməsi;
- Tədqiqatlar və araşdırmaların aparılması;
- Müəyyən hüquqlara əməl olunmasına nəzarət etmə;
- Şikayətlərə baxılması;

Mandatın şərh edilməsi

Paris Prinsiplərinə əsasən milli insan hüquqları təsisatı "insan hüquqlarını təşviq etmək və qorumaq səlahiyyətlərinə malik olmalıdır".⁶⁴ Milli insan hüquqları təsisatının mandati, adətən, ümumi qaydada əks etdirilir. Burada xüsusi olaraq müəyyən hüquqlar və ya müəyyən hüquqlar kateqoriyası, yaxud ümumiyyətlə, insan hüquqları göstərilə bilər. Eyni zamanda, bunlar göstəriləndi təqdirdə milli insan hüquqları təsisatı fəaliyyətə başladığı zaman öz mandatını şərh etməlidir. Mandatın şərh edilməsi milli təsisat üçün öz hüquq və vəzifələrini, habelə rolunu və funksiyalarını müəyyən etmək imkanını yaradır. Onun şərhini bütün işinə - araşdırmalara və tövsiyələrə, tədqiqatlara, proqramların hazırlanmasına və veriləcək məsləhətlərə töhfə verəcəkdir.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə məşğul olmaq üçün milli insan hüquqları təsisatı onun mandatının həmin hüquqları necə əhatə etdiyi, habelə onun mandatının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları pozmuş bütün şəxslərə necə şamil olunacağı məsələləri nəzərdən keçirməli olacaqdır.⁶⁵

⁶⁴ 1-ci Prinsip

⁶⁵ İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə məşğul olmaq üçün geniş səlahiyyətləri olan milli insan hüquqları təsisatlarına həmçinin vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən dəstəklənir. Forum Asiya və Kanadadakı Yaşayışda Bərabər Hüquqlar Mərkəzi kimi təşkilatlar milli insan hüquqları təsisatlarını öz mandatlarını yaradıcılıqla şərh etməyə çağırır.

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR TƏCRÜBƏDƏ

4. Hindistan Milli İnsan Hüquqları Komissiyasının mandati

Hindistan Milli İnsan Hüquqları Komissiyası İnsan hüquqlarının müdafiəsi haqqında 1993-cü il Qanununa əsasən yaradılmışdır. Hindistan Konstitusiyası ilə təmin olunmuş, yaxud Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda və İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktda təsbit edilmiş və Hindistan məhkəmələrində müdafiə oluna bilən hüquqların müdafiəsi və təşviqi onun mandatını təşkil edir.

İnsan Hüquqları Komissiyasının funksiyalarına hüquqları pozulması barədə şikayətlərin araşdırılması, məhkəmələrdə baxılan işlərdə iştirak, həbsxanalara başçəkme, qanunların və beynəlxalq sənədlərin nəzərdən keçirilməsi və şərh edilməsi, tədqiqat aparılması, insan hüquqları vəziyyətinin nəzərdən keçirilməsi və şərh edilməsi, biliklərin artırılması və maarifləndirmə işinin aparılması, habelə qeyri-hökumət təşkilatlarının və digər təsisatların fəaliyyətə cəlb olunmasının dəstəklənməsi daxildir.

Komissiya iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı, o cümlədən əmək, təhsil və ruhi xəstələr üçün müəssisələrin pisləşən şəraitləri ilə əlaqədar bir çox araşdırmalar aparmışdır. 2000-ci ilin aprel ayında Nyu-Delidə Komissiya tərəfindən İctimai Səhiyyə və İnsan hüquqları üzrə Regional Məsləhətləşmələr keçirilmişdir.

Ümumi şərhətmə prinsiplərinə uyğun olaraq insan hüquqları mümkün qədər geniş şəkildə, hüquqlar üzrə məhdudiyətlər isə mümkün qədər qısa şərh edilməlidir. Milli insan hüquqları təsisatı öz mandatını onun barəsində qanun, habelə daxili və beynəlxalq hüquq çərçivəsində mümkün qədər geniş və hərtərəfli şərh etməlidir. Xüsusi olaraq, onun barəsində qanunun mətni imkan verdiyi həcmdə insan hüquqlarına istinadlar bütün insan hüquqlarını - mülki, mədəni, iqtisadi, siyasi və sosial hüquqları əhatə etdiyi dərəcədə şərh olunmalıdır.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar milli insan hüquqları təsisatının mandatına həmçinin bütün hüquqların ayrılmazlığı və qarşılıqlı surətdə əlaqəliliyi prinsipi vasitəsilə daxil edilə bilər. İnsan hüquqlarına dair hüquq tam və hərtərəflidir. Hüquqlar bir-biri ilə əlaqədədir. Misal üçün, yaşamaq hüququ sağlamlıq hüququna və təhsil hüququna təsir göstərir, hərəkət azadlığı isə yaşamaq üçün vasitələr hüququna təsir göstərir. Milli insan hüquqları təsisatının mandatında yalnız mülki və siyasi hüquqlara istinad edildikdə də belə, o, yaşamaq, bərabərlik və ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq hüquqları vasitəsilə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla məşğul ola bilər.

Milli insan hüquqları təsisatının mandatında həmçinin onun səlahiyyətləri hüquqların müəyyən kateqoriya təşkilatlar və şəxslər tərəfindən pozulması halları ilə məhdudlaşdırıla bilər. Adətən o, dövlət sektoru, yeni hökumət və onun vəzifəli şəxsləri və nümayəndələri ilə məhdudlaşdırılır. Milli insan hüquqları təsisatı dövlətə qarşı şikayətləri araşdırmaq səlahiyyətini belə şərh edə bilər ki, o, dövlət tərəfindən, əsasən, maliyyələşdirilən, təşkil olunan və ya nizamlanan təşkilatların hərəkətlərini əhatə etsin. Milli təsisatların səlahiyyətlərinə əsas xidmətlərin təminatçısı olan özəl sektoru da daxil oluna bilər.

Milli insan hüquqları təsisatının öz mandatının və səlahiyyətlərinin şərh, adətən, məhkəmə tərəfindən nəzərdən keçirilə bilər. Bu, təsisatı öz mandatını mümkün qədər geniş şərh etməyə həvəsləndirə bilər. O, ehtiyatlı olmamalıdır. O, əmin ola bilər ki, öz qanuni səlahiyyətlərini aşsa da, məhkəmə onun qərarına baxaraq qanunun hədlərinə dair yekun qərar çıxaracaqdır.

Milli insan hüquqları təsisatının öz səlahiyyətlərini anlaması və şərh etməsi həm daxilən, həm zahirən aydın şəkildə bəyanatlar, strateji və əməliyyat planları, siyasi prinsiplər, bülletenlər, illik və digər məruzələr və başqa nəşrlər vasitəsilə, habelə İnternet sahifəsində müəyyən edilməlidir. Bu, milli təsisata davamlı şəkildə və öz siyasəti və səlahiyyətləri çərçivəsində fəaliyyət göstərməkdə kömək edir. Bu, ictimaiyyətə təsisatın müəyyən məsələlərlə necə məşğul olmasını bilməyə kömək edir. Nəhayət bu, milli insan hüquqları təsisatlarını öz işinə görə məsuliyyət daşımağa həvəsləndirir.

Müstəqillik

Milli təsisatın müstəqilliyi hüquqi, əməliyyat və maliyyə vəsaitləri, demokratik və açıq təyin etmə prosedurları, habelə illik maliyyə xərclərinin müəyyən edilməsinə dair dəqiq müəyyən olunmuş, razılaşdırılmış və davamlı proseslər vasitəsilə təmin oluna bilər. Milli təsisat öz prioritetlərini qanunla müəyyən olunmuş mandata, o cümlədən insan hüquqlarının pozulması hallarını müstəqil, hökumətin göstərişlərindən azad şəkildə aparmaq, insan hüquqlarına riayət etmə üzərində nəzarəti keçirmək, siyasət qəbul etmək və təşviqat işini yerinə yetirmək səlahiyyətlərinə uyğun qaydada müəyyən etmək qabiliyyətində olmalıdır. O, həmçinin öz büdcəsini müxtəlif hökumət agentliklərinin müdaxiləsi olmadan idarə etmək qabiliyyətində olmalıdır. Maliyyə prioritetlərini müəyyən etmək qabiliyyəti təsisatın daha geniş müstəqilliyini təmin edəcəkdir.

Eyni zamanda, bu o demək deyil ki, milli təsisat hökumətdən onun fəaliyyət istiqamətlərində tamamilə ayrılma bilməz. Qeyri-hökumət təşkilatlarından fərqli olaraq o, qanunla müəyyən olunmuş mandat əsasında fəaliyyət göstərir. Dövlət öz qanunvericilik hakimiyyəti vasitəsilə bu mandatın təbiətinin və dairəsinin müəyyən edilməsində əsas rol oynayır. Daha açıq və şəffaf seçki prosesləri tələb edildiyinə baxmayaraq, bir çox hallarda təsisatın üzvlərinin təyin olunmasında hökumətin rolu vardır. Daha tanınmış bir sıra milli insan hüquqları təsisatlarının bütün üzvləri, adətən, Hökumət tərəfindən təyin olunaraq onların fəaliyyəti heç də açıq və şəffaf olmur. Eyni zamanda, yaxın keçmişdə bir çox milli təsisatlar Paris prinsiplərinə əsaslanaraq daha mütərəqqi qanunlar əsasında yaradılmış, geniş ictimai məsləhətləşmələrin əhəmiyyəti və təsisatın maliyyə cəhətdən müstəqil olması zərurətini nəzərə alaraq hökumətin təyinetmə prosedurlarında və büdcə məsələlərində nəzarəti azalmışdır. Təsisatlar həmçinin insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsinə dair geniş mandatları çərçivəsində öz fəaliyyətini qurmaq səlahiyyətinə malikdirlər.

Funksiyalar

Milli insan hüquqları təsisatının yuxarıda göstərilən funksiyaları ayrıca fəaliyyət sahələri kimi deyil, funksiyaların bir-birini dəstəklədiyi və tamamladığı birləşmiş metodologiyanın elementləri kimi qəbul olunmalıdır. Məsələn, tədqiqat, nəzarət və siyasətin hazırlanması kimi funksiyalar tez-tez şikayətlərin araşdırılması üçün zəruri məlumatı və analitik məlumatları təmin edə bilər. Eyni zamanda, araşdırmaların nəticələri, o cümlədən yekunlar, hüquqi müdafiə vasitələri və hər hansı yarı-məhkəmə və ya məhkəmə qərarları yeni tədqiqat və siyasətin hazırlanması, qanunvericilik islahatı, məsləhət, maarifləndirmə və əlaqələndirmə fəaliyyətləri üçün dəyərli istiqamət göstərə bilər.

Səlahiyyətlər

Milli insan hüquqları təsisatının mandati və funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün o, zəruri səlahiyyətlərə malik olmalıdır. Bunlar konstitusiyada və qanunda müəyyən olunmalıdır (adətən, qanun daha ətraflı şəkildə yazılır). Milli insan hüquqları təsisatını yaranan

qanunda onun dövlət və özəl təsisatları ilə münasibətlərə dair səlahiyyətlər müəyyən edilə bilər. Səlahiyyətlərə sənədlərin və digər sübutların təqdim olunmasını tələb etmək, şahidləri ifadə verməyə məcbur etmək və binalara daxil olmaq və orada axtarış aparmaq səlahiyyətləri daxil ola bilər. Qanunda həmçinin milli təsisatın bu səlahiyyətlərə əsasən verdiyi əməllərə tabe olmamağa görə cəzalandırma nəzərdə tutula bilər.

Milli insan hüquqları təsisatının işəgötürmə, maliyyə vəsaitlərinin alınması və xərclənməsi kimi öz daxili idarəetmə məsələləri ilə bağlı inzibati xarakterli səlahiyyətləri olmalıdır. Bu səlahiyyətlər təsisatın lazımı qaydada idarə olunması və fəaliyyət göstərməsi, habelə onun müstəqilliyinin təmin olunması üçün zəruridir və buna görə, təsisatın fəaliyyətinin səmərəli olması üçün əhəmiyyətlidir.

Müraciət etmək imkanı

Milli insan hüquqları təsisatının hüquqlarını müdafiə və təşviq etmək üçün yarandığı şəxslər və qruplar səmərəli milli insan hüquqları təsisatına sərbəst surətdə müraciət edə bilərlər. Müraciət etmək imkanı insanların milli təsisat və onun rolu barədə məlumatlı olmasını, onunla fiziki əlaqə qurmaq imkanında olmasını və müraciət etdikdə təsisatın əməkdaşları tərəfindən münasib qaydada rəftar olunmasını tələb edir.

Milli insan hüquqları təsisatı, onun mövcudluğu və funksiyaları barədə məlumatı olmayan şəxslər təsisata müraciət edə bilməzlər. O, özünü göstərmək üçün, o cümlədən adətən çatmağı çətin olan və rəsmi orqana öz şikayətini bildirməyə çəkindirilən zəif qruplara mümkün olmaq üçün yaradıcı vasitələrdən istifadə etməlidir. Fiziki cəhətdən müraciət etmək imkanı kənd və ucqar ərazilərdə yaşayan şəxslər üçün müraciət etmək imkanını əhatə etməlidir. Bunun üçün yerli ofislərin yaradılması və ya yerli əməkdaşlar tərəfindən bütün tipli xidmətlərin göstərilməsi və yaxşı əlaqələndirmə məqsədilə mütəmadi səfərlər tələb oluna bilər. Məhdud qabiliyyətli şəxslər üçün mümkün vasitələr, xidmətlər və məlumatlar həmçinin əhəmiyyət kəsb edərək nəzərdən qaçırılmamalıdır.

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR TƏCRÜBƏDƏ

5. Uqanda İnsan Hüquqları Komissiyası

Uqanda İnsan Hüquqları Komissiyası insan hüquqlarının müdafiə və təşviq etmək üçün qanunla yaradılmış orqandır. Komissiyanın funksiyaları ölkənin Konstitusiyasında və İnsan Hüquqları Komissiyası haqqında 1997-ci il tarixli 4 nömrəli Qanunda təsbit olunaraq aşağıdakıları ehtiva edir:

- İnsan hüquqlarına hörməti gücləndirmək məqsədilə davamlı tədqiqat, təhsil və məlumatlandırma proqramlarının hazırlanması;
- İnsan hüquqlarının təşviqi məqsədilə səmərəli tədbirlərin, o cümlədən insan hüquqlarının pozulması hallarından zərər çəkmiş şəxslərə və onların ailə üzvlərinə kompensasiyanın təmin olunmasının Parlamente tövsiyə edilməsi;
- Uqanda vətəndaşlarına öz vətəndaş öhdəlikləri barədə bilikləri və azad insanlar kimi hüquq və vəzifələrinin dəyərləndirilməsini aşılamaq məqsədilə proqramların hazırlanması, həyata keçirilməsi və buna nəzarət edilməsi;

Uqanda konstitusiyasında iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları, o cümlədən təhsil hüququ, mədəniyyət hüququ, təmiz və sağlam ətraf mühiti hüququ və işləmək hüququ ilə bağlı müddəalar nəzərdə tutulur. Konstitusiyada tələb olunur ki, İnsan Hüquqları Komissiyası həmin hüquqların təşviqi və müdafiəsi məqsədilə proqramları və tədbirləri hazırlasın.

Müraciət etmək imkanının üçüncü elementini münasib rəftar təşkil edir. Hüquqları pozulmuş şəxslər milli insan hüquqları təsisatına əlçatmaz, qeyri-səmimi olan təsisat kimi münasibət bəslədiyi halda bu təsisat müraciət etmək üçün mümkün olmayacaqdır. İş metodları və prosedurları zərərçəkmişlər və pozuntuların potensial qurbanları üçün münasib olmalıdır. Xidmətlər və sənədlər müxtəlif dillərdə təmin olunmalıdır. Təsisatın üzvləri və əməkdaşları qadınlar, etnik və irqi azlıq təşkil edən qruplar, məhdud qabiliyyətli şəxslər və hüquqları pozulmuş və ya təhlükədə olan qruplar kimi tarixi baxımdan fərqli qrupları təmsil etməlidir.

Əməkdaşlıq

Paris Prinsiplərində nəzərdə tutulur ki, səmərəli milli insan hüquqları təsisatı təkbəşinə fəaliyyət göstərməyəcək; əksinə, geniş spektrli təşkilatlar və qrupları ilə əməkdaşlıq münasibətlərini yaradaraq güclənəcəkdir.

Milli insan hüquqları təsisatlarının vahid mandat və funksiyalarının olması ilə yanaşı, onlar bu funksiyaları insan hüquqlarının müdafiəsi və təşviqi vəzifəsi olan digər demokratik mexanizmlər, o cümlədən Hökumət, qanunvericilik orqanı, məhkəmə sistemi, polis və ordu, qeyri-hökumət təşkilatları və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları, habelə fərdi şəxslər ilə əməkdaşlıqda yerinə yetirməlidirlər. Qeyri-hökumət təşkilatlarının və vətəndaş cəmiyyətinin insan hüquqlarının təşviqinə və müdafiəsinə birbaşa və dolayısı ilə cəlb olunduğunu nəzərə alaraq bu qruplarla sıx əlaqələrin qurulması və qorunub saxlanılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Milli insan hüquqları təsisatı həmçinin yerli icmalar və müxtəlif qruplar ilə əməkdaşlıq edilməsini nəzərdən keçirməlidir. O, öz rolunu insan hüquqlarının pozulması təhlükəsi altında olanların öz hüquqlarını müdafiə və təşviq etmək vasitələri ilə təmin olunmasında görməlidir. Zərərçəkmiş şəxslər və potensial zərərçəkənlər iştirak etmək hüququna malikdir və buna görə də milli insan hüquqları təsisatının strategiyalarının, proqramının və fəaliyyətinin hazırlanması və həyata keçirilməsində əsas iştirakçılar olmalıdır.

Fəaliyyət səmərəliliyi və qabiliyyəti

Görünür ki, milli insan hüquqları təsisatı hər zaman məhdud vasitələrlə böyük tələblərə cavab verməli olacaqdır. Hər hansı başqa təşkilat kimi o, iş metodlarının mümkün qədər effektiv və səmərəli olduğunu təmin etməlidir.

Məhdud vəsaitlərin idarə olunması üçün prioritetlərin ciddi müəyyən edilməsi və təsdiq olunmuş strateji planlara və büdcələrə riayət olunması tələb edilə bilər. Milli insan hüquqları təsisatı kənar maddi və texniki yardım üçün müraciət edə bilər. O, nəticəyə gələcəkdir ki, fəaliyyət səmərəliliyi və qabiliyyəti üçün elektron məlumat və rabitə texnologiyaları və vasitələri vacibdir və buna görə ən yaxşısını əldə etməlidir.

Milli insan hüquqları təsisatı üçün işçi qrupların təsis olunması, şikayətlərin araşdırılması prosedurları, sorğu və tədqiqat metodologiyası, işçilərin görüşü və təliminin vaxtı və müddətləri kimi məsələlərə dair müəyyən edilmiş iş metodları və prosedurlar qaydaları tələb olunacaqdır. Müəyyən metodların hazırlanması və onlara riayət olunmasının dəstəklənməsi fəaliyyət səmərəliliyinin artırılmasına xidmət edəcəkdir. Bunun nəticəsində həmçinin təcili diqqət yetirilməsini tələb edən hallara çevik reaksiya verilməsi təmin olunacaqdır.

Təsisatın əməkdaşları öz vəzifələrinin yerinə yetirilməsi zamanı insan hüquqlarına sadıq olmalı, bilikli və çevik olmalıdır. Onlar öz işində effektiv və obyektiv olmalıdır. Onlar üçün dəqiq vəzifə tapşırıqları, habelə ədalətli və effektiv işəgötürmə, qiymətləndirmə və həvəsləndirmə prosedurları tələb olunacaqdır. Həm yeni, həm də təcrübəli əməkdaşlar üçün yaxşı təlim tələb olunacaqdır.

Milli insan hüquqları təsisatı nəinki öz fəaliyyətini, hətta öz strukturunu, idarəetməni, prosesləri və prosedurları, müəyyən tədbirləri və proqramları mütəmadi qaydada nəzərdən keçirməli və qiymətləndirməlidir.

Məsuliyyət

Təsisatın səmərəliliyi müəyyən, inandırıcı məqsədlərə əsaslanan məsuliyyət sisteminin hazırlanmasını tələb edir. Hökumət və / yaxud Parlament qarşısında hüquqi və maliyyə məsuliyyətindən başqa, milli insan hüquqları təsisatı həmçinin hüquqlarını müdafiə və təşviq etmək üçün təsis olunduğu qruplar və şəxslər qarşısında məsuliyyət daşımağın yollarını müəyyən etməlidir. Məsələn, onun prosedurları və prosesləri şəffaf olmalıdır. Onun qərarlarının qəbul edilməsi prosesi açıq, mənalı və davamlı olmalıdır. İnkişaf missiyasının və dəyərlərin bəyan edilməsi, strateji məqsədlər və planlar, əməkdaşlar üçün etik davranış məcəlləsi, keyfiyyətli xidmət standartları və prosedurlar üzrə təlim vəsaitləri milli insan hüquqları təsisatının yüksək standartlarla fəaliyyətinin təmin olunması, bəyan edilməsi və məsuliyyətli olması üçün zəruri ola bilər.

Milli insan hüquqları təsisatının fəaliyyətinin özü və ictimaiyyət tərəfindən qiymətləndirilməsi, o cümlədən fəaliyyətinə, nəticələrinə və vasitələrdən istifadəyə dair illik məruzələr təsisatın ictimaiyyət qarşısında məsuliyyətinə yardım göstərəcəkdir. Belə qiymətləndirmə açıq nəzarət altında olmalı, şərh və müzakirə edilməlidir.

C. İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR İLƏ BAĞLI MİLLİ İNSAN HÜQUQLARI TƏSİSATLARI ÜÇÜN ÇAĞIRIŞLAR

Milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla məşğul olduğu zaman bir sıra çağırışlar ilə üzləşə bilər. Meydana çıxacaq maneələr və çağırışları gözləmək və aradan qaldırmaq üçün o, daxili və xarici məsələləri nəzərdən keçirməlidir.

Daxili amillər⁶⁶

Milli insan hüquqları təsisatının qarşılaşdığı birinci çağırışı onun üzvləri və əməkdaşları tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların *anlaması və qəbul olunması* səviyyəsinin artması təşkil edə bilər. Onlar bütün insan hüquqlarının ayrılmazlığının və qarşılıqlı əlaqəsinin vacibliyini qəbul etməklə yanaşı, mülki və siyasi hüquqlar ilə məşğul olmaqda daha təcrübəli ola bilərlər. Milli təsisat iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla məşğul olmaq üçün müvafiq metodologiyaları hazırlamalı və onların həyata keçirilməsinə üstünlük verməlidir.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların sadəcə anlanması və onlara sadıq olması kifayət olmayacaqdır. Milli insan hüquqları təsisatı həmçinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla məşğul olmaq üçün institusional potensiala malik olmalıdır və bu, maliyyə vəsaitlərinin və əməkdaşların vaxtının mövcudluğundan asılı olacaqdır. Milli təsisat həddindən artıq iş həcminə malik ola bilər. Onun əməkdaşları iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində kifayət qədər təcrübəli olmaya bilər. Təsisatın kənar subyektlərlə əlaqələri kifayət qədər inkişaf etməmiş və ya səmərəli olmaya bilər. Onun idarəetməsinin əlaqələndirilməsi və planlaşdırılması zəif ola bilər. Bütün bunlar təsisatın iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları müdafiə və təşviq etmək imkanlarına təsir göstərəcək amillərdir.

Milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı *standartları*, o cümlədən göstəriciləri, etalon standartları və məqsədləri müəyyən etməlidir. Bu hüquqların həyata keçirilməsinə nəzarət etmək üçün onun əməkdaşları hər bir hüququn ölçüləri və parametrləri, habelə dövlətin müvafiq öhdəlikləri barədə tam məlumatla malik olmalıdır.⁶⁷ Beynəlxalq standartlar, o cümlədən İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda ehtiva olunmuş standartlar onlara bu işdə yardım göstərəcəkdir. Onlar fərdi şikayətləri araşdırmaq bacarıqlarını faktların müəyyən edilməsi, ilkin və ikinci dərəcəli məlumatların toplanılması və təhlili, habelə iqtisadi, o cümlədən büdcəyə dair məlumatın təhlili üzrə biliklərlə tamamlamalıdır.⁶⁸

Kənar amillər

Heç bir milli insan hüquqları təsisatı ölkəsinin insan hüquqları ilə bağlı bütün problemlərini təkbaşına həll edə bilməz. Onun iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində işinin səmərəliliyi üçün dəstəkləyici və imkan yaradıcı ətraf mühit - effektiv məhkəmə sistemi, məsuliyyətli demokratik təsisatlar, fəal və səmərəli vətəndaş

⁶⁶ Mətn aşağıdakı kitabdan götürülmüşdür: *National Human Rights Institutions at Work: The Role of National Human Rights Commissions in the Promotion and Protection of Economic, Social and Cultural Rights*, proceedings of the National Human Rights Institutions at Work Asia Regional Training Programme, organized by the Canadian Human Rights Foundation and the Philippine Commission on Human Rights, Antipolo City, Philippines, 9-14 May, 1999, səh. 47.

⁶⁷ "Monitoring and assessing the enjoyment of economic, social and cultural rights" (Module 19), *Circle of Rights: Economic, Social and Cultural Rights Activism: A Training Resource* (International Human Rights Internship Program and Asian Forum for Development, 2000), səh. 366.

⁶⁸ Bax, *Handbook on Fact-finding and Documentation of Human Rights Violations*, D.J. Ravindran, Manuel Guzman and Babes Ignacio, eds., (Bangkok, Asian Forum for Human Rights and Development (Forum Asia), 1994).

cəmiyyəti mövcud olmalıdır. Yalnız bir neçə milli insan hüquqları təsisatı belə ideal şəraitlə rastlaşacaqdır. Buna görə, milli təsisat xəbərdar olmalıdır ki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni şəraitlər onun müstəqil və səmərəli fəaliyyətinin qabağını ala, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində işinə maneə törədə bilər. Milli insan hüquqları təsisatı aşağıdakıları nəzərdən keçirməlidir:

- Məhkəmə sisteminin potensialı və müstəqilliyi səviyyəsi, onun fəaliyyət göstərmək imkanlarına təsiri;
- Hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə ilə bağlı dövlətin qanunvericilik sistemi və beynəlxalq sazişlərə əsasən öhdəliklər;
- Siyasi partiyalar arasında münaqişə zamanı meydana çıxacaq təhlükələrin azalması üçün strategiyalar;
- İctimaiyyətin və vətəndaş cəmiyyətinin onun mandatı barədə maarifləndirilməsi istiqamətində addımlar;
- Hökumət, ordu və polis onların rolu və səlahiyyətləri ilə bağlı daha həssas necə edilməlidir.

Yaxın keçmiş tarixi insan hüquqlarının genişmiqyaslı pozulması ilə müşahidə olunmuş, yaxud transformasiyaya məruz qalan cəmiyyətlər həmçinin şəxslərin özlərini qanundan üstün hesab etdiyi cəzasızlıq mədəniyyəti ilə mübarizə aparmalıdır.⁶⁹ Bu cür cəmiyyətdə olan milli insan hüquqları təsisatı bütün şəxslərin ölkənin demokratik təsisatlarına, o cümlədən milli təsisatın özünə münasibətdə hörmət etməsini müdafiə etməlidir.

Milli insan hüquqları təsisatı həmçinin insan hüquqlarının ziddiyyətli şərtləri, habelə bütün hüquqların universallığının şübhəyə alınması ilə üzləşə bilər. Əsas beynəlxalq insan hüquqları sazişlərini hələ təsdiq etməmiş dövlətdə milli təsisat sazişlərin ratifikasiyasının və onların daxili qanunvericilikdə tətbiq olunmasının həvəsləndirilməsinə üstünlük verəcəkdir. Həqiqətən, insan hüquqlarının məhdud şərh olunması hökumətin milli təsisatın mandatının şərhinə təsir göstərərək təsisatın iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar məsələlərindən kənarlaşmasına gətirib çıxara bilər.

Milli insan hüquqları təsisatı öz təşviqi fəaliyyətində həmçinin ictimaiyyətə, vəzifəli şəxslər və hətta hakimlər arasında iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların spesifik təbiəti, habelə dövlətin həmin hüquqları qorumaq və təmin etmək öhdəlikləri ilə bağlı *yanlış fikirləri*, biliklərin çatışmazlığı və ümumi anlaşılmazlığını həll etməli olacaqdır. Cəmiyyət və təsisatlar tərəfindən belə yanaşma ola bilər ki, qidadan, mənzillərdən istifadə etmək imkanları, əmək və təhsil insan hüquqlarına deyil, rifaha aid məsələlərdir və yaxud iqtisadi, sosial və mədəni məsələlər hüquqi deyil, mənəvi məsələlərdir. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsi xüsusilə bahalı sayıla bilər.

İctimai rəy ölkənin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində hər hansı çatışmazlıqla razılaşmaya bilər. Cəmiyyətin nisbətən varlı hissəsi, əhalinin əksəriyyətini təşkil edib-etməməsindən asılı olmayaraq, fərqli şəxslərə və ya qruplara münasibətdə maraqsız və ya mənfi rəyde ola bilər. Cəmiyyətin bu hissəsi ictimai mövqələrin ifadəsinə qeyri-proporsional effektə və hökumətə qeyri-proporsional təsirə malikdir. İşgüzar rəqabət, istehlak maraqlarının stimullaşdırılması və kütləvi informasiya vasitələri ictimaiyyətin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara münasibətdə apatiasına gətirib çıxara bilər.

⁶⁹ Lullessa Nega Girmachew, "Using national human rights commissions in augmenting the international and regional mechanisms for the promotion and protection of human rights", a dissertation submitted in partial fulfilment of the requirements for the award of the degree of Master of Laws (Human Rights and Democratization in Africa) at the Faculty of Law, Makerere University, Kampala, November 2000

Hətta yaxşı idarəetmə mövcud olduqda və ictimaiyyət iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları və vəzifələri dəyərləndikdə milli insan hüquqları təsisatı onların müdafiə və təşviq olunmasında çətinliklərlə üzləşə bilər. Misal üçün, dövlət iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar məsələlərini həll etmək üçün *kifayət qədər vasitələrə malik olmaya* bilər. Milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tədricən gerçəkləşdirilməsinin hüquqi təbiətini, habelə həmin hüquqlar ilə bağlı öhdəliklərin hökumətin büdcə, gəlirlərin artırılması və dövlət xərcləri məsələləri üzrə qərarların qəbul edilməsinə təsirini anlamalı, hökumətin sərəncamında olan resurslardan məlumatlı olmalı və onunla bu məsələni müzakirə etməyə hazır olmalıdır.

Bununla yanaşı, *hüquqi və məhkəmə boşluqları* da iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsinə maneə törədə bilərlər.⁷⁰ Məhkəmələr iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların və sosial şəraitin baxdığı işlərə aid olmadığını hesab edə bilərlər. Bu hüquqlar məhkəmə müdafiəsi subyektini hesab edildiyi halda da məhkəmələr qanunun hərfində əlavə onun ruhunu və niyyətini dəstəkləməkdən çəkinə bilərlər. Bundan əlavə, məhkəmələr adətən onlardan ehtiyac duyan insanlardan uzaq məsafədə yerləşir, belə olmadıqda isə, məhkəmələrə müraciət varlılar üçün kəsiblərə nisbətən daha müvəffəqiyyətli olur. Ədalət mühakiməsi korrupsiyaya görə həyata keçirilməyə bilər. Ümitsizlik və məhkəmələrin fəaliyyətinin mənfi nəticələri ictimaiyyətin, xüsusilə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları pozulan və müdafiədə ehtiyac duyan şəxslərin sistemə qarşı inamına təsir göstərəcəkdir.

III İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLARIN MÜDAFİSİNİ VƏ TƏŞVİCİNİ MİLLİ İNSAN HÜQUQLARI TƏSİSATLARININ ROLU

⁷⁰ Jefferson R. Plantilla, "Promoting economic, social and cultural rights", paper presented to the National Human Rights Institutions at Work: Regional Workshop on Economic, Social and Cultural Rights, 5-10 November 2000, Manila, Philippines.

III. İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLARIN MÜDAFİƏSİNDƏ VƏ TƏŞVİQİNDƏ MİLLİ İNSAN HÜQUQLARI TƏSİSATLARININ ROLU

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində səmərəli işləmək üçün milli insan hüquqları təsisatı aşağıdakıları tam şəkildə anlamalıdır:

- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqi sistem;
- Ölkədə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara təsir göstərən məsələlər;
- Ölkədə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsi və təşviqinə cəlb olunan digər subyektlərin işi.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların mürəkkəbliyini nəzərə alaraq həyata keçirilən tədbirlər həmçinin təsisatın üzleşdiyi imkanlar və maneələr nəzərə alınan strateji yanaşmaya əsaslanmalıdır.

Mülki və siyasi hüquqları müdafiə və təşviq etmək üçün milli insan hüquqları təsisatının istifadə etdiyi bir çox strategiyalar və yanaşmalar iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsi və təşviqinə də bərabər surətdə tətbiq edilə bilər. Əslində, bu sahədə iş izolyasiyada aparılmamalı və tamamlayıcı və birləşmiş olmalıdır. Milli təsisat bütün insan hüquqları, o cümlədən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə işində birləşmiş yanaşmanı inkişaf etdirməyə çalışmalıdır ki, onun strategiyalarında insan hüquqları ayrılmazlığının və qarşılıqlı əlaqələrinin əks etdirilməsi və bu sahədə işin digərləri tərəfindən aparılan işlərlə əlaqələndirilməsi təmin olunsun.

Milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üçün tamamilə yeni prosedurları işləyib hazırlamamalıdır. Onun yerinə yetirdiyi funksiyalar və istifadə etdiyi strategiyalar bir-birini dəstəkləməlidir. Araşdırmaların nəticələri monitoring tədbirlərinə birləşməli, monitoring isə fəal araşdırmanı tələb edən yeni məsələləri və işləri müəyyən etməlidir. Eyni qaydada, araşdırmaların nəticələri və monitoring təşviqat kampaniyalarının, ictimaiyyətlə işin və təhsil proqramlarının məzmununa təsir göstərə bilər. Təşviqat və ictimaiyyətlə iş üzrə tədbirlər nəticəsində isə araşdırma və monitoring üçün yeni hallar və məsələlər müəyyən olunacaqdır.

A. İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLARIN POZULMASI İLƏ BAĞLI MƏSƏLƏLƏRƏ BAXILMASI

Tədris vəsaitinin bu hissəsində milli insan hüquqları təsisatının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları müdafiə və təşviq edə biləcəyi yollar müzakirə olunur. "Milli insan hüquqları təsisatı nə üçün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması ilə bağlı məsələlərə baxmalıdır" sualı qısa şəkildə araşdırılır, təsisatın işini istiqamətləndirmək üçün əsas prinsiplər və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması hallarının araşdırılması sisteminin elementləri müəyyən olunur.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması ilə bağlı məsələlərə nə üçün baxılmalıdır?

İnsan hüquqları ayrılmazdır və bir-biri ilə əlaqədardır. Milli insan hüquqları təsisatı öz fəaliyyəti ilə beynəlxalq insan hüquqları hüququnun bu əsas prinsipini təsdiq etməli olduğu təqdirdə, o, mülki və siyasi hüquqlardan əlavə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsi və təşviq olunması yollarını müəyyən etməlidir.⁷¹ Öz işində o, insan hüquqlarının toplusunu əks etdirməlidir.

İnsan hüquqlarının pozulması halları fərdi və ya sistemli ola bilər. Bu ikitipli pozuntular müxtəlif yanaşmaları tələb edir. Fərdi pozuntu bir şəxsə və ya kiçik sayda şəxslərə toxunur və bir, yaxud kiçik sayda şəxslər tərəfindən törədilir. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar, adətən, sistemli pozuntulara məruz qalırlar. Sistemli pozuntuların adətən cəmiyyətin siyasi, sosial və iqtisadi baxımından təşkil olunmasından irəli gələn geniş nəticələri və təsirləri olur. Adətən sistemli pozuntulara görə fərdi məsuliyyət daşıyan fərdi şəxsləri müəyyən etmək çətinidir. Ümumiyyətlə, dövlət məsuliyyət daşıyacaqdır.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ən azı qismən də olaraq bütün dövlətlərdə pozulur. Adətən bu pozuntular geniş miqyasda baş verir və yüksək dərəcədə cəzasızlıq hissi ilə törədilir.⁷² İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin 10 nömrəli Ümumi Rəyində milli insan hüquqları təsisatının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsi və təşviqi məqsədilə həyata keçirə biləcəyi araşdırmaların aparılması və müəyyən şikayətlərə baxılması kimi tədbirlər göstərilir. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı şikayətlərin araşdırılması üzrə səmərəli mexanizm çərçivəsində hüquqları pozan şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunmasına və yeni halların qarşısının alınmasına nail olmaq olar.⁷³

Məhkəmələr insan hüquqlarının müdafiəsi üçün əsas mexanizmi təşkil edirlər. Onlar dəqiq prosedur qaydalarına müvafiq surətdə fəaliyyət göstərir, işlər üzrə məcburi qərarlar qəbul edir və təmin olunan müdafiə vasitələrini və cəzaları təyin edirlər. Lakin məhkəmələrin insan hüquqlarını müdafiə etmək qabiliyyəti məhduddur. Onların səlahiyyətləri və rolu müxtəlif məhkəmə sistemlərində fərqlidir. Məhkəmələrin, adətən, araşdırmaq səlahiyyətləri yoxdur və ya məhduddur, onlar qarşılıqlı təqdim edilmiş materiallardan asılıdır, müstəqil araşdırma aparmaq

⁷¹ Diane F. Orentlicher, "Addressing gross human rights abuses: punishment and victim compensation", *Human Rights: An Agenda for the Next Century*, J. Henkin and J.L. Hargrove, eds. (American Society of International Law, Washington, D.C., 1994), p. 427.

⁷² Maastricht Rəhbər Prinsiplərinin 72-ci prinsipində bildirilir ki, "Cəzasızlıq Dövlətlər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların istənilən pozulmasına görə cəzasızlığın mümkünlüyünü aradan qaldırmaq üçün səmərəli tədbirləri işləyib-hazırlamalı və belə pozuntulara görə məsuliyyət daşıya bilən heç bir şəxsin öz hərəkətləri ilə əlaqədar toxunulmaz olmamasını təmin etməlidirlər.

⁷³ Bax, United Nations, *A Handbook on the Establishment and Strengthening of National Human Rights Institutions* ..., paragraflar 216-297.

imkanına malik deyil və yalnız məhdud sayda hüquqi müdafiə vasitələrini təmin edə bilərlər. Buna görə də, milli insan hüquqları təsisatları məhkəmələrin rolunu tamamlaya və cəzasızlığın aradan qaldırılmasında və pozuntuların qarşısının alınmasında mühüm rol oynaya bilərlər.

Bütün insan hüquqlarının bir-biri ilə əlaqəli olduğuna görə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması hallarının səmərəli araşdırma ilə cavablandırılması həmçinin mülki və siyasi hüquqların bir çox pozulması hallarının qarşısını ala bilər. İnsan hüquqlarının pozulması barədə şikayətlərin araşdırılması bir çox milli insan hüquqları təsisatlarının vacib funksiyasını təşkil edir.⁷⁴ Paris Prinsiplərində milli insan hüquqları təsisatının bu funksiyaya malik olması tələb edilmədiyinə baxmayaraq, bu funksiyaya malik olan təsisatlar üçün araşdırmalara dair xüsusi müddəalar nəzərdə tutulur. Bu funksiya adətən şikayətlərin mümkünlüyü, rəsmi araşdırma aparmaq, o cümlədən sübutları axtarmaq və təqdim etmək və şahidləri dəvət etmək səlahiyyətləri, habelə hüquqi müdafiə vasitələri ilə bağlı tövsiyə etmək, tövsiyələrin yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək səlahiyyətləri ilə müşayiət olunur. O, ümumiyyətlə, fərdi pozuntular barədə şikayətlərin qəbul olunmasını və sistemli pozuntuların araşdırılmasını əhatə edəcəkdir.

Milli insan hüquqları təsisatının insan hüquqlarının pozulması məsələlərinə baxılması ilə bağlı məhkəmələrin rolunu tamamlayan roludur. O, şikayətlərə baxa, habelə öz təşəbbüsü ilə araşdırma apara bilər. O, insan hüquqları pozulmasının fərdi zərərçəkmişlərin müəyyən məsələlərindən əlavə, həmçinin pozuntuların sistemli səbəblərini və nəticələrini həll etmək üçün yalnız pozuntuların nəticələrini düzəltmək deyil, əlavə pozuntuların qarşısını almaq məqsədilə mütərəqqi və geniş nəticələrə səbəb olan müdafiə vasitələrini tövsiyə edə bilər.

Bundan əlavə, milli insan hüquqları təsisatının xüsusi diqqəti insan hüquqlarına yönəldilmiş və bu sahədə əksər məhkəmələrin malik olmadığı təcrübəsi vardır. Milli insan hüquqları təsisatının tamamlayıcı rolunu iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki əksər məhkəmələr ənənəvi olaraq bu tipli insan hüquqlarının pozulması hallarından səmərəli müdafiəni təmin etmək imkanında olmamışdır.

Qeyri-hökumət təşkilatlarından fərqli olaraq milli insan hüquqları təsisatı onun yaradılması barədə qanunla nizamlanır və bununla məhdudlaşdırılır. Bəzən bu qanunda hüquqların pozulması hallarına baxılması səlahiyyəti verilmir. Bəzən bu səlahiyyət müəyyən hüquqlar və ya mülki və siyasi hüquqlar kimi müəyyən hüquqlar qrupu ilə məhdudlaşdırılır. Eyni zamanda, əksər milli insan hüquqları təsisatları öz mandatının şərh olunmasında və yerinə yetirilməsində müəyyən diskresiyaya malikdir və onlar bu və ya digər yollarla iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı məsələlərə baxırlar. Milli insan hüquqları təsisatının nizamnaməsində iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların araşdırılması imkanları məhdudlaşdırıldığı hallarda təsisat digər müddəaları elə şərh etmişdir ki, bu işə yol aşılsın. Bəzi təsisatlar iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların onların mandatına əlavə edilməsi üçün qanunvericiliyin dəyişdirilməsini təklif etmişlər. Milli insan hüquqları təsisatları bu cür insan hüquqları məsələlərinə ümumi şəkildə baxmaq niyyətlərini bildirmişlər.

Bir çox milli insan hüquqları təsisatlarının təcrübəsi göstərir ki, şikayətlərə baxılması çox rəsmi və böyük resursları tələb edən fəaliyyətdir. Adətən milli təsisat kifayət qədər vasitələrə malik olduqda da belə, şikayətlərin həcmi onun fəaliyyətini ləngidəcəkdir. Misal üçün, Hindistanın Milli İnsan Hüquqları Komissiyası 300 nəfərə yaxın işçi sayı ilə ən böyük təsisatlardan biri olmaqla 1998-1999-cu illərdə 40724 yeni şikayət qəbul etmişdir. Şikayətlərin həcmi ilə müvəffəqiyyətlə rəftar etmək üçün milli insan hüquqları təsisatı onu bütün insan hüquqları şikayətlərinə vaxtında və

⁷⁴ Yene orada., paraqraf 216

səmərəli surətdə cavab verməyə imkan verəcək mexanizmləri və strategiyaları işləyib hazırlamalıdır. O, məsələnin məqbul, tez, səmərəli və bahalı olmayan həllini tapmalıdır.

Araşdırma prinsipləri

İnsan hüquqları pozulması halları üzrə bütün araşdırmalar saf təcrübəyə dair dəqiq prinsiplərə əsaslanmalıdır.⁷⁵ Bu iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların, habelə mülki və siyasi hüquqların pozulması hallarının araşdırılmasına aiddir. Bunun üçün güclü institusional sadıqlıq tələb olunur. Bu prinsiplər aşağıdakılardır:⁷⁶

Dəqiqlik və obyektivlik. Araşdırma obyektiv, hərtərəfli və dəqiq olmalıdır. Toplanmış və yayılmış məlumatın mümkünlüyü və etibarlılığı birbaşa sübutların və əməkdaşlığın müəyyən edilməsi ilə təmin olunmalıdır.

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR TƏCRÜBƏDƏ

6. Filippində Araşdırma monitorinqi

Filippinin 1987-ci il Konstitusiyasında təsbit olunur ki, Filippin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası "mülki və siyasi hüquqlar ilə bağlı insan hüquqları pozuntularının bütün formalarını ... araşdırmaq məqsədilə" fəaliyyət göstərir və "Filippin Hökumətinin insan hüquqlarına dair beynəlxalq sazişlərə əsasən öhdəliklərinə riayət etməsi üzərində monitorinq həyata keçirir". Ali Məhkəmənin 1994-cü il 5 yanvar tarixli qərarında⁷⁷ təsdiq olunur ki, Filippin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası yalnız mülki və siyasi hüquqların pozulması hallarını araşdırma bilər. Bu qərar nəticəsində Komissiya öz səlahiyyətləri çərçivəsində və həddlərində iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları ilə bağlı məsələlərin əhatə edilməsi yollarını araşdırmağa başlamışdır.

Komissiyaya iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasına dair çoxsaylı şikayətlərin daxil olmasına görə Komissiya hökumətin beynəlxalq sazişlərə əsasən öhdəlikləri üzərində monitorinq keçirməsi barədə konstitusiya müddəasına əsaslanaraq iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzərində "araşdırma monitorinqi" sistemini işləyib hazırlamışdır. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt Filippin tərəfindən 1974-cü ildə ratifikasiya edilmiş və buna görə bu sazişə əsasən öhdəliklər Komissiyanın konstitusiya mandatına daxil edilmişdir. Komissiya öz araşdırma monitorinqi funksiyasını Filippin cəmiyyətinin 16 zəif sektorunun ehtiyaclarının həll olunması üçün inzibati, proqram və qanunvericilik tədbirləri müəyyən etmiş Filippin İnsan Hüquqları Planının hazırlanması vasitəsilə həyata keçirməyə cəhd etmişdir. Komissiya həmçinin evlərdən məcburi çıxarma halları və bu təcrübədən irəli gələn insan hüquqları pozuntuları üzərində monitorinqə xüsusi diqqət yetirmişdir.⁷⁸

⁷⁵ Yene orada., paraqraflar 216-297.

⁷⁶ *Handbook on Fact-Finding and Documentation of Human Rights Violations*, D.J. Ravindran, Manuel Guzman and Babes Ignacio, eds. (Bangkok: Asian Forum for Human Rights and Development (Asian Forum), 1994).

⁷⁷ *Bngido R. Simon, Jr., Carlos Quimpo, Carlito Abelardo, and Generoso Ocampo, petitioners vs. Commission on Human Rights, Roque Ferma, and Others as John Does, respondents* (G.R. No. 100150).

⁷⁸ "Finding our way with economic, social and cultural rights: the Philippine Commission on Human Rights" (notes from a presentation by Commissioner Mercy V. Contreras, Philippine Commission on Human Rights). *The Role of National Human Rights Commissions in the Promotion and Protection of Economic, Social and Cultural Rights* (Canadian Human Rights Foundation and the Philippine Commission on Human Rights, 1999).

Vaxtli-vaxtındaolma. Araşdırmalar vaxtında aparılmalıdır. Araşdırmaların ləngiməsi nəticəsində şikayətçi və ya cavabdeh ədalətə nail olmaya bil?r.

Məlumatın müxtəlifliyi. Araşdırma zamanı mümkün qədər çox məlumat mənbələrindən istifadə etməyə cəhd göstərilməlidir. Bütün mümkün sübutlar toplanılmalı və qiymətləndirilməlidir.

İnsan hüquqları standartlarına sədaqət. İnsan hüquqları ilə bağlı araşdırmalar üçün mümkün məlumatın toplanması və təhlili zamanı beynəlxalq və yerli insan hüquqları standartlarının istinad mənbəyi kimi istifadə olunması tələb olunur. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı halların araşdırılması zamanı milli insan hüquqları təsisatının əməkdaşları və üzvləri müvafiq dövlət öhdəliklərini tam şəkildə anlamalıdır.

Bütün tərəflərə hörmət. Araşdırmalar bütün maraqlı tərəflərə hörmət etməklə aparılmalıdır. Zədələnmiş zərərçəkmiş şəxslər ilə bağlı məsələlərin həll edilməsi zamanı əlavə xüsusi diqqət tələb oluna bilər. İnsan hüquqlarının pozulmasında təqsirləndirilən şəxslərin təqsirsizlik prezumpsiyası vardır.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması ilə bağlı məsələlərə şikayətlərə əsasən baxılması

Bu prinsiplərin yerinə yetirilməsi üçün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı şikayətlərə səmərəli və ədalətli surətdə baxılmasına dair prosedurların hazırlanması və davamlı qaydada tətbiq edilməsi tələb olunur.

Prosedurlar vasitəsilə milli insan hüquqları təsisatının səlahiyyətləri və prosesləri barədə dəqiq, əlçatan açıq məlumatın verilməsi təmin olunmalıdır:

- Hansı tipli şikayətlər araşdırıla bilər və səlahiyyətlərinin hansı həddləri vardır?
- Şikayət verilməsi üçün nə tələb olunur?
- Şikayət verildiyi halda hansı nəticələri gözləmək olar, o cümlədən hansı prosedurlara əsasən şikayətlərə baxılacaq və araşdırmalar aparılacaqdır, habelə qərarlar və tövsiyələr hansı qaydada qəbul olunacaqdır?
- Şikayətə cavab vermək üçün nə tələb olunur?
- Fövqəladə işlərin, misal üçün, şikayətçinin həyatı təhlükə altında ola biləcək halların baxılmasına üstünlük vermək üçün hansı amillər tətbiq olunur?
- Pozuntu müəyyən edildiyi halda hansı mümkün müdafiə vasitələri mövcuddur.

Milli insan hüquqları təsisatı *araşdırma səlahiyyətlərini*, o cümlədən şahidlərin iştirakını və sübutların təqdim olunmasını təmin etmək, zəruri hallarda bütün müvafiq məlumatı əldə etmək səlahiyyətlərini istifadə etməyə hazır olmalıdır. Şəffaf və qərəzsiz araşdırma mexanizmləri və səlahiyyətlərin mühakiməli surətdə tətbiq olunması milli insan hüquqları təsisatına araşdırma prinsiplərinə əməl olunmasına kömək edəcəkdir. Onlar həmçinin bütün tərəflərin - Hökumətin, ictimaiyyətin, zərərçəkmişlərin və pozanların təsisata münasibətdə etimadı və hörmətini artırmaqla şikayətlərin effektiv həll edilməsi perspektivlərini artıracaqlar.

Araşdırmalar nəticələri barədə *ictimaiyyətə məruzəetmə* nəticəsində pozanların məsuliyyətə cəlb olunması, zərərçəkmişlərin tanınması və müdafiə olunması, habelə prosesin şəffaflığının qorunub saxlanması təmin olunacaqdır. Bu, digərlərə araşdırmaların hərtərəfli və qərəzsiz olduğunu görməyə imkan verəcəkdir. Bu o demək deyil ki, ictimaiyyət hər bir işin detallarını bilməlidir. Bəzi hallarda şikayətçinin şəxsi həyata hörmət hüququnun təmin olunması üçün adların və başqa detalları açıqlamaması tələb oluna bilər.

Sistemli pozuntulara baxılması üçün fərqli yanaşmalar zəruri ola bilər. Belə hallarda araşdırmalar və tövsiyələr müəyyən işlərin xüsusiyyətlərindən kənara çıxmalıdır. Onlar vəziyyətin köklərinə diqqət yetirməlidir. Milli insan hüquqları təsisatı keçmiş pozuntuların nəticələrinin aradan qaldırılması və eyni tipli yeni pozuntuların qarşısının alınması yollarının müəyyən etməyə çalışacaqdır. O, hökumətin qanunvericilik, siyasi və proqram fəaliyyətinə və nəticədə büdcə prioritetlərinə təsir göstərəcək tövsiyələri qəbul edə bilər. Şikayətlərə sistemli surətdə baxılması həmçinin milli təsisata şikayətlərin həcmi məsələsini həll etməyə kömək edəcəkdir, çünki eyni məsələlər qaldırılan şikayətlər birlikdə baxılır. Eyni prinsiplərin geniş araşdırmada tətbiq olunması ilə yanaşı, həmin prosedurlar fərqli ola bilər.

Fərdi pozuntuların araşdırılması üzrə addımlar

Ümumiyyətlə, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması barədə şikayətlərin araşdırılması iki istiqamətdə başlaya bilər. Birinci və ən adi istiqamət - milli insan hüquqları təsisatına insan hüquqlarının pozulması barədə şikayət daxil olur. Şikayət zərərçəkmiş şəxs və ya şəxslər tərəfindən verilir. O, həmçinin üçüncü tərəf, o cümlədən ailə üzvü və ya qonşu, yaxud fərdi hüquq müdafiəçi və ya qeyri-hökumət təşkilatı tərəfindən verilir. Bəzən milli insan hüquqları təsisatının yaradılmasına dair qanunda onun səlahiyyətləri zərərçəkmiş şəxslərin şikayətləri ilə məhdudlaşdırıla bilər. Zərərçəkmiş şəxslər, bir çox hallarda, özləri şikayət vermək imkanına malik deyil. Onlar, məsələn, həbs edildikdə və hətta öldürüldükdə bunu fiziki baxımdan edə bilməzlər. Onlar pozanlar və başqalar tərəfindən hədə-qorxulara görə şikayət verməkdən qorxa bilərlər. Onlar bunun müvəffəqiyyətinə inanmaya bilər, yaxud yoxsulluq və ya aşağı təhsil səviyyəsinə görə, ümumiyyətlə, bunu edə bilməzlər. Buna görə də, üçüncü tərəflərin şikayətlərini qəbul etmək səlahiyyəti ciddi pozuntuların milli insan hüquqları təsisatının səlahiyyətlərindən kənarda qalmadığını təmin etmək üçün vacibdir.

İkincisi, milli insan hüquqları təsisatı onun diqqətini cəlb etmiş səlahiyyətləri daxilində olan məsələ ilə bağlı öz təşəbbüsü (suo moto) ilə araşdırma başlamaq səlahiyyətinə malik ola bilər. Belə səlahiyyət milli təsisatlar üçün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsi üzrə geniş imkanlar yaradır. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasından zərər çəkən şəxslər, ümumiyyətlə, iqtisadi və sosial cəhətdən əlverişsiz vəziyyətdə olaraq öz hüquqlarının pozulmasına görə kompensasiya tələb etmirlər. Araşdırma aparmaq səlahiyyəti milli təsisata başqa cür eşidilə bilməyən fərdi şəxslərin və ya icmaların ehtiyaclarına cavab verməyə kömək edə bilər.

Hər bir milli insan hüquqları təsisatı öz statusuna uyğun olan, mandatı və məzmununu əks etdirən və beynəlxalq standartlara cavab verən şikayətlərin qəbul edilməsi və onlara baxılması üzrə prosedurları işləyib hazırlamalıdır. Milli təsisatların fəaliyyəti nəticəsində, ümumiyyətlə, şikayətin təsisata daxil olduğu halda araşdırmanın ümumi çərçivələrini təşkil edən bir neçə addım müəyyən edilmişdir:

1. Şikayətin məqbulğunun müəyyən edilməsi

- Şikayətdə qaldırılan məsələlərin müəyyən edilməsi;
- Şikayətin milli insan hüquqları təsisatının səlahiyyətlərinə aid olub-olmadığının qiymətləndirilməsi;
- Şikayətdə qaldırılan məsələlər öz təsdiqini tapdığı halda bunun yerli və beynəlxalq insan hüquqları standartlarının pozulmasını təşkil edib-etməyəcəyinin qiymətləndirilməsi.

2. Araşdırma

- Araşdırmanın aparılması üzrə planın və vəzifələrin müəyyən edilməsi;
- Araşdırmanın müəyyən edilmiş prosedurlar və prinsiplərə müvafiq surətdə aparılması;
- Nəticələrin protokollaşdırılması.

3. Razılaşıdırma

- Mümkün hallarda şikayətçiye və cavabdehə hər ikisi üçün məsələnin məqbul olan yolla həll edilməsinə kömək etmə.

4. Şikayətin həll edilməsi

- Araşdırma zamanı əldə edilmiş məlumatların təhlili;
- Nəticələrin çıxarılması və tövsiyələrin verilməsi.

5. İzləmə

- Bütün tərəflərin nəticələr və tövsiyələr barədə məlumatlandırılması;
- Tövsiyələrin yerinə yetirilməsi üzərində monitoring.

Şikayətin məqbulluğunun müəyyən edilməsi

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması barədə şikayətlərin araşdırılması bir çox istiqamətlərdə mülki və siyasi hüquqlar ilə bağlı işlərə oxşardır. Eyni zamanda, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı şikayətin məqbulluğunun müəyyən edilməsi zamanı milli insan hüquqları təsisatı müəyyən problemlərlə üzləşə bilər.

Bu problemlərdən biri müəyyən milli insan hüquqları təsisatının səlahiyyətləri ilə bağlıdır. İlk məqbulluq məsələsi - qanunvericiliyə əsasən şikayətin təsisatın səlahiyyətlərinə aid olub-olmamasıdır. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması barədə şikayətləri qəbul etmək məqsədilə öz qanuni mandatının şərh edilməsində və yerinə yetirilməsində diskresiya hüququndan istifadə edə bilər. Müəyyən qanuni mandatın ola biləcəyi mülki və siyasi hüquqlardan fərqli olaraq burada hüquqi məsələ asan olmaya bilər. Məsələnin həllinin bir yolu - təsirlilik prinsipi vasitəsilə, yeni mülki və siyasi hüquqlardan iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı şikayətləri qəbul etmək üçün əsas kimi istifadə etməklə. Misal üçün, tibbi xidmətdən istifadə olunmasının mümkün olmadığı barədə şikayət yaşamaq hüququnun mümkün pozulması kimi qəbul edilə bilər. Hindistanın Ali Məhkəməsi yaşamaq hüququnun bu kimi məzmunu barədə bir çox qərarlar qəbul etmişdir.

İkinci məqbulluq məsələsini şikayətdə qaldırılan məsələlər öz təsdiqini tapdığı halda bunun yerli və beynəlxalq insan hüquqları standartlarının pozulmasını təşkil edib-etməyəcəyi təşkil edir. Bu məsələyə baxıldıqda, milli insan hüquqları təsisatları iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması hallarına dair Maastrixt Rəhbər prinsipləri və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin hazırladığı ümumi rəyləri kimi təlimat alətlərini istifadə edə bilər. Misal üçün, Maastrixt Rəhbər Prinsiplərinin 14 və 15-ci prinsiplərində dövlət və ya digər subyektlər tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasını təşkil edəcək qəsdən regressiv tədbirlərin həyata keçirilməsi (14 (e)) kimi törətmə aktları və Pakta əsasən öhdəliklə açıq-aydın şəkildə uyğun olmayan qanunvericiliyin dəyişdirilməməsi və ya ləğv edilməməsi (15 (b)) kimi hərəkətsizlik aktları göstərilir.⁷⁹ Şikayətlərin Maastrixt Rəhbər Prinsiplərinin və Komitənin ümumi rəylərin dilində ifadəsi şikayətin məqbulluğunun müəyyən edilməsinə və sonradan yalnız qanuni səlahiyyətlərə və şərhətmə siyasətinə əsasən araşdırma planının hazırlanmasına, işin təhlilinin aparılması və tövsiyələrin verilməsinə yardım edəcəkdir.

⁷⁹ Maastrixt Rəhbər prinsiplərinin tam mətni üçün bax qoşmaya

Məqbulluğun həmçinin bir sıra texniki tələbləri vardır. Şikayətdə pozuntunu törətmiş şəxs və ya şəxslər, zərər çəkmiş şəxs və ya şəxslər göstərməli, yaxud milli insan hüquqları təsisatına araşdırma zamanı zəruri halları müəyyən etməyə kömək edəcək məlumat verilməlidir. Pozuntunun nə vaxt, harada və necə baş verməsi barədə məlumat göstərməlidir. Riayət olunmamış öhdəliyin dəqiq xarakteri göstərilmədiyi halda pozulmuş öhdəliyin ən azı ümumi sözlərlə müəyyən olunmasına imkan verilməlidir. Məsələn, təmiz və içməli sudan istifadə edə bilməyən kənd camaatı şikayət edir ki, dövlət istifadəni təmin etmək üçün tədbirlər həyata keçirməmişdir (sağlamlıq hüququna dair 14 nömrəli Ümumi Rəy, 11-ci paragraf). Məqbulluq məsələsini həll edərkən milli insan hüquqları təsisatı heç də bilməməlidir ki, dövlət hansı müəyyən tədbirləri görməmiş, yaxud dövlət hansı aktları törətmiş və ya hərəkətsizliyə yol vermişdir. Bunun üçün araşdırma və təhlil tələb olunacaqdır. Belə halda milli insan hüquqları təsisatı məqbulluq məsələsini suyun mövcud olmaması faktı və dövlətin məsuliyyət daşımaması barədə məlumat əsasında həll edə bilər.

Araşdırma

Bütün araşdırmalar hazırlanmış plan və ya vəzifələr əsasında aparılmalıdır. Planda şikayətdə qaldırılan əsas insan hüquqları məsələləri müəyyən edilməlidir. Bu məsələlər araşdırma prosesində və şikayətin həlli mərhələsində həll edilməli olacaqdır.

Şikayətdə aşağıdakı məsələlər müəyyən edilməlidir:

- Hansı məsələlər yoxlamayı tələb edir və yoxlama necə aparılacaqdır?
- Hansı məlumat əldə olunmalıdır və bu necə ediləcəkdir?
- Hansı sübutlar çatışmır və bu məsələ necə həll edilməlidir?
- Hansı şahidlər dindirilməlidir və onlar haradadır?

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması hallarının araşdırılması zamanı milli insan hüquqları təsisatı həmin hüquqlara riayət etmənin və dövlət öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin etalon standartlarını müəyyən etməlidir. O, həmçinin dövlət daxilində milli və regional səviyyədə vəziyyət barədə məlumat toplamaq olar. Hüquqların pozulub-pozulmadığını müəyyən etmək üçün müqayisəli məlumat vacib ola bilər. Bu məsələlər daha ətraflı aşağıda müzakirə olunur.

Araşdırma prosesi araşdırmanın göstərilmiş prinsiplərinə uyğun qaydada aparılmalıdır. O, müvafiq beynəlxalq insan hüquqları standartlarına, o cümlədən cinayət işlərinin istintaqına aid standartlara uyğun olmalıdır.

Araşdırma prosesi və araşdırma zamanı əldə olunmuş məlumat diqqətlə protokollaşdırılmalıdır. Milli insan hüquqları təsisatları öz funksiyalarını şəffaf və məsuliyyətli qaydada yerinə yetirməlidirlər. Maddi sübutların toplanması və qorunması, habelə şahidlərin təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün tədbirlər görülməlidir.

Razılaşıdırma

Bəzi milli insan hüquqları təsisatlarından qanunvericiliklə insan hüquqlarının pozulması barədə şikayətlər üzrə razılıq əldə etməyə çalışması tələb olunur. Hətta bu tələb edilmədikdə, milli təsisat şikayətlər üzrə razılıq əldə etməyə çalışa bilər. Bunun üçün bir çox müsbət səbəblər vardır. Razılaşıdırma nəticəsində zərərçəkmiş məhkəmə prosesinə nisbətən daha asan surətdə kompensasiya ala bilər. Məhkəmələrdəki prosedurlar və formallıqlar bir çox şəxsləri qorxuda bilər. Onlar həmçinin bahalı - iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması hallarından əsas zərər çəkən kasıbların vasitələrdən kənar ola bilər. Milli insan hüquqları təsisatları razılaşıdırma vasitəsilə zərərçəkmiş üçün əldə oluna biləcək müsbət nəticənin daha sərbəst, ucuz və az formal alternativ həllini təklif edir.

Vacibdir ki, milli insan hüquqları təsisatı razılaşdırma prosesi zamanı tərəflər arasında səlahiyyətlər və vasitələr münasibətdə hər hansı bərabərsizliyin nəticələrinin endirilməsini və zərərçəkmişin onun bərabərsizliyinə görə əlverişsiz vəziyyətdə olmadığını təmin etməlidir. Bunun üçün təsisat şikayətçiyə hüquqi və başqa yardım göstərməli, yaxud şikayətçinin belə yardımdan istifadə edə biləcəyini təmin etməli ola bilər. Şikayətçinin ədalətsiz hesab etdiyi və ya digər səbəblərdən qəbul etmək istəmədiyi razılaşmanı qəbul etməyə məcbur olunmadığının təmin olunmasında milli təsisatın xüsusi məsuliyyəti vardır.

Razılaşdırma heç də həmişə münasib olmur. İnsan hüquqlarının bəzi pozuntuları o qədər ciddi olur ki, yalnız cinayət məhkəməsi münasib ola bilər. Zərərçəkmişlərin pozulmuş hüquqların bərpa olunması, o cümlədən dəymiş zərərin əvəzinə kompensasiya almaq hüququna malik olması ilə yanaşı pozanlar öz hərəkətlərinə görə məsuliyyətdən qaçmamalıdır. Razılaşdırma cəzasızlıq vasitəsi kimi istifadə edilməməlidir.

Sistemli məsələləri qaldıran şikayətin tam həlli kimi bir və ya az sayda zərərçəkmiş şəxslərlə razılaşdırma da münasib olmayacaqdır. Milli insan hüquqları təsisatı yenə də özünü pozanlar tərəfindən məsuliyyətdən qaçmaq üçün istifadə olunmasının qarşısını almalıdır. Şikayətlər üzrə razılaşma əldə edilməsinə yardım göstərərək milli təsisat fərdi zərərçəkmiş şəxslər üçün ədalətin əldə olunmasından başqa, şikayət verməmiş digər zərərçəkmişlərə kömək edəcək və əlavə pozuntuların qarşısını alacaq sistem dəyişikliyinə nail olmalıdır. Bir çox milli insan hüquqları təsisatlarının fərdi şikayətçilərə kompensasiyanı təmin edən və şikayətdə qaldırılan sistemli məsələləri həll edən razılaşdırmanın əldə edilməsində müsbət təcrübəsi vardır.

Şikayətin həll edilməsi

İşin təhlilini apararkən və tövsiyələri hazırlayarkən milli insan hüquqları təsisatları dəqiq olaraq müəyyən etməlidir ki, dövlətin və ya digər subyektlərin hansı hərəkətləri və hərəkətsizliyi iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasını təşkil edir. Milli insan hüquqları təsisatları şikayətin meydana çıxdığı milli şəraiti, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı dövlətin öhdəliklərini, müəyyən ölkədə hüququn həyata keçirilməsinə dair etalon standartları tam anlamalıdır. Onlar həmin standartları real işlərə tətbiq etməyə qadir olmalıdır. Maastrixt Rəhbər Prinsipləri və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin ümumi rəyləri kimi alətlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Dövlət öhdəliklərinin təbiətini müəyyən edərkən milli insan hüquqları təsisatları yaranmış vəziyyətin dövlətin öz öhdəliklərinə riayət etmək istəmədiyindən, yaxud onun qabiliyyətsizliyindən irəli gəlməsini qiymətləndirməli olacaqdır. Maastrixt Rəhbər Prinsiplərində bildirilir ki, dövlət iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin yerli şəraitdə ən yaxşı yollarını müəyyən edərkən müəyyən "diskresiya sərbəstliyinə" malikdir.⁸⁰ Eyni zamanda, öz fəaliyyəti barədə hesabat verərkən dövlət sübut etməlidir ki, öz öhdəliklərini birbaşa və tam həcmdə yerinə yetirilməməsi istəmədiyindən deyil, imkansızlıqdan irəli gəlir. Məsələn, 13-cü Maastrixt rəhbər prinsipində qeyd edilir ki,

⁸⁰ Diskresiya sərbəstliyi. Vətəndaş və siyasi hüquqlarla bağlı halda olduğu kimi dövlətlər öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün vasitələrin seçimində müəyyən diskresiya sərbəstliyinə malikdirlər. Dövlətlərin təcrübəsi, habelə beynəlxalq müqavilələrin monitorinqi orqanları və milli məhkəmələr tərəfindən konkret işlərə və ya vəziyyətlərə hüquqi normaların tətbiqi iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların universal minimal standartlarının və bu hüquqların dairəsi, təbiəti və məhdudiyyətlərinə dair ümumi anlaşmanın inkişaf etdirilməsinə öz töhfəsini vermişlər. Əksər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsinə yalnız tədricən nail ola bilməsi faktı eyni zamanda əksər vətəndaş və siyasi hüquqlara aiddir və həmin fakt bəzi tədbirlərin dərhal, digərlərinin isə mümkün qədər tez görülməsini tələb edən dövlətin hüquqi öhdəliyinin mahiyyətini dəyişmir. Buna görə də dövlət qeyd olunan hüquqların tam gerçəkləşdirilməsi istiqamətində ölçülə bilən tərəqqiyə nail olmasını nümayiş etdirməlidir. Dövlət Paktın 2-ci maddəsinin "tədrici gerçəkləşdirilməsinə" dair müddəalardan öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsinin bəhanəsi kimi istifadə edə bilməz. Dövlət həmçinin Paktda tanınan hüquqlardan geri çəkilməsini və ya onların məhdudlaşdırılmasını müxtəlif sosial, dini və mədəni səbəblərlə əsaslandırma bilməz.

Hansı hərəkətlərin və ya hərəkətsizliklərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasını təşkil edə biləcəyi müəyyən edildiyi zaman dövlətin beynəlxalq müqavilədən irəli gələn öhdəlikləri yerinə yetirmək iqtidarında olmamasını onun buna səlahiyyətinin olmamasından fərqləndirmək lazımdır. Dövlət onun nəzarətindən kənar olan səbəblərə görə öz öhdəliklərini yerinə yetirmək iqtidarında olmadığını iddia etdikdə buna sübut olmalıdır. Məsələn, tədris müəssisəsinin zəlzələyə görə müvəqqəti bağlanması dövlətin nəzarətindən kənar olan hal olacaq, lakin münasib əvəzedici proqram hazırlanmadan sosial təminat mexanizminin ləğv edilməsi dövlətin öz öhdəliklərini yerinə yetirmək iradəsinin olmamasının bir misalı ola bilər.

Milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasını baş verdiyini müəyyən etdiyi halda pozulmuş hüququn bərpa olunması və əlavə pozuntuların qarşısının alınması üçün mövcud müdafiə vasitələrini nəzərdən keçirməlidir. Bunlara zərərçəkmiş şəxslərə kompensasiya verilməsinin, qanunlara, siyasətlərə və proqramlara dəyişikliklər edilməsinin, yaxud yeni qanunların, siyasətlərin və proqramların qəbul olunmasının və tətbiq edilməsinin, habelə ictimai xidmətlərin və infrastrukturun dəyişdirilməsi və ya təmin olunmasının tövsiyə edilməsi daxil ola bilər. Milli təsisat münasib müdafiə vasitələrini kifayət qədər müxtəlif vasitələrlə təmin edə bilər. O, tərəflər arasında mübahisəni həll etmək üçün vasitəçiliyi təklif edə və ya təmin edə bilər. O, məhkəməyə kollektiv iddia təşkil edə bilər. O, məcburi qərarlar qəbul etməklə bağlı səlahiyyətlərin həyata keçirilməsini nəzərdən keçirə bilər. O, digər hakimiyyət strukturlarına, o cümlədən məhkəmələrə tövsiyələr verə və işi göndərə bilər. O, həmçinin əlavə monitorinq və ya araşdırma prosedurlarını apara bilər. Seçilmiş istiqamətdən asılı olmayaraq milli təsisat həm fərdi, həm ictimai maraqların qorunması məqsədilə həm fərdi, həm sistem elementlərini əhatə edən müdafiə vasitələrini seçməlidir.

İzləmə

Milli insan hüquqları təsisatları araşdırmaların nəticələrini və öz tövsiyələrini zərərçəkmiş şəxslərin şəxsi həyatı üçün münasib təminatlar verilməklə açıqlamalıdır. Onlar öz addımları barədə tərəflərə məlumat verməklə tövsiyələrin yerinə yetirilməsinə nəzarət etməlidir. Milli insan hüquqları təsisatları daimi fəaliyyət göstərən orqandır. Onlar bir çox araşdırma komissiyalarından fərqli olaraq xüsusi araşdırma aparmaq və sonra fəaliyyətini dayandırmaq üçün təyin olunmurlar. Məhkəmələrdən fərqli olaraq onlar şikayəti həll etdikdən sonra səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsini dayandırmırlar. Daimi fəaliyyət orqanı olaraq onlar araşdırmalar nəticəsində verilmiş tövsiyələrin yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək səlahiyyətinə və imkanlarına malikdir. Onlar bunu rəsmi edərək bir müddətdən sonra yenidən nəticələr barədə məruzə edə bilərlər. İctimaiyyətə məruzə etmə təsisatın nəzarət etmək niyyətini göstərilməklə və onun etimadını dərinləşdirməklə tövsiyələrin gücləndirilməsinə və təsisatla gələcək əməkdaşlığın həvəsləndirilməsinə gətirib çıxaracaqdır. Bunun nəticəsində həmçinin təsisatın iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə məşğul olmaq arzusunda olduğu, şəxslərin və qrupların şikayət verməyə həvəsləndirilməsi, habelə həmin hüquqların pozulmasına yol verənlər üçün nəticələrin olması barədə güclü mesaj göndəriləcəkdir.

Milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması barədə şikayətlər üzrə apardığı araşdırmaları həmin hüquqlar haqqında biliklərin artırılması və onlara hörmət edilməsi üzrə proqramlarında istifadə edə bilər. Onlar bütün insan hüquqlarının ayrılmazlığının və bir-biri ilə əlaqədə olmasının anlamasının təşviqi üçün istifadə oluna bilər. İşin müsbət həlli, xüsusilə məhkəmənin qərarı ilə və ya tərəflər arasında münasib razılaşma ilə nəticələnməsi, ümumiyyətlə, cəmiyyətdə biliklərin artırılması və tədris üçün istifadə oluna bilər.

IQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR TƏCRÜBƏDƏ

7. Ontario İnsan Hüquqları Komissiyası, Kanada

Kanadada Ontario İnsan Hüquqları Komissiyasına müraciət etmiş qadın şikayət etmişdir ki, restoranda olarkən ona uşağına döş verməsinə icazə verilməmiş və restoranı tərk etməyə məcbur edilmişdir. Komissiya bu işi məhkəməyə göndərmiş və sonuncu bu işi şikayətçinin xeyrinə həll etmişdir.

Şikayət və qərar nəticəsində 2000-ci ilin oktyabr ayında vilayətdə Ümumdünya Döş Vermə Gününü qeyd etmək üçün Kanadanın Uşaqlara Döş Vermə Hərəkət Koalisiyası və Toronto Səhiyyə Şöbəsi ilə birlikdə Komissiya tərəfindən kampaniya aparılmışdır. Kampaniya zamanı qadının öz uşağına ictimai yerdə döş vermək hüququnu təşviq edən reklam vilayətin ərazisində şəhər nəqliyyat vasitələrində yerləşdirilmişdir.

Reklam kampaniyası Komissiyanın qadınların hamiləlik və emizdirmə zamanı xidmətlərdə və əmək yerində ayn-seçkilikdən müdafiəsi üzrə işinin bir qismini təşkil etmişdir. Bu, döş vermənin sağlam və sosial baxımdan müsbət olduğunu davamlı surətdə təşviq etmiş YUNİSEF və Dünya Səhiyyə Təşkilatı kimi beynəlxalq təşkilatların işini təsdiq etmişdir.

Komissiya həmçinin öz Hamiləliyinə görə Ayrı-seçkilik üzrə Siyasətinə yenidən baxaraq ona ictimai yerdə və iş yerində döş vermək hüququnu daxil etmişdir.

Şikayətin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan daha çox ayrı-seçkilik məsələsinə aid olduğuna baxmayaraq bu misal şikayətin baxılmasının milli insan hüquqları təsisatının digər funksiyalarına, o cümlədən siyasətin inkişafı, maarifləndirmə və biliklərin artırılması işinə təsir göstərməsinin nümunəsini təşkil edir.

Sistemli pozuntuların araşdırılması

Sistemli pozuntular bəzən bir bölgədə və yerdə, yaxud bütövlükdə dövlətdə və ya bir çox dövlətlərdə olan şəxslər qruplarına təsir göstərir. Pozuntulara görə məsuliyyət daşıyanları müəyyən etməyə və onları məsuliyyətə cəlb etməyə mümkün edəcək biləcəyinə baxmayaraq pozuntuların səbəbləri daha geniş sosial, iqtisadi və siyasi struktur və sistemlərdə yerləşir. Bu cür şikayətlərin araşdırılması zərərçəkmişlərin hallarından kənara çıxaraq pozuntuların səbəblərini və onların aradan qaldırılması və qarşısının alınması yollarını müəyyən etmək məqsədilə bütövlükdə cəmiyyətin struktur və fəaliyyətinin təhlilini tələb edəcək biləcəyinə görə çətinləşdirilir.

Zərərçəkmişlərin dindirilməsi araşdırma prosesinin əsas hissəsini təşkil edir. Zərərçəkmiş şəxslər hadisə barədə məlumat vermək, eşidilmək və zəruri dəstək almaq imkanında olmalıdır. Eyni zamanda, sistemli pozuntular öz təbiətinə görə həmçinin sistemli yanaşma tələb edir. Milli insan hüquqları təsisatının işi yüksək peşəkar səviyyədə olmalıdır. Milli təsisatın səbəbləri müəyyən etmək və problemin həlli yollarını təklif etmək öhdəliyi vardır. O gözlənməməlidir ki, bunun üçün bütün zəruri təcrübəyə malik olacaqdır. Əksinə, o, dövlət orqanlarının, universitetlərin, qeyri-hökumət təşkilatlarının və özəl sektorunun ən yaxşı təcrübəsindən, məsləhətlərindən və yardımından istifadə etməlidir. Eyni zamanda yekunda o, öz nəticələrini və tövsiyələrini çıxarmalıdır. Buna görə, sistemli pozuntular ilə bağlı məsələlərə baxaraq təsisat sistemli pozuntulara yol verən struktur, sosial və iqtisadi amilləri qiymətləndirməklə yanaşı, diqqət mərkəzində insanları yerləşdirməlidir.

Sistemli pozuntular ilə bağlı digər səmərəli strategiyaların işlənilməsinə hazırlanmasına baxmayaraq fərdi şikayətlərin araşdırılması ilə bağlı müxtəlif addımlar həmçinin sistemli pozuntuların araşdırılması üçün münasib ola bilər. Bəzi milli insan hüquqları

təsisatları iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların sistemli pozulması hallarının geniş araşdırılmasının səmərəli vasitəsi kimi ictimai sorğu prosesini həyata keçirirlər. Sorğu üçün məsələlər araşdırma, monitorinq, tədqiqat və ya milli təsisatın digər fəaliyyətindən irəli gələ bilər. Uzunmüddətli, güclü və birgə səylər tələb edən sorğu prosesi geniş tədqiqatı və şəxsi məsləhətləşməni əhatə edir. İctimai dinləmələrin keçirilməsi onun fərqləndirici elementini təşkil edir.

Belə dinləmələrdə zərərçəkmiş şəxslər üzleşdiyi problemlərdən açıq danışmağa dəvət olunurlar. Şahidlərin hər hansı mümkün cəzadan və ictimai sızılmadan qorunmasını təmin etmək üçün onların adlarının və digər məlumatların gizlədilməsi kimi zəruri tədbirlər görülməlidir. Milli insan hüquqları təsisatı haqqında qanunvericilikdə təsisata adətən şahidlər və araşdırma zamanı əldə olunmuş məlumat ilə əlaqədar məxfilik və ya hər hansı başqa məsələ üzrə qərar çıxarmaq səlahiyyəti verilir. Qanunvericilikdə həmçinin belə qərarların pozulmasına görə cinayət cəzaları nəzərdə tutula bilər. Bu səlahiyyətlər zəruri hallarda şahidləri müdafiə etmək və nəticələrdən qorxudan sübutları təqdim etməkdən çəkindirməmək üçün istifadə olunmalıdır.

İctimai dinləmələr zamanı milli insan hüquqları təsisatı həmçinin vəzifəli şəxslərin, elmi ekspertlərin, qeyri-hökumət təşkilatlarının və digər hüquq müdafiəçilərinin, habelə hər hansı digər təşkilatların və fərdi şəxslərin təqdim etdiyi məlumatını dinləyəcəkdir. Milli təsisat bu şahidlərin ifadələrini dinləyərək onların rəyini və təqdim etdiyi sübutları yoxlaya bilər. Bunun özü insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsində vacib addımdır. Bunun nəticəsində vəzifəli şəxslər və başqaları öz hərəkətlərinə, rəylərinə və təkliflərinə görə ictimai məsuliyyətə cəlb olunurlar. Bu, ictimaiyyətə həmin vəzifəli şəxslərin qanundan üstün olmadığını, əksinə, ən azı qanunla insan hüquqlarına görə məsuliyyət daşıyanlar qarşısında cavabdeh olduğunu nümayiş etdirir.

İctimai dinləmələrin ictimai tədris ölçüsü əhəmiyyət kəsb edir. Sistemli pozuntuların araşdırılmasına bu cür yanaşma maarifləndirmə və biliklərin artırılması üçün imkanlar yaradır. İnsan hüquqlarının pozulması ilə bağlı məlumatların açıq dinləmələrdə təqdim edilməsi ilə milli insan hüquqları təsisatı dövlətin xüsusi şəraitində insan hüquqlarına dair hüququn mahiyyətini və məzmununu açıqlayır. İctimaiyyət ölkədə insan hüquqları vəziyyətindən daha da xəbərdar olmağa başlayır. Proses zamanı pozuntular barədə faktların açıqlanmasına əlavə həmçinin araşdırma nəticəsində veriləcək tövsiyələrin yerinə yetirilməsini dəstəkləyəcək ictimai dəyişiklik inamı qurulacaqdır.

Bu prosesdəki son addımları araşdırma barədə məruzənin və milli insan hüquqları təsisatının tövsiyələrinin hazırlanması, onların Hökumətə, qanunvericilik orqanına və ictimaiyyətə təqdim edilməsidir. Həm ictimai, həm özəl orqanların, habelə həm təşkilatların, həm də fərdi şəxslərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara təsir göstərə biləcəyini nəzərə alaraq milli təsisat öz tövsiyələrini hər hansı münasib təşkilata və ya şəxsə göndərmək imkanına malik olmalıdır. O, yalnız Hökumətə və dövlət təsisatlarına müraciət etməklə məhdudlaşdırılmamalıdır. Tövsiyələrdə araşdırma zamanı meydana çıxan məsələlər hərtərəfli və mümkün qədər effektiv surətdə əks etdirilməlidir.

İctimai sorğu prosesinin tam effektiv olması üçün onun nəticələri, zəruri hallarda şahidlər üçün münasib təminatların verilməsi ilə yanaşı, ictimaiyyətə açıq olmalıdır. Bu milli insan hüquqları təsisatı işinin şəffaflığını təmin etməkdən əlavə Hökumətin və tövsiyələrin ünvanlandığı başqaların ictimaiyyət qarşısında məsuliyyət daşmasını təşviq edir. Tövsiyələr məlum olduğu təqdirdə onların ünvanlandığı subyektlərdən ictimaiyyətə cavab verilməsi və bununla bağlı görülmüş tədbirlər barədə məruzə edilməsi gözləniləcəkdir. Belə olduqda, tövsiyələrin yerinə yetirilməsi ictimai məsələyə çevrilir. Milli insan hüquqları təsisatı tövsiyələrin yerinə yetirilməsinə nəzarət etməli və mütəmadi qaydada bu barədə məruzə etməlidir.

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR TƏCRÜBƏDƏ

8. Avstraliya İnsan Hüquqları və Bərabər İmkanlar Komissiyası

Avstraliya İnsan Hüquqları və Bərabər İmkanlar Komissiyasının insan hüquqlarının, xüsusilə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların sistemli pozulması halları üzrə ictimai sorğuya dair müsbət təcrübəsi vardır. 1986-cı ildə Komissiyanın təsis olunmasından bir az sonra bu sorğular praktikası başlamışdır. Bu bölmədə müzakirə olunmuş müxtəlif komponentlər tətbiq edilmişdir.

İlk belə ictimai sorğu evsiz uşaqlar ilə bağlı olmuşdur. "Bizim evsiz uşaqlar: evsiz uşaqlar ilə bağlı ictimai sorğu barədə hesabat" adlı 1989-cu il məruzədə Komissiya tərəfindən Avstraliyanın dövlət və ştat hökumətlərinə, özəl və ictimai təşkilatlara ətraflı tövsiyələr verilmişdir. Komissiya tövsiyə etmişdir ki, "uşaqlar və ya gənc şəxslər ciddi etinasızlıq və ya təhqir səbəbindən evlərini tərk etdiyi və ya tərk etməyə məcbur olduğu hallarda Birlik Uşaq hüquqları haqqında Beyannameyə tələb edildiyi kimi onların yaşından asılı olmayaraq onların müdafiə olunduğu və inkişaf edə biləcəyi şəraitdə dəstəklənməsinə dair öz öhdəliyini yerinə yetirməlidir". Məruzə nəticəsində ictimaiyyətin uşaq evsizliyi barədə məlumatlılığı artmış, cəmiyyətdə hökumətin belə uşaqların ehtiyaclarını ödəmək məqsədilə fəaliyyətinin daha səmərəli olacağına ümidləri artmışdır. Bu, siyasətdə əsaslı dəyişikliklərə və uşaq hüquqları məsələlərinə büdcə xərclərinin artırılmasına gətirib çıxarmışdır.⁸¹

Avstraliya Komissiyası bir çox digər ictimai sorğuları, o cümlədən insan hüquqları və ruhi xəstəlik, ucqar uzaq yerlərdə təhlükəsiz və təmiz sudan istifadə edilməsi imkanları, ucqar yerlərdə tibbi xidmət, irqi zorakılıq, kənd və ucqar yerlərdə təhsil, hamilə qadınların əməyi ilə bağlı sorğular aparmışdır. Bu sorğular iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların sistemli pozulması hallarının araşdırılmasına belə yanaşmanın faydalı olmasının nümunəsidir.

⁸¹ Məruzənin əhəmiyyətinin qısa təhlili üçün bax Paul Hunt, *Reclaiming Social Rights: International and Comparative Perspectives*, (Aldershot, Dartmouth Publishing Company, 1996), səh.190-195

B. İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLARIN MONİTORİNQİ

Monitorinq dövlətin fəaliyyətinin dəqiq etalon standartları və məqsədlər əsasında sistemli izlənməsi və qiymətləndirilməsi prosesidir. Onun üçün ilk növbədə rəsmi statistikadan başqa, yerlərdə müşahidələrə və araşdırmalara, hətta fakt araşdırıcı missiyalara əsasən məlumatın toplanılması və təhlili tələb olunur. O, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasına və ya onların statusunun dəyişdirilməsinə dair müxtəlif məlumat mənbələrinə, o cümlədən araşdırmaya və yerli və beynəlxalq standartlara əsaslanmalıdır.⁸² Bu hüquqların monitorinqi üçün monitorinq müddətinin əvvəlində müəyyən olunmuş əsas etalon standartlarından hansı dəyişikliklərin baş verməsini, habelə bu zaman müəyyən olunmuş məqsədlərə nail olunub-olunmadığını qiymətləndirmək məqsədilə keyfiyyət və kəmiyyət tədbirlərinə və ya göstəricilərinə nəzər yetirilməlidir.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar nə üçün nəzarətdə saxlanılmalıdır?

Dövlətin insan hüquqları öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün onun bu sahədə fəaliyyəti nəzarətdə saxlanılmalıdır. Bu, hər bir əsas insan hüquqları sazişində tanınmışdır ki, bu məqsədlə saziş komitələri yaradılmış və dövlətlərdən bu komitələrə mütəmadi qaydada hesabat verilməsi tələb olunmuşdur. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı öhdəliklər üzrə fəaliyyətin monitorinqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Beynəlxalq hüquqda tanınır ki, məhdud resurslar səbəbindən dövlətlər bütün vətəndaşlar tərəfindən bütün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam həcmdə həyata keçirilməsini təmin etmək imkanında olmaya bilər. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda və Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyada iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tədricən gerçəkləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Tədricən gerçəkləşdirilmə öhdəliyi ciddi qəbul edildiyi təqdirdə hər bir dövlətin fəaliyyəti üzərində monitorinq aparılmalıdır.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üzrə monitorinqi bir çox əhəmiyyətli nəticələrə gətirib çıxarır:

- Dövlətin öz öhdəliklərinə əməl edib-etməməsi göstərilir və dövlətin məsuliyyəti üçün əsaslar yaradılır.
- Dövlətin hansı öhdəliklərinə əməl etdiyi və hansılara əməl etmədiyi göstərilir.
- Pozuntuların mənbələri və təbiəti, habelə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsi zamanı problemlər müəyyən olunur.
- Fəaliyyət prioritetləri və xərclərin ayrılması istiqamətləri müəyyən oluna bilər.
- Qanunvericilikdə hüquq müdafiə və siyasət məsələlərinin ifadəsi, habelə ictimai maarifləndirilmə kampaniyaları dəstəklənə bilər.
- İnsan hüquqları perspektivini əhatə edən siyasətin formalaşdırılması prosesi və ictimai məsuliyyəti inkişaf etdirən proseslər həvəsləndirilə bilər.
- Hüquq müdafiə vasitələrinin əldə edilməsi məqsədilə fəaliyyətin aparılması üçün istifadə oluna bilər.
- Dövlət və beynəlxalq orqanlar hesabatların və təqdimatların əsasını təşkil edir.

⁸² Manuel Guzman and Bert Verstappen, *What is Monitoring? Human Rights Monitoring and Documentation Series*, vol 1 (Versoix, Switzerland, Human Rights Information and Documentation Systems International, 2001) (www.hundocs.org).

Milli insan hüquqları təsisatı rəsmi insan hüquqları təşkilatı kimi bu monitoringin həyata keçirilməsinə tam hazırdır. İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin milli insan hüquqları təsisatlarının roluna dair 10 nömrəli Ümumi Rəyində vurğulanır ki, dövlətlərin müəyyən hüquqlar ilə bağlı öhdəliklərinə əməl etməsi üzərində monitoring milli təsisatların iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsi və təşviqi sahəsində vacib fəaliyyətini təşkil edir. Monitoring iqtisadi, sosial, mədəni və digər hüquqlar ilə bağlı məsələlərin həll edilməsinə müxtəlif funksiyaları, fəaliyyət növlərini və strategiyaları əhatə edən hərtərəfli yanaşmanın əsasını təşkil edə bilər. Monitoringin nəticələrində milli insan hüquqları təsisatının digər funksiyalarını, xüsusilə sistemli araşdırmaları, məşvərətçi rəyləri və tövsiyələri, habelə iqtisadi, sosial, mədəni və digər hüquqları təşviq edən maarifləndirmə tədbirləri dəstəkləyən əhəmiyyətli məlumat və təhlil əldə oluna bilər. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların monitoringinin özü də təşviqat fəaliyyətini təşkil edir.

Prinsiplər

Bir sıra əsas prinsiplər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı dövlət öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üzərində səmərəli monitoringin əsaslarını təşkil etməlidirlər. Milli insan hüquqları təsisatı məlumatın toplanılması və qiymətləndirilməsi zamanı bu prinsipləri rəhbər tutmalıdır.

İnsan hüquqlar ilə bağlı şikayətlərin araşdırılması zamanı olduğu kimi monitoring prosesi də *hərtərəfli, dəqiq və qərəzsiz* olaraq bu kimi qəbul olunmalıdır. Onların nəticələrinin etibarlı və dəqiq olması üçün milli insan hüquqları təsisatı məlumatı mümkün qədər çoxsaylı mənbələrdən, o cümlədən statistik məlumatlardan, elmi tədqiqatlardan və hökumətin, qeyri-hökumət təşkilatlarının, elmi və beynəlxalq təşkilatların hesabatlarından əldə etməlidir. Toplanılmalı olan məlumat və istifadə olunmalı kateqoriyalar və terminologiya müəyyən edilməlidir. Həmçinin sistematik protokollaşdırma metodları və səs məlumatın saxlanması və işlədilməsi əhəmiyyət kəsb edir.⁸³

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı qadınların və kişilərin müxtəlif təcrübələrini öyrənmək və əks etdirmək üçün monitoring fəaliyyətinin hazırlanması və yerinə yetirilməsinin tərkib hissəsini *gender məsələləri* təşkil etməlidir.

⁸³ D.J. Ravindran, Manuel Guzman and Babes Ignacio, eds., Handbook on Fact-finding and Documentation of Human Rights Violations (Bangkok, Asian Forum for Human Rights and Development (Forum Asia), 1994), səh. 66-80.

İQTİSADİ, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR TƏCRÜBƏDƏ

9. Cənubi Afrika İnsan Hüquqları Komissiyası⁸⁴

Cənubi Afrika İnsan Hüquqları Komissiyası 1993-cü il Müvəqqəti Konstitusiyanın və 1994-cü il İnsan hüquqları haqqında qanunun müddəalarına uyğun olaraq 1995-ci ildə yaradılmışdır. Konstitusiyanın 184 (3)-cü maddəsinə müvafiq olaraq İnsan Hüquqları Komissiyasının dövlət orqanlarından "mənzil, tibbi xidmət, qida, su, sosial sığorta, təhsil və ətraf mühit ilə bağlı hüquqların gerçəkləşdirilməsi istiqamətində görülmüş tədbirlər" barədə hesabat verilməsini tələb etmək vəzifəsi vardır. Bu öhdəliyin mənası ondan ibarətdir ki, Komissiyaya daxil olan məlumat məruzənin əsasını təşkil etməlidir.

Komissiyanın altı-cildlik 1997-1998-ci illər üzrə *İqtisadi və Sosial Hüquqlara dair Məruzə*⁸⁵ tədqiqat təsisatları ilə birlikdə hazırlanmışdır ki, onlar Komissiyaya dəyərli yardım göstərərək sosial və iqtisadi hüquqları geniş yaymağa kömək etmişlər. Məlumat yardımını təmin etmək üçün Komissiya öz əməkdaşları və digər tərəfdaşlar, o cümlədən müvafiq dövlət idarələri üçün trening seminarları təşkil etmişdir. Daha sonra Konstitusiyada təsbit olunmuş hüquqlar ilə bağlı sorğu məktubları və ya protokollar hazırlanmış idarələrə göndərilmişdir. Məlumatın təhlili tədqiqat mərkəzlərindən birinə tapşırılmışdır. Bundan əlavə, nüfuzlu tədqiqat təsisatına sosial və iqtisadi hüquqların təqdim edilməsinə dair araşdırma aparılması tapşırılmışdır. Araşdırma zamanı Komissiya daxil olmuş məlumatın səmərəli və məqsədəuyğun olması üçün treningə vaxtın ayrılmasının və məlumatın bütün maraqlı dövlət orqanlarına verilməsinin əhəmiyyətini, habelə bu prosesin davamlı olması zərurətini öyrənmişdir.

Komissiyanın Cənubi Afrikada sosial və iqtisadi hüquqlara verdiyi əhəmiyyəti nəzərə alaraq Komissiya Cənubi Afrika Milli QHT Koalisiyası (SANGOCO) ilə birlikdə ölkənin bütün doqquz vilayətində yoxsulluq üzrə milli ictimai dinləmələr aparmışdır. Dinləmələr vacib olmuşlar. Dinləmələr zamanı sosial və iqtisadi hüquqların insan hüquqları mədəniyyəti üçün əhəmiyyətli olması vurğulanmışdır. Sırasıyla vətəndaşlar yoxsulluqla mübarizədə öz təcrübələri ilə bölüşmüşlər. İnsanların iştirakı nəticəsində onların ehtiyaclarına uyğun siyasi çərçivələrin hazırlanması mümkün olmuşdur.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların monitoringi çətin və mürəkkəb ola bilər. Bu hüquqlar ilə bağlı dövlət öhdəliklərini həyata keçirmə və nəticə öhdəlikləri daxil ola bilər ki, hər ikisi monitoring altında olmalıdır. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tədricən gerçəkləşdirilməsi tələbi ilə nəzərdə tutulur ki, monitoring davamlı olmalıdır. Böyük qrupları əhatə edən hüquq pozuntuları mürəkkəb məlumatın təhlilini tələb edir.⁸⁶ Həmçinin bütün digər çətinliklər vurğulanmaqla yanaşı adətən müvafiq standartlar tam həcmdə inkişaf etdirilmir. Milli insan hüquqları təsisatı daxili potensialı gücləndirməklə və müvafiq sektorların fəal iştirakını birbaşa və ya vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları vasitəsilə təmin etməklə dəqiq və səmərəli monitoring

⁸⁴ Mətn Cənubi Afrika Ali Məhkəməsinin prokuroru və Cənubi Afrika İnsan Hüquqları Komissiyasının sədri N.Bamey Pityananın Şimali İrlandiyanın Belfast şəhərində 1998-ci il 10-14 may tarixlərində "İnsan hüquqları: onların milli səviyyədə müdafiəsi" mövzusunda keçirilmiş beynəlxalq seminardakı çıxışından götürülmüşdür. Sonradan bu məruzə Efiopiya İnsan Hüquqları Komissiyasının və Ombudsman Aparatının təsis olunmasına həsr edilmiş Ədis-Əbəbədə 1998-ci il 17-22 may tarixlərində keçirilmiş beynəlxalq konfransda təqdim olunmuşdur.

⁸⁵ Cənubi Afrika İnsan Hüquqları Komissiyasının *İqtisadi və Sosial Hüquqlara dair Məruzə Komissiyanın www.sahrc.org.za <http://www.sahrc.org.za>* ünvanında yerləşən internet sahifəsində mövcuddur.

⁸⁶ "Monitoring and assessing the enjoyment of economic, social and cultural rights" (Module 19), *Circle of Rights: Economic, Social and Cultural Rights Activism. A Training Resource*. (International Human Rights Internship Program and Asian Forum for Human Rights and Development, 2000), səh. 366.

aparmaq qabiliyyətini genişləndirə bilər.⁸⁷ Monitoring mexanizmlər yerli, regional və milli səviyyələr üçün inkişaf etdirilə bilər.

Milli insan hüquqları təsisatı həmçinin İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə tərəfindən hazırlanmış ümumi rəylərdən və iştirakçı dövlətlər üçün hesabat verməyə dair rəhbərlikdən istifadə edə bilər. Komitənin şərtlərində müəyyən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların və müvafiq dövlət öhdəliklərinin anlayışı verildiyindən onlar monitoring üçün göstəricilərin və milli səviyyədə etalon standartlarının müəyyən edilməsi üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Monitoringin çərçivələri

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların monitoringinin ümumi çərçivələrinin və ya planının hazırlanması nəticəsində əsas prinsiplərin və metodoloji yanaşmaların tətbiqinin, habelə dəqiq və səmərəli nəticələrin əldə edilməsinin təmin olunmasına kömək edəcəkdir. Çərçivə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı məsələlərin həll edilməsi üçün əlaqələndirilmiş və mərkəzləşdirilmiş yanaşmanın olmasını təmin edəcəkdir. Çərçivə əsasında milli insan hüquqları təsisatı mütəmadi nəzarətin keçirilməsini təmin etmək üçün hər bir monitoring layihəsi üçün dəqiq vəzifələri, detallanmış prosesi və monitoring dairəsini müəyyən etməlidir.

Vəzifələrdə aşağıdakılar müəyyən olunmalıdır:

- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların monitoringinin məqsədləri və mənası;
- Monitoringin həddləri (məsələn, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması və / yaxud təcridən gerçəkləşdirilməsi);
- Məlumatın toplanması, sənədləşdirməsi və təhlili zamanı tətbiq edilən metodoloji yanaşmalar, məsələn, etalon standartları, göstəricilər və büdcə təhlili;
- Məlumatın mənbələri;
- Layihənin mümkün nəticələri və məhdudiyyətləri;
- Monitoringin, təhlilin və məruzənin müddətləri;
- Məruzənin planları, o cümlədən formatı, bildirişi və təşviqi;
- Məruzənin yerinə yetirilməsi, o cümlədən milli insan hüquqları təsisatının digər funksiyaları ilə bağlı həyata keçirilməli tədbirlər;
- Monitoringin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan vasitələr (insan, texniki və maliyyə);⁸⁸
- İdarəetmə tələbləri, o cümlədən çoxşaxəli layihə qrupu (müxtəlif biliklərə malik olan milli təsisatın müxtəlif bölmələrinin əməkdaşları və kənar ekspertlər) və onların vəzifələri.

Proses aşağıdakıları əhatə etməlidir:

1. Milli və beynəlxalq səviyyələrdə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların monitoringi üçün dövlətin həmin hüquqlar ilə bağlı öhdəliklərinə uyğun olan münasib göstəricilərin müəyyən edilməsi.
2. Hər bir göstərici ilə bağlı münasib milli etalon standartları və məqsədlərinin müəyyən edilməsi və aşağıdakı sualların qaldırılması:

⁸⁷ Maria Socorro I. Diokno, "Monitoring the progressive realization of housing rights", *Focus Asia-Pacific*, Newsletter of the Asia-Pacific Human Rights Information Center (HURIGHTS Osaka), No.16, June 1999

⁸⁸ Yəni orada

- Etalon standartından hansı hərəkət olmuş, müsbət hərəkət olmadığı halda isə bu nə üçün baş verməmişdir?
 - Dövlət məqsədləri müəyyən etmişdir? Əgər etməmişdirsə, nə üçün?
 - Onlara nail olunmuşdur? Nail olumamışdırsa, nə üçün?
3. Qadağan olunmuş ayrı-seçkilik əsaslarına (o cümlədən cinsi, irqi, etnik mənsubiyyət və ya qabiliyyətsizlik əlamətləri) uyğun bölünə biləcək, habelə dəqiq, qərəzsiz və davamlı məlumatın monitoring müddətində toplanması.
4. Nəticələrin təhlili, tövsiyələrin verilməsi və aşağıdakıları etməklə monitoring müddətinin nəticələri barədə hesabat verilməsi:
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı mövcud vəziyyəti təsvir etmək və məqsədləri müəyyən etmək üçün etalon standartlarının (milli və beynəlxalq) göstəricilərindən məlumatın öyrənilməsi;
 - Əldə olunmuş tərəqqini və milli etalon standartlarını müəyyən etmək üçün nəticələri əvvəlki monitoring müddətinin nəticələri ilə müqayisə etməklə (illik təhlil) cərəyanların qiymətləndirilməsi;
 - Həmçinin nəticələrin beynəlxalq etalon standartları ilə müqayisə edilməsi.

Göstəricilərin müəyyən olunması

Milli insan hüquqları təsisatının seçdiyi göstəricilər dövlətin beynəlxalq hüquqa, o cümlədən İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta və Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyaya, habelə daxili qanunvericiliyə əsasən hüquqi öhdəlikləri ilə əlaqədar olmalıdır. Onlar dövlətin nəticəyə dair öhdəlikləri və dövlətin davranışa dair öhdəliyi ilə əlaqədar olmalıdır.

Nəticəyə dair öhdəlik tələb edir ki, dövlət bütün insan hüquqlarının gerçəkləşdirilməsini həqiqətən təmin etsin. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə əlaqədar olaraq bunlara hüquqları təcridən tam surətdə gerçəkləşdirmək öhdəliyi və dərhal minimal əsas səviyyədə hüquqları təmin etmək öhdəliyi daxildir.

Davranışa dair öhdəlik insan hüquqlarının gerçəkləşdirilməsi qaydasına aiddir. Dövlətin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara hörmət etmək, onları müdafiə etmək və qorumaq vəzifəsinin yerinə yetirilməsində onun hərəkət və hərəkətsizlik aktlarının, habelə ayrı-seçkiliyə yol verməmək və təcridən gerçəkləşdirmə istiqamətində "tədbirlər görmək" öhdəliklərinin monitoringi rolu milli təsisatlara aiddir.⁸⁹

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların qiymətləndirilməsinə dair göstəricilər həmin öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üzrə tədbirlərin birbaşa və tam ölçüsü olmamalıdır. Onların başqa məqsədlər üçün toplanı biləcəyi ilə yanaşı, onlar yerinə yetirmənin dolayı və ya natamam, lakin uyğun ölçüləri ola bilər. Məsələn, bəzi sosial inkişaf göstəriciləri insan hüquqlarına birbaşa aid deyil, lakin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinin mənalı göstəriciləri ola bilər.⁹⁰

Dövlətin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin göstəriciləri kəmiyyət və ya keyfiyyət ölçüləri ola bilər.

⁸⁹ Clarence Dias, "Towards effective monitoring-elements of a monitoring system", Kanada İnsan Hüquqlar Fondu və Filippin İnsan Hüquqlar üzrə Komissiyası tərəfindən Filippinin Antipolo şəhərində 1999-cu il 9-14 may tarixlərində keçirilmiş Milli insan hüquqlar təsisatlarının fəaliyyəti üzrə Asiya Regional Treninq Proqramında təqdim olunmuş sənəd.

⁹⁰ Danilo Türk, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsi üzrə Xüsusi Məruzəçi (E/CN.4/Sub.2/1990/19)

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR TƏCRÜBƏDƏ

10. Səhiyyə üzrə kəmiyyət göstəriciləri⁹¹

Sağlamlıq hüququna aid göstəricilər beş sinfə bölünə bilər:

1. Coğrafi yer üzrə fiziki infrastruktur, o cümlədən xəstəxanaların sayı və növü, klinikaların sayı və növü, habelə xəstəxanaların və klinikaların istifadə əmsalına dair məlumat;
2. Yaş, cins, sosial vəziyyət, etnik mənsubiyyət və coğrafi yer üzrə kəmiyyət resurslarına, o cümlədən həkimlərin sayı və ixtisasları, həkimlərin xəstələrə nisbətən sayı, tibb bacılarının sayı və ixtisasları, mamaların sayı, digər səhiyyə işçilərinin sayı və ixtisasları, həkimlərin tibb bacılarına nisbətən sayı, növbə və iş saatları, peşəkar inkişafın standartları, işə götürmə və həvəsləndirmə, habelə səhiyyə işçilərinin emək haqqı və müavinətlərinə dair məlumat;
3. Yaş, cins, sosial vəziyyət, etnik mənsubiyyət və coğrafi yer üzrə əhaliyə, o cümlədən uşaq ölümü, beş yaşına qədər uşaqların ölümü, narkotiklərdən istifadə və narkomanlıqdan müalicə olunma halları, alkoqol və digər içkilərdən istifadə və alkoqolizmdən müalicə olunma halları, peyvənd olunmuş gənc yaşlı əhəlinin nisbi və peyvənd növləri, ölüm faizi, xəstələnmə dərəcəsi, həyat davamlılığı, ölüm və xəstələnmə səbəbləri, HIV/ AIDS-in yayılması, ruhi xəstəliklərin yayılması, yetkinlik yaşına çatmamışlar və gənclər arasında hamiləlik, habelə əhəlinin artımına dair məlumat;
4. Materiallar və təchizata, o cümlədən coğrafi yer üzrə xidmətlərin sayı və növləri, xəstələrin çarpayılara nisbətən sayı, dərmanların və laboratoriya müayinəsini mümkünlyü, dərmanların sayı və növləri;
5. Coğrafi yer üzrə təbii resurslardan istifadə imkanlarının dərəcəsinə, o cümlədən təmiz və təhlükəsiz içməli sudan istifadə imkanı olan evlərin nisbi, təmiz və təhlükəsiz içməli sudan istifadə imkanlarının növləri, kanalizasiyası olan evlərin nisbi, kanalizasiyadan istifadə imkanlarının növlərinə dair məlumat.

Kəmiyyət göstəriciləri müəyyən yerdə və müəyyən vaxtda mövcud halları göstərən və izah edən statistik və rəqəmlə məlumatdır.⁹² İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların kəmiyyət göstəricilərindən bəzi nümunələrini məktəbyaşlı uşaqların ibtidai təhsil sistemində cəlb olunması, etnik azlıq təşkil edən qrupların digər qruplara nisbətən gəlir səviyyəsi təşkil edir. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların bir çox kəmiyyət göstəriciləri artıq müəyyən olunmuş və Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı və BMT-nin İnkişaf Proqramı kimi agentliklər tərəfindən istifadə olunur.

Keyfiyyət göstəriciləri həmçinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı vəziyyəti göstərməyə cəhd etsə də, onlar rəqəmlərlə göstərilir. Əksinə, keyfiyyət göstəriciləri vəziyyətin daha intensiv, lakin daha subyektiv qiymətləndirilməsini əks etdirir. Onlar, məsələn, əsas ekspertlərin geniş müsahibəsi, proseslərin və təcrübələrin birbaşa yerlərdə müşahidəsi, yaxud yazılı araşdırmaların və məruzələrin nəzərdən keçirilməsi vasitəsilə əldə olunur.

Keyfiyyət göstəriciləri ilə istifadə olunduqdan əvvəl diqqətlə öyrənilməsinə və yoxlanılmasına tələb edən ehtimalları nəzərdə tutulur.⁹³ Onlar sadəcə nominal dəyər

⁹¹ Maria Socorro I. Diokno, "Monitoring the progressive realization of housing rights" kitabından

⁹² Yəni orada

⁹³ McGranahan, Pizarro and Richard, *Measurement and Analysis of Socio-Economic Development: An Enquiry into International Indicators of Development and Quantitative Interrelations of Social and Economic Components of Development* (Geneva, United Nations Institute for Research and Development, 1985)

kimi qəbul oluna bilməz. Eyni zamanda, onların nəzərdə tutulduğu məhdudiyyətlərə baxmayaraq keyfiyyət göstəriciləri iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsi və ya pozulması dərəcəsinə, habelə onların gerçəkləşdirməsində hər hansı irəliləyişi dəqiq ölçə bilən dəyərli aləti təşkil edirlər.⁹⁴

Kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərindən istifadə nəticəsində dövlət öhdəliklərinin və onların yerinə yetirilməsinin təhlili üçün daha geniş məlumat təmin olunaraq hər bir növ göstəricilərdən ayrıca şəkildə istifadənin məhdudiyyətləri azalacaqdır.

Nümunə kimi sağlamlıq hüququnu götürək. Peyvəndetmə dərəcəsi dövlətin nəticəyə dair öhdəliyi ilə əlaqədar sağlamlıq hüququ ilə bağlı vəziyyətin kəmiyyət göstəricisi və ya ölçüsü ola bilər. Son 10 il müddətində səhiyyəyə ayrılmış büdcə vəsaitlərinin təhlilinin həmçinin kəmiyyət ölçüsü ola bilməsi ilə yanaşı, bu daha çox dövlətin davranışa dair öhdəliyi - vətəndaşların tədricən daha sağlam olması istiqamətində "tədbirlər görmək" öhdəliyi ilə əlaqədar olacaqdır. Bu məsələyə keyfiyyət yanaşması şəhər və kənd yerlərində peyvəndetmə və digər xidmətlərdən istifadə etmək imkanları ilə bağlı valideynlər və tibbi xidmət göstərənlər ilə müsahibələr formasında ola bilər.

Keyfiyyət göstəricilərindən istifadə etmənin misalını mövcud qanunların, siyasi sənədlərin, qaydaların, milli fəaliyyət planlarının, qanun layihələrinin, habelə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara və öhdəliklərə riayət etməyə dair məhkəmə və yarı-məhkəmə qərarlarının məzmununun təhlili təşkil edir. Qanunların, sənədlərin, planların və qərarların məzmununun təhlilindən əlavə onların həyata keçirilməsi üzərində də monitorinq aparılmalıdır. Dövlətin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı məsələləri həll etmək qabiliyyətinin və istəyinin monitorinqi daha hərtərəfli və dəqiq nəticələrə gətirib çıxaracaqdır.

Münasib göstəricilərin müəyyən edilməsində milli insan hüquqları təsisatları Paktın özü, Komitənin ümumi rəyləri və Pakta aid digər sənədlər ilə istiqamətləndirilə bilər. Münasib yaşayış yeri hüququna dair 4 nömrəli Ümumi Rəy, münasib qida hüququna dair 12 nömrəli Ümumi Rəy, təhsil hüququna dair 13 nömrəli Ümumi Rəy və mümkün qədər yüksək səviyyədə sağlam olmaq hüququna dair 14 nömrəli Ümumi Rəy xüsusilə faydalı olacaqdır. Bu sənədlər nəticəyə dair öhdəliyə aiddir.

İştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinin təbiətinə dair 3 nömrəli Ümumi Rəy, Paktın dövlət daxilində tətbiqinə dair 9 nömrəli Ümumi Rəy, habelə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması halları üzrə Maastrixt Rəhbər Prinsipləri kimi digər sənədlərdə dövlətin davranışa dair öhdəliyi əks etdirilir.

Paktın 16 və 17-ci maddələri, 1 nömrəli Ümumi Rəy və Komitənin hesabatvermə üzrə rəhbərliyində hər bir dövlətin Komitəyə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsi istiqamətində görülmüş tədbirlər və əldə edilmiş nəticələr barədə mütəmadi məruzə təqdim etmək öhdəliyi vurğulanır. Bu milli insan hüquqları təsisatının dövlətin davranışını monitorinq etməsi üçün digər bir əsas təşkil edir. Komitənin hesabatların hazırlanması üzrə rəhbər prinsiplərində iştirakçı dövlətlərdən aşağıdakılar tələb olunur:

- Ölkədə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların vəziyyətinə nəzarət etmə;
- Milli qanunvericiliyi, inzibati qaydaları, prosedurları və təcrübələri hərtərəfli nəzərdən keçirmə;
- Müəyyən edilmiş prioritetlər və qəbul olunmuş siyasət barədə məruzə etmə;
- Ölkə məruzələrinin Komitəyə təqdim olunmasından qabaq milli səviyyədə hazırlanması və müzakirə edilməsi;
- Beynəlxalq texniki yardımdan istifadə etmə.

⁹⁴ Maria Socorro I. Diokno "Working with indicators to monitor economic, social and cultural rights", Filippinin Antipolo şəhərində 1999-cu il 9-14 may tarixlərində keçirilmiş milli insan hüquqları təsisatlarının fəaliyyəti üzrə Asiya Regional Treninq Proqramında təqdim olunmuş sənəd

Komitənin hesabatların hazırlanması üzrə rəhbər prinsiplərində həmçinin iştirakçı dövlətlərə ölkə məruzələrinin hazırlanmasına kömək etmək üçün Paktda nəzərdə tutulmuş hər bir hüquq ilə bağlı suallar göstərilir (bax əlavəyə - İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar standartları: 6, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Pakt - hesabatların hazırlanması üzrə rəhbər prinsiplər). Həmin suallar həmçinin milli insan hüquqları təsisatlarına monitorinq predmetinin müəyyən edilməsində yardım göstərə bilər.

Müəyyən hüquqların şərh olunması və tətbiq edilməsi qaydasına dair Komitənin mövqeyi üçün milli insan hüquqları təsisatı həmçinin dövlətlərin dövrü hesabatları üzrə Komitənin yekun mülahizələrinə istinad etməlidir. Milli insan hüquqları təsisatının fəaliyyət göstərdiyi dövlətin dövrü hesabatı üzrə yekun mülahizələr dövlətin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin monitorinq sahəsində həmin təsisatın işi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların monitorinqi üçün məlumat mənbəyi kimi həmçinin Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya və ya Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya kimi digər sazişlərə, həmin sazişlərə əsasən təsis olunmuş komitələrin şərtlərinə və mülahizələrinə müraciət edə bilər.

Milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı məsələləri həll etmək iqtidarında olmasının bir ölçüsü kimi özünün dövlət ilə münasibətləri üzərində monitorinq apara bilər. Milli insan hüquqları təsisatının öz mandatının effektiv surətdə yerinə yetirilməsi üçün kifayət qədər imkanlı olmasının Hökumət tərəfindən təmin edilməsi dərəcəsi, habelə təsisatın müdafiə və təşviqat tədbirləri zamanı dəstəyin xarakteri və səviyyəsi öyrənilməklə bu, yerinə yetirilə bilər.

Nəhayət, milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı məsələlərin həll olunmasına hərtərəfli yanaşma qəbul etməlidirsə, qeyri-dövlət subyektlərin, o cümlədən korporasiyaların fəaliyyətinin monitorinqi həmçinin əhəmiyyətli olacaqdır. Onlar iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinə böyük - həm müsbət, həm mənfi təsir göstərirlər. Qeyri-dövlət subyektlərinin rolunun öyrənilməsi zamanı dövlətin qeyri-dövlət subyektlərinin nizamlanması vasitəsilə öz vətəndaşlarını qorumaq öhdəliyi nəzərə alınmalıdır.⁶⁵

Etalon standartların və hədəflərin müəyyən olunması

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların ölçmə göstəriciləri müəyyən olunduqdan sonra, növbəti addım - hər bir göstərici üçün milli səviyyədə müvafiq etalon standartların və hədəflərin müəyyən olunmasıdır.

Etalon standartlar əsas ölçülərdir. Onlar nəzərdən keçirilən dövrün əvvəlində olan səmərəliliyi ölçürlər. Etalon standartdan irəliləyiş dövlətin müəyyən hüquqları artan surətdə həyata keçirmək öhdəliyini yerinə yetirib-yetirməməsinə göstərir. Səmərəliliyi izləmək məqsədi ilə ölçülər mütəmadi olaraq təhlil oluna bilər.

Hədəflər məqsədlərdir. Onlar müəyyən dövr ərzində iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara nail ola biləcəklər, bu səbəbdən də məcburi olan, həyata keçirmə səviyyəsini göstərirlər. Hədəflər arzu olunan, buna görə də həqiqətdə nail oluna bilinməyən yox, real olmalıdır. Eyni zamanda, onlar həddən artıq sadə, buna görə də heç bir şey göstərilmədən nail oluna bilinən də olmamalıdır. Əgər müəyyən olunmuş real hədəflərə sonradan nail olunmayıbsa, dövlət son nəticədə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini təmin etməlidir.

⁶⁵ "Monitoring and assessing the enjoyment of economic, social and cultural rights" (Module 19), Circle of Rights: Economic, Social and Cultural Rights Activism. A Training Resource; International Human Rights Internship Program and Asian Forum for Development, 2000, səh. 170.

Hər seçilmiş göstərici monitorinqin aparıldığı dövrün əvvəlində ölçülməli və bu göstərici üçün həmin dövrün sonunda nail olunacaq hədəf müəyyən edilməlidir. Etalon standartlar və hədəflər milli səviyyədə müəyyən olunmalı və dövlətin Paktdan irəli gələn öhdəliklərinə münasibətdə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin ümumi şərtlərinə uyğun olaraq seçilməlidir. Onlar Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı və Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının müəyyən etdikləri standartlar kimi digər müvafiq beynəlxalq standartlarla müqayisə olunmalı və onları nəzərə almalıdırlar. Onlar həmçinin mütəmadi olaraq nəzərdən keçirilməli və zəruri olduqda, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam həcmdə həyata keçirilməsi istiqamətində inkişafı nəzərə almaq üçün onlara dəyişikliklər edilməlidir.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə 1 nömrəli Ümumi Şərhdə etalon standartlar və hədəflərdən istifadə edilməklə aparılan monitorinqə münasibətdə bu yanaşmanı təsdiq etmişdir. Komitə vurğulamışdır ki,

Paktda təsbit olunmuş öhdəliklərin yerinə yetirilməsi istiqamətində inkişaf səviyyəsinin həm Pakta qoşulmuş dövlət, həm də Komitə tərəfindən səmərəli şəkildə qiymətləndirilməsi üçün əsasın nəzərdə tutulması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, müəyyən sahədə səmərəliliyin qiymətləndirilməsi üçün dövlətlər tərəfindən etalon standart və məqsədlərin müəyyən olunması faydalı ola bilər. Belə ki, hamı razılaşırsa ki, körpə ölümü səviyyəsinin azalması, uşaqların vaxtında vaksinləmə dərəcəsi, bir şəxsin kalorilər istehlakı, tibbi xidmətlər göstərən bir quruma düşən şəxslərin sayı və sair məsələlərə münasibətdə xüsusi məqsədlərin müəyyən olunması vacibdir. Bu sahələrin bir çoxunda qlobal etalon standartlardan az istifadə edilir. Eyni zamanda, milli və ya daha spesifik etalon standartlar tərəqqinin həddən artıq qiymətli göstəricisi qismində çıxış edə bilərlər.⁶⁶

Daha sonra Komitə bir sıra ümumi şərtlərində Paktdan irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsi vəziyyətinin qiymətləndirilməsi üzrə öz "əsasını" və ya etalon standartlarını işləyib hazırlamışdır. Məsələn, nail oluna bilən ən yüksək sağlamlıq standartları hüququna dair 14 nömrəli Ümumi Şərhdə xəstəliklərin qarşısının alınması, müalicəsi və onlar üzərində nəzarət hüququnun prioritet qismində dövlət tərəfindən əsas yoluxucu xəstəliklərə qarşı "immunizasiya proqramlarının həyata keçirilməsini və ya gücləndirilməsini" tələb etdiyi təsbit edilməklə, ölçülə bilən etalon standart müəyyən olunur.

Milli insan hüquqları təsisatı gələcək monitorinqin etalon standartları və hədəflərinin müəyyən edilməsi üçün digər bir mənbə qismində həmçinin öz Hökumətinin dövrü hesabatı üzrə Komitənin yekun qeydlərindən istifadə edə bilər.⁶⁷ Məsələn, əgər Komitə kənd ərazilərində qız uşaqlarının ilkin təhsil almaq imkanlarının artırılması üçün dövlət tərəfindən xüsusi tədbirlərin görülməsini tövsiyə edərsə, milli insan hüquqları təsisatı növbəti hesabat dövrü ərzində dövlətin bu sahədə fəaliyyətinin monitorinqini həyata keçirə bilər.

Milli insan hüquqları təsisatı öhdəliklərin yerinə yetirilməsi vəziyyətinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi üçün digər bir əsas və ya etalon standart qismində həmçinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların minimal əsas məzmunu konsepsiyasından istifadə etməlidir. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın yerinə yetirilməsinə dair Limburq Prinsiplərində qeyd olunur ki, beynəlxalq hüquqa uyğun "iştirakçı dövlətlər, iqtisadi inkişafın səviyyəsindən asılı olmayaraq, hamı üçün

⁶⁶ General Comment No. 1 of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights on reporting by States parties, para. 6.

⁶⁷ Clarence Dias, "Towards effective monitoring-elements of a monitoring system", paper presented at the National Human Rights Institutions at Work Asia Regional Training Programme, Antipolo City, Philippines, May 1999.

həyatı əhəmiyyət kəsb edən hüquqların minimal dərəcəsinin həyata keçirilməsini təmin etməlidirlər".⁹⁸

Daha sonra İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə 3 nömrəli Ümumi Şərhdə qeyd edir ki, dövlətin Paktda təsbit olunan hüquqlarla bağlı, ən azı, minimal standartların təmin edilməsi üzrə birbaşa öhdəliyi var. Komitə qeyd edir ki:

hər bir dövlətin hüquqların hər birinin, ən azı, minimal əhəmiyyətli dərəcədə həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üzrə minimal əsas öhdəliyi var. Belə ki, əgər hər hansı iştirakçı dövlətdə əhəmiyyətli sayda insanlar əsas ərzaq məhsullarından, əsas ilkin səhiyyə xidmətlərindən, əsas sığınacaq və mənzil şəraitindən və ya təhsilin ən əsas formalarından məhrum olunursa, həmin dövlət, prima facie (ilk növbədə), Konvensiyadan irəli gələn öhdəliklərini yerinə yetirmir.⁹⁹

Minimal əsas tələbin digər bir nümunəsinə 14 nömrəli Ümumi Şərhdə rast gəlmək olar. Burada dövlətlərin aşağıdakı əsas öhdəliyi müəyyən olunur:

epidemioloji vəziyyətə dair məlumatlara əsaslanan və bütün əhalinin səhiyyə ehtiyaclarını əks etdirən milli səhiyyə strategiyasını və fəaliyyət planını qəbul edib həyata keçirmək. Həmin strategiya və fəaliyyət planı bütün maraqlı tərəflərin iştirakı ilə şəffaf proses çərçivəsində işlənilib hazırlanmalı və mütəmadi olaraq yenidən nəzərdən keçirilməlidir. Strategiyaya və fəaliyyət planına tərəqqinin monitorinqini yaxından keçirmək üçün göstəricilər və əsas standartlar hüququ kimi metodlar daxil olmalıdır. Strategiyanın və fəaliyyət planının işlənilib hazırlanması prosesi çərçivəsində, habelə bu sənədlərin məzmununda bütün zəif və ya marqinal qruplara xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Hər hansı hüququn minimal əsas məzmununun müəyyən olunmasının məqsədə-müvafiqliyi ciddi müzakirələrə səbəb olmuşdur. İrəli sürülən dəlillərə universal qaydada tətbiq oluna bilən standartların müəyyən olunmasının çətinliyi və bunun hüquqların ümumi təminatının yalnız məhkəmə baxışının predmeti ola bilən aspektlərlə məhdudlaşdırılacağı daxildir.¹⁰⁰ Hər bir halda, milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məzmununun və onlara aid etalon standartların "mövcud ehtiyatlardan maksimal dərəcədə" istifadə etmək öhdəliyi də daxil olmaqla, öhdəliklərin tam dairəsinə uyğun müəyyən olunduğunu yəqin etməlidir. Məsələn, hətta təhsilin əsas səviyyələrinə dair tələbləri asanlıqla yerinə yetirən və məktəb yaşında olan uşaqların əksəriyyəti üçün pulsuz orta təhsil təmin edən dövlətlərin də Paktın 13.2 (c) maddəsinə uyğun olaraq "pulsuz [ali] təhsilin tədricən daxil olması" istiqamətində "addımlarını atacağı" gözləniləcək.

Buna görə də dövlət tərəfindən fəaliyyət planlarının və spesifik etalon standartların və hədəflərin qəbul olunub-olunmamasının, əgər qəbul olunublarsa, onların nədən ibarət olduqlarının, habelə dövlətin səmərəliliyinin etalon standartlara nisbətən artıb-artmamasının və dövlətin müəyyən olunduğu hədəflərə nail olunub-olunmamasının öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.¹⁰¹

⁹⁸ 25-ci prinsip.

⁹⁹ İştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinin təbiətinə dair iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin 3 nömrəli Ümumi Şərhi, 10-cu paragraf.

¹⁰⁰ "Defining the content of economic, social and cultural rights" (Module 8). *Circle of Rights-Economic Social and Cultural Activism: A Training Resource*, International Human Rights Internship Program and Asian Forum for Human Rights and Development, 2000, səh. 151-157.

¹⁰¹ Adapted from Maria Socorro I. Diokno, "Monitoring the progressive realization of housing rights", *Focus Asia-Pacific*, Newsletter of the Asia-Pacific Human Rights Information Center (HURIGHTS Osaka), No. 16, June 1999.

Dövlət tərəfindən etalon standartların və hədəflərin qəbul olunub-olunmamasından asılı olmayaraq, milli insan hüquqları təsisatının milli etalon standartların və hədəflərin nədən ibarət olduqlarının müəyyən olunmasında və qiymətləndirilməsində öz rolu var. BMT İnkişaf Proqramının İnsan İnkişafı haqqında Hesabatı¹⁰² və İnsan İnkişafı İndeksi kimi digər beynəlxalq mənbələr, habelə milli səviyyədə qəbul olunan insan inkişafına dair spesifik hesabatlar iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üçün müvafiq milli etalon standartların və hədəflərin müəyyən olunmasında yardımçı ola bilər. Həmçinin, beynəlxalq standartlar vaxtilə milli etalon standartlar və hədəflər üçün müqayisəli əsas təşkil edə bilər.

Məlumatların toplanması

Göstəricilər, etalon standartlar və hədəflər üçün məlumatlar bir çox mənbələrdən daxil ola bilər. Bir çox dövlət nəşrlərində əhəmiyyətli kəmiyyət məlumatları əks olunur. Hökumətin illik büdcə hesabatlarında təhsil və səhiyyə kimi iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara birbaşa aidiyyəti olan sahələrdə, habelə hərbi sahə kimi digər sahələrdə dövlət xərclərinin ümumi miqdarı və onların nisbəti barədə məlumatlar verilir. Təhsil, səhiyyə, mənzil fondu, əmək və mədəniyyət üzrə məsul qurumlar kimi ayrı-ayrı dövlət qurumlarının proqramları və illik hesabatları bu sahələrdə dövlət fondlarının nəyə xərcləndiyi barədə dəqiq məlumatlar təqdim edə bilər. İnsan hüquqları üzrə milli fəaliyyət planı kimi dövlət planlaşdırma vasitələri və beynəlxalq komitələrə ölkə hesabatları həmçinin monitorinq və qiymətləndirmə üçün vacib məlumatlar təqdim edirlər.

¹⁰² İllik hesabatları BMT-nin İnkişaf Proqramının sahifəsində tapmaq olar (<http://www.undp.org/hdro>).

IQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLARIN STANDARTLARI

6. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt - hesabatların hazırlanması üzrə rəhbər prinsiplər¹⁰³

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın iştirakçı dövlətlərinə öz hesabatları hazırlamağa və Paktdan irəli gələn hesabatlarla bağlı öhdəliklərini yerinə yetirməyə yardım göstərmək məqsədi ilə İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə hesabatların hazırlanması üzrə rəhbər prinsipləri işləyib hazırlamışdır. Oxşar rəhbər prinsiplər hər hüquqa münasibətdə tətbiq olunur və aşağıdakı kimi cəmləşdirilə bilər.

Status

- Hüququn həyata keçirilməsinin dərəcəsinə dair dəqiq məlumatı təqdim edin. Hüququ ümumiyyətlə, həyata keçirməyən və ya onun əhalinin əksər hissəsindən əhəmiyyətli dərəcədə az həcmdə həyata keçirən hər hansı qrupları göstərin. Xüsusən, bu baxımdan qadınların vəziyyəti necədir? Hüququn həyata keçirilməsinə dair ətraflı məlumat verin.
- Statistik məlumatlar, təhlillər və monitorinqlə bağlı digər tədbirlər də daxil olmaqla, bu məsələ üzrə mövcud məlumatların mənbələrini göstərin. Xüsusən, hüquqa aid göstəricilər haqqında məlumatı (məsələn, gözlənilən uzunömürlülüğün Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının müəyyən etdiyi sağlamlıq göstəricisi) təqdim edin və həmin məlumatı cinsə, şəhər/kənd bölmünə, sosial-iqtisadi və ya etnik qruplara və coğrafi əraziyə görə ayırın.

Davranma

- Hökumətin mövcud ehtiyatlardan maksimal dərəcədə istifadə etməklə hüququn, xüsusən, zəif və sosial cəhətdən müdafiə olunmamış qruplar üçün təmin edilməsi, yaxud onun həyata keçirilməsinə əngəllərin aradan qaldırılması məqsədi ilə gördüyü tədbirləri göstərin. Maliyyə tədbirləri də təsvir edin və ümumi daxili məhsuldan (ÜDM), habelə milli və / və ya regional büdcədən müəyyən hüquqa sərf edilən faizi göstərin. Hazırkı vəziyyət 10 il əvvəl mövcud vəziyyətlə müqayisədə necə dəyişib? Hər hansı dəyişikliklərin səbəbləri hansılardır?
- Hüququn həyata keçirilməsini təmin edən hər hansı hüquqi müddəaları göstərin. Ayrı-seçkiliyin hər hansı və bütün formalarını qadağan edən qanunvericiliyə istinad edin.
- Yuxarıda qeyd olunan tədbirlərin və ya hüquqi müddəaların hüququn, xüsusən zəif qruplar tərəfindən həyata keçirilməsi üçün nəticələri hansılardır? Həmin tədbirlərin və ya hüquqi müddəaların uğurları, problemləri və nöqsanlarını göstərin.
- Hökumət müəyyən hüququn həyata keçirilməsində tərəqqini ölçmək üçün vaxt baxımından hansı məqsədləri və etalon standartları müəyyən etmişdir.

Çağırışlar

- Müəyyən hüququn həyata keçirilməsində hansı çətinliklərə / nöqsanlara rast gəlinmişdir?

¹⁰³ This is a summary of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights "Revised general guidelines regarding the form and contents of reports to be submitted by States parties under articles 16 and 17 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights" (E/C.12/1991/1).

- Müəyyən hüququn həyata keçirilməsinə qoyulan hər hansı hüquqi məhdudiyyətləri göstərin.
- Məhkəmə qərarlarında, milli qanunlarda, siyasətlərdə, qaydalarda və təcrübədə hesabat dövründə baş vermiş və müəyyən hüququn, xüsusən zəif qruplar tərəfindən həyata keçirilməsinə təsir göstərən dəyişiklikləri göstərin və onların nəticələrini qiymətləndirin. Əgər hər hansı qanunların ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi hüququn həyata keçirilməsini çətinləşdiribse, həmin qanunları da göstərin.
- Yuxarıda göstərilən çətinliklərin, hüquqi müddəaların və ya qanunvericilikdə dəyişikliklərin zəif və ya sosial cəhətdən müdafiə olunmamış qrupların hüquqlarına təsirləri hansılardır?
- Hökumət bu vəziyyəti düzəltmək üçün vaxt baxımından hansı məqsədləri və etalon standartları müəyyən etmişdir?

İştirak

- Zəif qruplar öz müvafiq hüquqları barədə nə dərəcədə xəbərdardırlar?
- Hüququn planlaşdırılması, təşkil edilməsi, işlədilməsi və ona nəzarət edilməsində ictimaiyyətin iştirakının maksimum dərəcəsinə çatdırılması üçün hansı tədbirlər görülmüşdür?
- Müəyyən hüququn həyata keçirilməsində hər hansı beynəlxalq yardım olubsa, həmin yardımın nədən ibarət olduğunu göstərin.

Əhalinin siyahıya alınmasının nəticələri barədə məlumatın mövcud olduğu hallarda, həmin məlumat iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların statusunun ölçülməsi və qiymətləndirilməsi üçün iqtisadi fəallıq səviyyəsi və ya təhsilin səviyyələri kimi kəmiyyət göstəricilərinin olduqca yaxşı mənbəyi qismində çıxış edə bilər. Əhalinin siyahıya alınması elə qaydada keçirilə bilər ki, onun nəticələrini müxtəlif bölmələr, məsələn, qadınlar və ya etnik azlıqlar kimi marqinal qruplar, yaxud coğrafi regionlar və şəhər və kənd əraziləri üzrə ayrılmağa imkan versin.

Bütün bunlar ilk növbədə dövlət tərəfindən məlumatların toplanmasına, hesabatların hazırlanmasına və onların ictimaiyyət üçün açıqlanmasına imkan verən müvafiq siyasi iqlimin mövcudluğunu nəzərdə tutur. Əks halda, milli insan hüquqları təsisatı dövləti ictimaiyyət qarşısında hesabat verməyə çağırmalı və insan hüquqlarının monitorinqində və hesabatların hazırlanması üzrə işdə iştirak etməlidir. Hər bir halda, monitorinq sahəsində fəaliyyət müxtəlif məlumat mənbələri üzərində qurulmalıdır.

Dövlətdən başqa, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları, o cümlədən qeyri-hökumət təşkilatları və elmi institutlar iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair kəmiyyət və keyfiyyət məlumatlarının qiymətli mənbələri qismində çıxış edə bilər. BMT-nin İnkişaf Proqramının İnsan İnkişafı haqqında hesabatı və ya YUNESKO-nun İllik Məcmuəsi və ya Dünya üzrə təhsilin vəziyyətinə dair hesabatı kimi beynəlxalq məlumat mənbələri həmçinin vaxtla obyektiv və müqayisəli məlumatları təqdim edə bilərlər.

Milli insan hüquqları təsisatı özünün də iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların ölçülməsi üçün potensial məlumat mənbəyi ola biləcəyini unutmamalıdır. O, aldığı sorğular və şikayətlər, habelə araşdırdığı hallarla bağlı məlumat toplaya və izləyə bilər. Sorğular və şikayətlər ilə bağlı bu məlumat aşağıdakı meyarlar üzrə ayrıla bilər:

- işlərin sayı və müraciət edənlərin orta yaş göstəricisi;
- bağlanmış işlərin sayı ilə müqayisədə yeni işlərin sayı;

- hüquqların ehtimal olunan pozulma hallarının təbiəti;
- şikayətçilərinin marqinal qruplara mənsubiyyəti;
- cavabdehlərin dövlət və ya özəl sektorda səlahiyyətlərinin dairəsi;
- xarakter və məqsədemüvafiqlik.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid konkret məsələlər barədə daxil olan məlumatlar kifayət etmədikdə, milli insan hüquqları təsisatı araşdırma apara və ya yeni məlumatları toplaya bilər, yaxud bunu başqa qurumlara həvalə edə bilər.

Məlumatların təhlili

Milli insan hüquqları təsisatına və ya insan hüquqlarının monitorinqini həyata keçirən digər təşkilatlara dair əsas tələb məlumatların keyfiyyətli təhlil edilməsindən və sonradan onlardan hüquqların daha səmərəli müdafiəsi və təşviq edilməsi üçün istifadə edilməsindən ibarətdir. Dövlətin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan irəli gələn öhdəliklərini yerinə yetirib-yetirməməsinə müəyyən etmək üçün təhlil zamanı həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət məlumatları müəyyən olunmuş etalon standartlar və hədəflərlə müqayisə olunmalıdır.

Təhlildə monitorinq layihəsinin vəzifələri əks etdirilməlidir. Təhlilin aparılması zamanı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları haqqında Beynəlxalq Paktın və ya milli qanunvericiliyin nəzərdən keçiriləcək aspektləri müəyyən olunmalı və son nəticədə aşağıdakı suallara cavablar tapılmalıdır:

- Dövlət iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara hörmət edilməsi, onların müdafiə və təmin edilməsi öhdəliklərini yerinə yetirirmi?
- Dövlət hər bir hüquqa aid minimal əsas tələblərə əməl edirmi?
- Vaxt baxımından iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların "tədricən gerçəkləşdirilməsi" nə nail olunubmu?
- Dövlət "tədbirlərin görülməsi", habelə ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə dair birbaşa öhdəliklərini yerinə yetirirmi? Əgər yerinə yetirmirsə, hansı hərəkətlər (hərəkətsizlik) nəticəsində? Hansı qruplar mənfi təsirə məruz qalıblar?
- Dövlət iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarını qeyri-dövlət pozanlarına barmaqarası baxır və ya ictimaiyyəti müdafiə etmək üçün tədbirlər görmüşdürmü?
- Dövlət öhdəliklərini yerinə yetirmədiyi hər hansı bir halda özünə bəraət qazandırmaq üçün hüquqların, siyasi prioritetlərin və / və ya məhdud ehtiyatların rəqabəti dəlilini gətirdikdə həmin dəlili əsaslandırma bilirmi?

Təhlildə Dövlət tərəfindən öhdəliklərinin necə yerinə yetirilməsi və ya yetirilməməsi və hansı qrupların mənfi təsirə məruz qalmaları dəqiq göstərilməlidir.

Öhdəliyin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların "mövcud ehtiyatlardan maksimum dərəcədə istifadə etməklə" təmin edilməsini tələb etdiyini nəzərə alaraq, dövlət tərəfindən öhdəliklərinin yerinə yetirilib-yetirilməməsinin müəyyən olunması vasitələrindən biri dövlət büdcəsinin, habelə dövlət gəlir və xərclərinin təhlilidir. Həmin təhlilə xərclərin, gəlirlərin və makro-iqtisadi siyasətin tədqiqi daxil ola bilər. Büdcənin təhlili milli insan hüquqları təsisatının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların monitorinqi üzrə fəaliyyətinin bir hissəsi olmaqla, bu təsisat həmin təhlildə əhəmiyyətli rol oynaya bilər.¹⁰⁴ Belə təhlil milli insan hüquqları təsisatının ixtisaslı

¹⁰⁴ Büdcənin təhlilində vətəndaş cəmiyyətinin rolu ilə əlaqədar bax, *Budget Analysis and Policy Priority: DISHA's Experience* (Ahmedabad, DISHA, 1995).

əməkdaşları və ya kənar məsləhətçilər tərəfindən ekspert yardımını tələb edəcək. Bu məsələnin həll edilməsi zamanı milli təsisat hökumət və qeyri-hökumət təşkilatlarının bu cür iş gördükləri bir sıra ölkələrin təcrübəsindən bəhrələne bilər. O, həmçinin büdcə vəsaitlərinin istifadəsinə və büdcənin təhlilinə yeni baxışla yanaşmaları tətbiq edə bilər. Cənubi Afrikadakı qruplar sosial-iqtisadi hüquqların büdcədə nə dərəcədə əks etdirilməsinin göstərilməsi üçün "sosial-iqtisadi hüquqlar büdcəsi" anlayışının işlənilib hazırlanmasını təklif ediblər. Digər qruplar büdcənin təhlilinə gender ölçüsünün daxil olmasını təklif ediblər. Braziliyanın Porto Alegre şəhərində şəhər büdcəsinin 25 faizi məhəllə səviyyəsindəki siyasi qruplar tərəfindən şəhər sakinlərinin bildirdikləri ehtiyaclarla uyğun ayrılır.¹⁰⁵ İstənilən monitorinq proqramı çərçivəsində məlumatların təhlilinin keyfiyyəti bir çox mənbələrdən alınmış müxtəlif tipli məlumatlardan asılı olacaq. Kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin birlikdə təhlil edilməsi olduqca vacibdir.

Misal qismində sağlamlıq hüququna bir daha nəzər yetirək. 10 illik dövr ərzində ölkə əhalisinin 80 faizi üçün yoluxucu xəstəliklərdən ölüm səviyyəsinin artmasını göstərən kəmiyyət məlumatları dövlət tərəfindən sağlamlıq hüququnun tədricən gerçəkləşdirilməsi üzrə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın irəli gələn öhdəliyinin yerinə yetirilməməsinə göstərə bilər. Həmin dövr ərzində vaxsınlaşdırma dərəcəsinin azalması daha bir kəmiyyət göstəricisidir. Bu dəfə həmin göstərici dövlət tərəfindən hüququn həyata keçirilməsi üzrə tədbirlər görülməsi öhdəliyinin yerinə yetirilməməsinə göstərir. İmmunizasiya dərəcəsinin yalnız dövlətin əhalisinin şəhər ərazilərində yaşayan hissəsi üçün milli və beynəlxalq standartlara cavab verdiyini göstərən kəmiyyət məlumatları isə imkansız kənd əhalisinə qarşı ayrı-seçkiliyin göstəricisi olmaqla Paktın birbaşa pozulmasına işarə edir.

Həm vaxt baxımından, həm də müxtəlif hökumət funksiyaları üzrə dövlət xərclərinin xarakteri əhəmiyyətli kəmiyyət məlumatlarının daha bir mənbəyi qismində çıxış edə bilər. Büdcə ayrımları dövlətin dəyərlərini, prioritetlərini, hərəkətlərini və niyyətlərini aydınlaşdırır. Sağlamlıq hüququ ilə bağlı misalda onlar ölüm və immunizasiya dərəcəsinin dəyişməsinin səbəbini izah edə bilərlər. Əgər xərclərin xarakteri həm şəhər, həm də kənd ərazilərində immunizasiya xidmətləri üçün kifayət maliyyə vəsaitlərinin ayrılmasını və səhiyyəyə ayrılan ümumi maliyyə vəsaitlərinin müntəzəm artmasını göstərsə, təkcə kəmiyyət məlumatları əsasında dəqiq nəticələrə gəlmək mümkün olmayacaq.

Müxtəlif coğrafi ərazilərdə, o cümlədən tipik şəhər və kənd ərazilərində himayə və səhiyyə xidmətlərinin keyfiyyət baxımından tədqiqi kəmiyyət məlumatlarını tamamlaya bilər. Sorğu edilənlər yerli xəstəxanaların, ucuz ictimai nəqliyyatın və immunizasiyanın əhəmiyyətinə dair dövlət tərəfindən maarifləndirmənin çatışmazlığının bu xidmətdən istifadə etmə üçün əngəllər törədən əsas amillərin olduğunu qeyd edə bilərlər. Keyfiyyət təhlilinin nəticələri yoxlama və nəzarət üçün faydalı ola biləcək milli sağlamlıq strategiyası və ya xəstəxanaların, sağlamlıq

¹⁰⁵ Paktın həmçinin onu "fərdi qaydada və beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq, xüsusən iqtisadi və texniki yardım və əməkdaşlıq vasitəsilə" yerinə yetirmək öhdəliyi daxildir. Bununla əlaqədar Limburq Prinsiplərində deyilir ki: "29. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə (55 və 56-cı maddələri) və Paktın müvafiq beynəlxalq əməkdaşlıq və yardımın prioritet məsələsi bütün iqtisadi, sosial və mədəni, habelə mülki və siyasi insan hüquqlarının və əsas azadlıqların gerçəkləşdirilməsi olmalıdır. 30. Beynəlxalq əməkdaşlıq və yardım Paktında təsbit olunmuş hüquq və azadlıqların tam həcmdə gerçəkləşdiyi sosial və beynəlxalq qaydanın bərqərar olunmasına yönəldilməlidir (həmçinin İnsan hüquqlarının Ümumdünya Bəyannaməsinin 28-ci maddəsinə bax); 31. Dövlətlər onları siyasi, iqtisadi və sosial sistemləri arasında olan fərqlərə baxmayaraq və belə fərqlərə əsaslanan ayrı-seçkiliyə yol vermədən, beynəlxalq sosial, iqtisadi və mədəni tərəqqinin, xüsusən də inkişaf edən ölkələrdə iqtisadi artımın təşviq edilməsi üçün bir-biri ilə əməkdaşlıq edirlər; 32. Dövlətlər beynəlxalq vasitələrdən istifadə edərək, Paktın tanınan hüquqların gerçəkləşdirilməsində yardım və əməkdaşlıq istiqamətində tədbirlər görürlər; 33. Beynəlxalq əməkdaşlıq və yardım dövlətlərin suveren bərabərliyinə əsaslanır və Paktın təsbit olunmuş hüquqların gerçəkləşdirilməsinə yönəldilir; 34. 2.1-ci maddəyə uyğun beynəlxalq əməkdaşlıq və yardım həyata keçirilərkən beynəlxalq təşkilatların rolu və qeyri-hökumət təşkilatlarının töhfəsi nəzərə alınmalıdır."

sahəsində təhsilin və ya ictimai nəqliyyatın çatımlılığı üzrə siyasət kimi digər kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə işarə edə bilər. Bütün bu məlumatların təhlili hüququn statusuna və dövlət tərəfindən həmin hüquqla bağlı öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə dair əsaslandırılmış nəticələrə gəlməyə imkan verir.

Monitoring çərçivəsində həmçinin zahiri göstəriciləri tamamlayan və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların daha yaxşı anlaşılmasına kömək edən məlumatlar axtarılmalıdır. Şikayətlər insan hüquqlarının müdafiəsində olan çatışmazlıqlar barədə həddən artıq faydalı məlumat mənbəyidir. Milli insan hüquqları təsisatı öz sorğuları ilə əlaqədar alınan məlumatları, habelə bu təsisata, dövlət qurumlarına, məhkəmə hakimiyyəti orqanlarına, hətta vətəndaş cəmiyyətinin təşkilatlarına daxil olan şikayətləri təhlil etməlidir. Fərdi şikayətlərin təhlili nəticəsində marqinal qruplar tərəfindən səhiyyə xidmətlərindən istifadə etmədə sisteməlik ayrı-seçkilik aşkar edilə bilər. Belə təhlil həmçinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsi və təşviq edilməsi üzrə səlahiyyətlərə və ya vəzifələrə malik olan təşkilatların səmərəliliyini göstərə bilər. Xüsusən şikayətlərin təhlili aşağıdakı məsələlər üzrə məlumat təqdim edə bilər:

- iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların ehtimal olunan pozulmalarının növləri, məsələn, keçmişdə pozuntular, hazırkı pozuntular və ya gözlənilən pozuntular;
- hansı marqinal qruplar mənfi təsire məruz qalır və ya, ən azı, hansı qruplar hüquqlarının pozulmasını iddia edir və milli insan hüquqları təsisatına, yaxud şikayətlərə baxılma üzrə digər mexanizmlərə müraciət edə bilərlər;
- iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları ilə bağlı məsələlərin həllində konkret təşkilatın iradəsi, bacarığı, məsələlərə vaxtli-vaxtında baxılması və onların müsbət həll edilməsi dərəcəsi.

Nəticələrin və tövsiyələrin hazırlanması

Monitoringin mümkün dərəcədə faydalı olması üçün milli insan hüquqları təsisatı təkcə təhlilin aparılması ilə kifayətlənməyərək öz nəticələrini və tövsiyələrini hazırlamalıdır. O, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların hazırkı statusu ilə müəyyən olunmuş milli hədəflər arasında olan hər hansı boşluqların aradan qaldırılması üçün tələb olunan tədbirlərə dair öz fikirlərini ifadə etməlidir. Hüquqların pozulması və onların tədricən gerçəkləşdirilməsi məsələlərini nəzərdən keçirmək üçün tövsiyələrdə həm fərdi, həm də ictimai mənafeələrin müdafiəsi vasitələri məsələlərinə toxunula bilər.

Fərdi mənafeələrin müdafiə vasitələri o halda münasib hesab edilə bilər ki, onlar qurbanları, mümkün qədər, hüquqlarının pozulmasından əvvəlki vəziyyətə qaytarsın və hüquqlarının sonradan pozulmayacağını təmin etsin. Belə vasitələrə əldən çıxmış mülkiyyət və ya gəlir mənbəyinə görə kompensasiya kimi xüsusizərərin əvəz edilməsi, yaxud xəsarət və ya iztiraba görə kompensasiya kimi ümumi zərərin əvəz edilməsi daxil ola bilər. İctimai mənafeələrin müdafiə vasitələri o halda münasib hesab edilə bilər ki, onlar hüquqların gələcəkdə pozulmasının qarşısının alınması üçün tətbiq edilsin. Belə vasitələrə qanunvericiliyə, siyasətlərə və proqramlara düzəlişlərin edilməsi və ictimai maarifləndirmə təşəbbüsləri daxil ola bilər. Maastrixt Rəhbər Prinsiplərində və yenidən baxılmış Beynəlxalq insan hüquqlarının və humanitar hüququn ciddi pozulmasının qurbanlarının hüquqların müdafiə vasitələri və təzminat hüququna dair Əsas Prinsiplər və Normalarda¹⁰⁶ milli insan hüquqları təsisatları üçün müdafiə vasitələrinə dair tövsiyələrin hazırlanması üzrə təlimatlar əks olunmuşlar.

¹⁰⁶ E/CN.4/2000/62. əlavə.

Hesabatların hazırlanması

Monitoringin əsas məqsədi gələcəkdə insan hüquqlarının müdafiə edilməsi və təşviq edilməsi səmərəliliyinin artırılmasından ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün ən yaxşı yol monitoringin nəticələrinin müvafiq hərtərəfli hesabat vasitəsilə ictimaiyyətə çatdırılmasıdır. Hesabatlar dəqiq olmalı və aparılmış araşdırma və təhlilin obyektivliyini əks etdirməlidirlər. Hesabatlarda jargondan, ritorikadan və şişirtmədən istifadəyə yol verilməməlidir.¹⁰⁷ Hesabatlar keçmiş səmərəlilik barədə məlumat əks etdirməli və gələcək strategiyalara münasibətdə istiqamətləndirən xarakter daşımalıdır.

Hesabatlara müvafiq layihənin məqsədləri, nəzərdən keçirilən hüquqların təbiəti və məzmunu, göstəricilərin təsviri, məlumatların toplanmasının metodologiyası və istifadə olunmuş məlumatların mənbələri, etalon standartlara aid məlumatların icmalı, qəbul olunmuş hədəfləri əsaslandırılan dəlillər, məlumatların qərəzsiz və tarazlaşmış təhlili, habelə tövsiyələr daxil olmalıdır.

Hesabatlarda istifadə olunmuş məlumatların mənbələrinin düzgünlüyü və etibarlılığı qiymətləndirilməlidir. Nəzərə alınmamış hər hansı məlumat və ya sübut ümumi şəkildə qeyd olunmalıdır. Hökumətin mövqeyi və hesabatlarda qaldırılmış məsələlərlə bağlı cavabları, habelə hökumətin şərhlərinin əldə edilməsi üzrə səylər həmçinin sənədləşdirilməlidir. Ehtimallar milli insan hüquqları təsisatının gəlidiyi nəticələrdən, faktların təhlili isə milli insan hüquqları təsisatının verə biləcəyi hər hansı tövsiyələrdən ayrılmalıdır.

Hesabatların necə tərtib edilməsi, istifadə edilməsi və yayılması məsələləri lap əvvəldən, monitoring fəaliyyətinin planlaşdırılması və onun məqsədlərinin müəyyən olunması mərhələsində nəzərdən keçirilməlidir. Milli insan hüquqları təsisatı öz hesabatlarının digər hesabat mexanizmləri ilə, məsələn, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin Paktın tərəfi olan dövlətlərin təqdim etdikləri dövrü hesabatlara dair rəhbər prinsipləri ilə müəyyən olunmuş çərçivələrə uyğun tərtib edilməsini seçə bilər.

Monitoring hesabatlarından milli insan hüquqları təsisatının işlərin araşdırılması və məhkəmədə müdafiə edilməsi, habelə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsi üzrə ictimai tədbirlər kimi digər funksiyalarının dəstəklənməsi üçün istifadə edilə bilər və istifadə edilməlidir. Belə hesabatlar qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti üçün faydalı olmalıdır.

Hesabatın təşviq edilməsi üçün onun təqdim edilməsi siyasəti monitoring layihəsinin planlaşdırılması prosesinin ilk hissələrindən biri olmalıdır. Münasib təqdim etmə siyasəti monitoring hesabatını KİV-lər, konfranslar, seminarlar, ictimai çıxışlar və digər tədbirlər, o cümlədən də müvafiq yubileylərə həsr olunmuş nəşrlər vasitəsilə ictimai və siyasi diqqətə çatdırmaqla onun təsirini gücləndirə bilər. Təqdim etmə siyasətinə həmçinin hesabatın alternativ formatlarda təqdim edilməsi daxil olmalıdır. Hesabatla maraqlan bir çox insanlar üçün onun tam mətninin əldə edilməsi çətin ola bilər. Hesabatın qısaldılmış, sadələşdirilmiş səs və ya video variantlarının hazırlanması onun nəticələri və tövsiyələri barədə məlumatlılığı artırır və onun həyata keçirilməsi üçün dəstəyin əldə olunmasına kömək edə bilər.

¹⁰⁷ D.J.Ravindran, Manuel Guzman and Babes Ignacio, eds., *Handbook on Fact-finding and Documentation of Human Rights Violations* (Bangkok, Asian Forum for Human Rights and Development (Forum Asia), 1994), p. 60.

C. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsi

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqları nə üçün təşviq etmək lazımdır?

İnsan hüquqlarının təşviq edilməsi onların daha səmərəli həyata keçirilməsi üçün bu hüquqlar barədə məlumatlılığın yaradılması və biliklərin yayılmasını əhatə edir.¹⁰⁸ Hüquqların müdafiəsi insanların malik olduqları hüquqlar və onların həyata keçirilməsi mexanizmlər barədə xəbərdar olmalarından asılıdır.¹⁰⁹ Hüquqların müdafiəsi həmçinin insanların bu hüquqların qorunması üzrə öhdəlikləri barədə xəbərdar olmalarından və həmin öhdəlikləri qəbul etmələrindən asılıdır. İnsan hüquqlarının təşviq edilməsi onların pozulmasının və buna görə cəzasızlığın qarşısının alınmasına, insan hüquqları mədəniyyətinin həvəsləndirilməsinə və ümumilikdə ayrı-ayrı şəxslərin və qrupların imkanlarının artırılmasına yardım edir.¹¹⁰

Həç bir istisna olmadan, milli insan hüquqları təsisatlarının mandatları onların insan hüquqlarının təşviq edilməsi üzrə əhəmiyyətli vəzifəsini təsbit edir. Bütün insan hüquqlarının biri-birindən qarşılıqlı asılı və bölünməz olmalarından, insan hüquqlarının təşviq edilməsinə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsi də daxil olmalıdır. Lakin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsi həmin hüquqların araşdırılmasını və monitorinqini əvəz etməməlidir, onları tamamlamalıdır.

İnsan hüquqlarının təşviq edilməsi milli insan hüquqları təsisatının aşağıdakı məqsəd və funksiyalarında əks etdirilir:

- insan hüquqları barədə maarifləndirmə və onları tədris etmə;
 - insan hüquqlarının müdafiəsinə xidmət edən dəyər və yanaşmaların inkişaf etdirilməsinə kömək;
 - insan hüquqlarını pozulmadan müdafiə edən hərəkətlərin həvəsləndirilməsi.¹¹¹
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsi üzrə fəaliyyət və tədbirlər müxtəlif olmalıdır və aşağıdakıları əhatə edə bilər:
- milli insan hüquqları təsisatının siyasətinin təkmilləşdirilməsi və təşviq edilməsi;
 - dövlət qurumlarına və ya digər qurumlara konsultasiya verilməsi (onların xahişi əsasında və ya digər hallarda) və onlara yardım göstərilməsi;
 - Təşəbbüslər, məsləhətləşmələr, sənədlər və hesabatlar ilə əlaqədar şərhlərin verilməsinə dair daxil olan sorğuların cavablandırılması;
 - Görüş, konfrans, seminar və məsləhətləşmələrdə iştirak;
 - Çap və elektron nəşrlərin hazırlanması;
 - Məlumatın yayılması;
 - araşdırmalar və monitorinqlərin nəticələri də daxil olmaqla, milli insan hüquqları təsisatının fəaliyyət dairəsinə dair hesabatların açıqlanması və KİV-lər üçün məlumatların yayılması;

¹⁰⁸ United Nations, Handbook on the Establishment and Strengthening of National Human Rights Institutions ..., paragraf 141.

¹⁰⁹ Yəne orada.

¹¹⁰ Bax "Enhancing economic, social and cultural rights through domestic legal systems" (Module 22), *Circle of Rights: Economic, Social and Cultural Rights Activism. A Training Resource* (International Human Rights Internship Program and Asian Forum for Development, 2000)

¹¹¹ United Nations, Handbook on the Establishment and Strengthening of National Human Rights Institutions paragraf 140.

- televiziya və ya radioda məlumatlandırma verilişləri kimi ictimai tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- peşə təlim və tədris proqramlarının və seminarların hazırlanması və / və ya həyata keçirilməsi.

Tədris və digər təşviqetmə tədbirləri iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar barədə məlumatlılıq və anlaşılma səviyyəsinin artırılmasına və insanlara insan hüquqlarının daha geniş kontekstində öz vəziyyətini dərk etməyə imkan verməklə onların iştirakının həvəsləndirilməsinə yardım edə bilər. Təşviqetmə tədbirləri ayrı-ayrı şəxsləri və qrupları iqtisadi, sosial, mədəni və digər hüquqların inkişaf etdirilməsi üçün müvafiq məqsədləri müəyyən etməyə və tədbirləri, o cümlədən bu hüquqların gələcəkdə də təşviq və müdafiə edilməsini planlaşdırmağa və həyata keçirməyə həvəsləndirə bilər. İqtisadi və sosial şəraitin hüquqlar çərçivəsinə uyğunlaşdırılması həmçinin inkişafa insan hüquqları baxımından daha geniş yanaşmanı həvəsləndirəcək.

Bununla yanaşı, insan hüquqlarının təşviq edilməsi üzrə fəaliyyət milli insan hüquqları təsisatına öz mandatı, o cümlədən təkcə insan hüquqlarının təşviqetmə tədbirləri barədə məlumatları deyil, həmçinin araşdırma və monitorinq funksiyaları barədə məlumatları açıqlamağa imkan verir. Milli insan hüquqları təsisatının hüquqların təşviq edilməsi üzrə mandatı həmçinin dövlət qurumları ilə əlaqələrin qurulmasını və dövlətin vətəndaş cəmiyyətinə yaxınlaşdırılmasının katalizatoru kimi nadir rolunu da əhatə edir. İnsan hüquqlarının təşviq edilməsi üzrə səmərəli fəaliyyətin həyata keçirilməsi milli insan hüquqları təsisatına ictimaiyyətin gözündə məsuliyyətini və etimadını artırmağa yardım edəcək.

Prinsiplər

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsi milli insan hüquqları təsisatının bütün funksiyalar və fəaliyyətlərinin bir elementi olmalı və insan hüquqlarının tam dairəsinə aid edilməlidir.

Gender aspekti hüquqların təşviq edilməsi fəaliyyətlərinin planlaşdırılmasının və həyata keçirilməsinin tərkib hissəsi olmalıdır. Bunun çərçivəsində iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların qadınlar və kişilər üçün müxtəlif təsirləri, habelə onların bu hüquqlarla bağlı müxtəlif təcrübələri tanıyaraq nəzərdən keçiriləcək.

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR TƏCRÜBƏDƏ

11. Hüquqların müstəqilliyinin və bölünməzliyinin təşviq edilməsi

Bütün insan hüquqlarının qarşılıqlı asılılığı və bölünməzliyi müxtəlif dairələrdə təşviq edilməli olan mühüm məfhumlardır. Məsələn, milli səviyyədə hüquqların təşviq edilməsi üzrə fəaliyyətlər dövlət təşkilatlarının, proqramlarının və xidmətlərinin daha yaxşı çatımlılığı və onlar arasında daha səmərəli əlaqələndirmə vasitəsilə dövlət tərəfindən həm mülki və siyasi, həm də iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiə edilməsi üzrə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə yardım göstərilməsinə yönəldilə bilər. Yerli səviyyədə hüquqların təşviq edilməsi üzrə fəaliyyətlər yerli icmaların üzvləri tərəfindən hüquq və azadlıqların, məsələn, ətraf mühitin qorunması üzrə fəaliyyətlərin kənd təsərrüfatına və ərzaq məhsullarının və gəlir mənbələrinin çatımlılığına təsirinin dərk edilməsinə və nəzərdən keçirilməsinə yardım göstərilməsinə yönəldilə bilər.

Kənd ərazilərinin aspekti də həmçinin əhəmiyyətlidir. Azlıq qrupları çox vaxt ucqar kənd ərazilərində yaşayır və onların yaşayış şəraiti şəhər sakinlərinin yaşayış şəraitindən qat-qat pis olur. Hüquq müdafiəçilərinin və kütləvi informasiya vasitələrinin gözündən uzaq olan ucqar ərazilərdə hüquqlar daha asanlıqla pozulur. Həmin ərazilərdə yaşayan insanlar öz hüquqlarını həyata keçirmək üçün onlardan xəbərdar olmalıdırlar.

Hüquqların təşviq edilməsi üzrə fəaliyyətlər sırf abstrakt məfhumlar və ya hüquqi mətnlərdənsə konkret nəticələrə və insan hüquqlarının təcrübədə necə işləmələrinə yönəldildikdə daha səmərəli və daha əhəmiyyətli olur. Hüquqların təşviq edilməsi üzrə fəaliyyətlər çox vaxt yalnız insan hüquqlarının standartları barədə məlumatların yayılmasına yönəldilə bilər. Lakin bu, o deməkdir ki, insan hüquqları ilə bağlı problemlərin kökündə olan struktur amillərə diqqət yetirilmir təhsil və təşviq etmə fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi aparılmır.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsi fəaliyyətlərinin hazırlanması, təqdim edilməsi və bu fəaliyyətlərdə iştirak prosesi öz təbiətinə görə geniş dairələri cəlb etməklə, həmin prosesdə iştirak edənlər arasında dialoqu təşviq etməklə və onların ləyaqətinə hörmət göstərməklə öz-özlüyündə insan hüquqlarını əks etdirməlidir. Hüquqların təşviq edilməsi üzrə fəaliyyətlər o halda ən yüksək dərəcədə faydalı olur ki, onlar müxtəlif qrupların ehtiyaclarının ödənilməsi üçün birgə aparılan, mütərəqqi, yaradıcı və çevik olsun.¹¹² Hədəf qruplarının mənafeələrini təmin etmək və öz təsirini artırmaq üçün həmin fəaliyyətlərin məzmunu və onların həyata keçirilməsi münasib olmalıdır. Bu fəaliyyətlər hədəf qruplarına təsir etməli və onları inandırmalı, habelə həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli perspektivdə bu qrupları konkret hərəkətlər və dəyişikliklər etməyə səfərbər etməlidir. Həmin fəaliyyətlər hədəf qruplarını əldə etdikləri bilik və bacarıqları digər insanlara ötürməyə və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində kompleks və davamlı tədbirlər görməyə vadar etməlidir. Mümkün olan hallarda bu fəaliyyətlər müvafiq proqrama əsaslanmalı və daha geniş planın tərkib hissəsi olmalıdır.

Hüquqların təşviq edilməsi üzrə fəaliyyətləri planlaşdırarkən, milli insan hüquqları təsisatı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "İnsan hüquqlarının tədrisi onilliyi" kimi mövcud resurslar, təcrübələr və təşəbbüslərdən faydalana bilər. Digər milli insan hüquqları təsisatları, vətəndaş cəmiyyəti və beynəlxalq təşkilatlar ilə peşə əlaqələrini yaratmaqla milli təsisat mövcud resurslar, potensial tərəfdaşlar və nail olunmuş uğurlar barədə məlumatlarla bölüşə bilər və belə məlumatları əldə edə bilər. Bir çox qeyri-hökumət və ictimai təşkilatlar insan hüquqları sahəsində tədrisin hazırlanması və həyata keçirilməsi üzrə çoxillik təcrübəyə malik olduqlarından, onlar milli insan hüquqları təsisatına hədəf qrupları ilə işin aparılmasında yardım edə bilərlər.

Hökumətlər, qeyri-hökumət təşkilatları və vətəndaş cəmiyyəti ilə əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulmasında və gücləndirilməsində milli insan hüquqlar təsisatlarının nadir rolu onları hüquqların təşviq edilməsi fəaliyyətlərinin hazırlanması, həyata keçirilməsi və qiymətləndirilməsi prosesinin idarə olunması üçün olduqca yararlı edir. Prosesin idarə olunması müxtəlif sahələr üzrə mütəxəssislərdən ibarət layihə və ya proqram qrupu vasitəsilə daha asan həyata keçirilə bilər. Müxtəlif sahələr üzrə mütəxəssislərdən ibarət qrupa müvafiq məsələ üzrə tədris proqramının və nəşrlərin hazırlanmasında, KİV-lə əlaqələrin qurulmasında, dəstəkləmə işində və ya təşkilati təminat işində təcrübəsi olan milli təsisatın ayrı-ayrı bölmələrinin əməkdaşları, habelə kənar tərəfdaşlar, resurslara çatımlılığı olan şəxslər və hədəf qruplarının nümayəndələri daxil olmalıdır. Milli insan hüquqları təsisatı vətəndaş cəmiyyətinin, xüsusən də qeyri-hökumət təşkilatlarının hüquqların təşviq edilməsi fəaliyyətlərinin hazırlanmasında öz tərəfdaşı olduğunu hesab etməlidirlər.

¹¹² Bax "Education for empowerment: some reflections" (Module 20), Circle of Rights: Economic, Social and Cultural Rights Activism: A Training Resource.

Layihə və ya proqram qrupunun işin əvvəlindən insan, texniki və ya maliyyə resurslarından istifadə etmək imkanına ehtiyacı ola bilər. Layihənin və ya proqramın hazırlanması və həyata keçirilməsi üzrə vəzifələrin və vaxt çərçivələrinin qrupun üzvləri arasında bölüşdürülməsi zəruri ola bilər. Tədbirdən əvvəl, onun həyata keçirilməsi zamanı və ondan sonra iclas otağının və avadanlığın təşkil edilməsi kimi təşkilati təminat məsələləri həmçinin diqqətlə planlaşdırılmalıdır. Milli insan hüquqları təsisatın təşəbbüslərinin diqqətlə hazırlandığı və onların strateji plana və ya çərçivəyə əsaslandığı halda, təsisat iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsində daha böyük uğur əldə edəcək.

Təşviqetmənin çərçivəsi

Monitorinq ilə bağlı halda olduğu kimi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsi diqqətlə hazırlanmış çərçivəyə, yaxud plana uyğun həyata keçirildikdə çox səmərəli olur. Həmin çərçivə milli insan hüquqları təsisatının mandatına əsaslanan iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsinin məqsədini və ya əsaslandırmasını müəyyən etməlidir. Çərçivə həmçinin təşviqetmə üzrə fəaliyyətlərinin hazırlanması, həyata keçirilməsi və qiymətləndirilməsi üçün metodologiyaları, resursları, vəzifələri, vaxt çərçivələrini və prosesi müəyyən etməlidir.

Bu çərçivədə milli insan hüquqları təsisatı aşağıdakıları etməlidir:

1. İştirakçıları, məsələləri və ehtiyacları müəyyən etməlidir.
2. Məqsəd və vəzifələri müəyyən etməlidir.
3. Məzmunu müəyyən etməli və proqramları tərtib etməlidir.
4. Materialları hazırlamalıdır.
5. Təşviqetmə fəaliyyətləri həyata keçirilməlidir.
6. Təşviqetmə fəaliyyətlərini qiymətləndirməli və qiymətləndirmənin nəticələrinə uyğun sonrakı tədbirlər görməlidir.

Bu addımların atılmasında ciddi xronoloji ardıcılığa riayət edilməyə bilər və həmin tədbirlər biri-birinə bağlıdırlar. Çox ehtimal ki, prosesin bir hissəsinin hazırlanması və onun həyata keçirilməsi digər hissələrə təsir göstərərək əvvəlki fikirlərin dəyişməsinə gətirib çıxaracaq. Məsələn, məqsədin konkret təşviqetmə fəaliyyətinə çevrilməsi üzrə cəhdlər ilkin məqsəddə yenidən baxılmasına və ya onun tamamilə dəyişməsinə gətirib çıxara bilər. Yaxud, yalnız fəaliyyətin həyata keçirilməsi və ya qiymətləndirilməsi zamanı, onun tərtibatının qüsurlu və səmərəsiz olması üzə çıxa bilər.

Təşviqetmə üzrə fəaliyyətlərin hazırlanması və ya həyata keçirilməsində çeviklik milli insan hüquqları təsisatına digərlərinin töhfələrindən faydalanmağa və bu fəaliyyətlərdə iştirak edən bütün tərəflərin ehtiyaclarının ödənilməsinə kömək edəcək. Təşviqetmə təşəbbüslərinin hazırlanması, həyata keçirilməsi və qiymətləndirilməsi nəticəsində əldə edilmiş yeni məlumatlar hazırkı və gələcək təşəbbüslərlə bağlı dinamik və mütərəqqi düşüncəni həvəsləndirməklə prosesin sonrakı mərhələlərində tətbiq oluna bilər.

İştirakçıların, məsələlərin və ehtiyacların müəyyən edilməsi

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsinin iştirakçıları və ya hədəf qrupları, habelə onların marağının və iştirakının təbiəti və dərəcəsi çox fərqli ola bilər. Məqsədin orta təbəqə üçün təlimin keçirilməsi olduğu halda, bunun üçün tələb olunan təşviqetmə strategiyası kasıb insanlar, yaxud dövlət qulluqçuları üçün təlim üzrə strategiyasından kifayət qədər fərqli olacaq.

Hədəf qrupları kifayət qədər fərqli olur və onlara aşağıdakılar daxil ola bilər:

- yerli icmalar, qadınlar və uşaqlar kimi zəif və ya marjinal qruplar;
- icra hakimiyyəti orqanlarının, nazirliklərin, sahə qurumlarının, qanunverici və məhkəmə orqanlarının təmsilçiləri də daxil olmaqla dövlətin yerli, regional və milli səviyyələri;
- vəkəllər və tibbi işçiləri kimi peşəkar qruplar;
- rəsmi və qeyri-rəsmi təhsil sistemləri və xəstəxanalar kimi digər dövlət təsisatları və xidmətləri;
- milli və transmilli şirkətlər də daxil olmaqla, özəl sektordakı iş strukturları;
- qeyri-hökumət təşkilatları (yerli, milli və beynəlxalq), o cümlədən:
 - sosial inkişaf qurumları;
 - insan hüquqları təşkilatları;
 - ictimai tədbirlər qrupları;
 - sahə təşkilatları;
 - hüquqi qruplar;
 - incəsənət və mədəniyyət qrupları;
- vətəndaş cəmiyyətinin digər təşkilatları və qrupları;
- geniş ictimaiyyət.

Hədəf qrupları kimi müəyyən oluna bilməyən, lakin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsinə aid fəaliyyətlərin planlaşdırılması zamanı rolları və ehtiyacları nəzərdən keçirilə biləcək digər şəxslər və qruplar mövcuddur. İlk növbədə milli insan hüquqları təsisatı öz üzvlərinin və əməkdaşlarının, habelə proqram üzrə potensial tərəfdaşların əməkdaşlarının rolunu və ehtiyaclarını nəzərdən keçirə bilər. Milli insan hüquqları təsisatı həmçinin təşviqetmə fəaliyyətlərin hazırlanması və həyata keçirilməsində, habelə sponsorluqda faydalı kömək göstərə bilən xüsusi təcrübəsi olan digər şəxslərin, o cümlədən ixtisaslaşmış təlimçilərin, resurslara çatımlılığı olan şəxslərin, məsləhətçilərin rolunu və ehtiyaclarını nəzərdən keçirməlidir.

Müxtəlif hədəf qrupları fərqli yanaşmaları tələb edəcəklər. Hər bir təşviqetmə tədbiri üçün hədəf qrupunun bilik səviyyəsi, yanaşma, bacarıq və ehtiyacları müəyyən olunaraq proqramın hazırlanmasında nəzərə alınmalıdır. İctimaiyyət, dövlət rəsmiləri və hətta məhkəmə hakimiyyətinin nümayəndələri tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların spesifik təbiətinin və bu hüquqlara hörmətlə yanaşma, onların müdafiəsi və yerinə yetirilməsi üzrə dövlətin öhdəliyinin dərk edilməsində və bu barədə məlumatlılıq səviyyəsində mümkün fərq həmçinin nəzərə alınmalıdır.

Təşviqetmə fəaliyyətlərini hazırlayarkən milli insan hüquqları təsisatı işin necə və kim tərəfindən görülməli olduğunu bildiyini güman etməməlidir. O, ehtiyacların müstəqil qiymətləndirilməsi üçün açıq olmalıdır. İnsan hüquqlarının həyata keçirilməsinin və onların pozulmasının hazırkı statusunun ölçülə bilən göstəriciləri ilə yanaşı, milli və yerli səviyyədə təzə baş vermiş hadisə və keçirilmiş tədbirlərin təhlili iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsinə aid əsas hədəf qruplarını, məsələləri və ehtiyacları müəyyən etməyə və təsdiq etməyə kömək edə bilər. Milli

insan hüquqları təsisatı həmçinin monitorinq və ya araşdırmanın həyata keçirilməsi nəticəsində əldə olunmuş məlumatlardan istifadə edə bilər. O, hədəf qruplarının ehtiyaclarını birbaşa müzakirə etmək üçün həmin qrupların nümayəndələri ilə görüşə bilərdi. Məsələn, təşviq etmə fəaliyyətləri çərçivəsində qadınlarla bağlı məsələlərin nəzərdən keçirilməsi və onların ehtiyaclarının təmin edilməsi yollarının axtarılması üçün gender aspektinin nəzərə alınması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə, təlimdən əvvəl hədəf iştirakçılarına tapşırıqların və ya sorğuların göndərilməsi və ictimai rəy sorğularının keçirilməsi məqsədlərin müəyyən edilməsi, habelə təlimlərin məzmununun və tədris metodologiyalarının dəqiqləşdirilməsi üçün qiymətli materiallar verə bilər.

Meydana çıxan problem və məsələləri, habelə təşviqetmə tədbirlərinin yönəldildiyi qrupların xüsusiyyət və ehtiyacları müəyyən etdikdən sonra milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsinin məqsədlərinin müəyyən edilməsi üzrə işə başlaya bilər.

Məqsəd və vəzifələrin müəyyən edilməsi

İstər hərtərəfli strategiya, istərsə də fərdi tədbir şəklində təşviqetmə fəaliyyətlərini hazırlayarkən milli insan hüquqları təsisatı ilk növbədə aydın məqsədləri müəyyən etməlidir.

Məqsədlərin müəyyən edilməsi təşəbbüsün son nəticəsini aydınlaşdırmağa kömək edir. Ümumi sözlərlə desək, məqsədlər daha geniş olmaqla bütün tədbiri əhatə edir, vəzifələr ilə daha konkret olmaqla izlənilə və ölçülə bilən terminlərlə ifadə edilir. Məqsəd və vəzifələr aydın şəkildə ifadə olunmalı və elə təqdim edilməlidir ki, insanlar milli insan hüquqları təsisatının niyyətləri və gözlənilən nəticələr barədə xəbərdar olsunlar. Məqsəd və vəzifələr vaxt baxımından real, münasib olmalı və hədəf qrupu tərəfindən dəstəklənməli, biri-birindən məntiqli surətdə irəli gəlməli, proqrama cavab olaraq müvafiq hərəkətləri təşviq etməli və milli insan hüquqları təsisatının insanların bilməyi, etməyi və hiss etməyi istədiyini əks etdirməlidirlər.¹¹³

Milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsi üzrə hərtərəfli strategiyayı hazırlayıb qəbul edə bilər. Geniş strategiya çərçivəsində məqsəd və vəzifələrə potensialın gücləndirilməsi, məlumatların ictimaiyyətə çatdırılması və dövlətə məsləhətlər verilməsi, yaxud yardım göstərilməsi daxil ola bilər. Strategiya ayrı-ayrı hədəf qruplarını və onlara məlumatların çatdırılmasının müxtəlif vasitələrini əhatə edə bilər və ona öz məqsəd və vəzifələri olan bir sıra tərkib hissələri daxil ola bilər. Məqsədlər və vəzifələr qısamüddətli və ya uzunmüddətli ehtiyacları, yaxud xüsusi milli, regional və yerli coğrafi fokusa görə bölünə bilər.

¹¹³ Bax, Training for Human Rights Trainers, Canadian Human Rights Foundation training programme handbook, Kiev, November 1996.

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR TƏCRÜBƏDƏ

12. Məqsəd və vəzifələrin müəyyən edilməsi

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid təşəbbüsün mümkün məqsədi insanların iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarının qanunvericilik vasitəsilə təşviq və müdafiə edilməsi üçün dövlət qurumlarının potensialının gücləndirilməsindən ibarət ola bilər. Bu məqsəd nail olmaq üçün üç xüsusi vəzifəyə aşağıdakılar aid oluna bilər:

- iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq və müdafiə edilməsində iştirak edən müxtəlif qrupların rolunun tədqiq olunması;
- iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara hörmətlə yanaşma, onların müdafiə, təşviq və icra edilməsi üzrə dövlətin öhdəliklərinin tədqiq edilməsi;
- dövlət qurumları tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq və müdafiə edilməsi üçün istifadə oluna biləcək praktikı strategiyaların hazırlanması.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid təşəbbüs hədəf qrupunun dəyər və yanaşmalarının dəyişdirilməsi, yaxud sadəcə insan hüquqlarını pozan davranışın qarşısının alınması məqsədini və ya hər iki məqsədi güdür? Bunlar biri-birindən kifayət qədər fərqlənən məqsədlərdir. Məsələn, dövlət qurumunu insan hüquqlarına aid məsələlərə həssas olan yeni siyasətin qəbul edilməsinin zəruri olduğuna inandırmaq olar, lakin yeni siyasət həyata keçirilməyə qədər bu addım öz səmərəsini verməyəcək. Ola bilsin ki, diqqət mərkəzində insan hüquqlarının dəyər və yanaşmaları olan təşviq kampaniyası transmilli şirkətə təsir göstərməsin, lakin şirkət təqibdən, yaxud gəlir itkisindən qorxduğu halda öz davranışını dəyişə bilər. Bir hədəf qrupunun öz hüquqlarının və onların necə həyata keçirilməsinin daha yaxşı anlamasına, digərinin isə həmin hüquqların müdafiəsi üzrə öz öhdəliklərini daha yaxşı anlamasına ehtiyacı ola bilər.

Milli insan hüquqları təsisatı planlarını və təşəbbüslərini mənzil hüququ kimi konkret iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara, yaxud "tədris vasitəsilə gerçəkləşdirilmə" kimi konkret öhdəliyə yönəldə bilər. Alternativ olaraq, hüquqların təşviq edilməsi üzrə təşəbbüs hüquqların irəliləndirilməsi üçün aşkar olunmuş problem və ya əngəllərə, məsələn, siyasət sahəsində prioritetlərin, müvafiq qanunvericiliyin, inzibati normaların, onların tətbiqi mexanizmlərinin və ya resursların olmamasına yönəldilə bilər.

Proqramlara onların məqsəd və niyyətlərinin tərkib hissəsi qismində tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı və onlardan sonra milli insan hüquqları təsisatlarının vasitəçiliyi ilə hədəf qrupları və digər tərəfdəşlər arasında əlaqə və əməkdaşlığın qurulması üçün imkanlar daxil olmalıdır.

Məqsəd və vəzifələr müəyyən olunduqdan sonra təşəbbüslərin və ya planların ümumi mövzuları meydana çıxmalıdır. Bu tədris vəsaitinin hazırkı bölməsində *nəzərdən keçiriləcək* iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid beş mövzu aşağıdakılardır:

- iqtisadi, sosial və mədəni hüquq və öhdəliklərin hökumət tərəfindən tanınmasının təşviq edilməsi;
- iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə aidiyyətinin məhkəmələr tərəfindən tanınmasının təşviq edilməsi;

■ maarifləndirmə vasitəsilə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar barədə məlumatlılığın, onların anlamasının və gerçəkləşdirilməsi üçün imkanların yaradılmasının təşviq edilməsi;

■ qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara riayət edilməsinin təşviq edilməsi;

■ kiçik qruplar üçün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində təlim.

Təşviqetmə üzrə fəaliyyətlərin məzmun və proqramlarının müəyyən edilməsi

Təşviq etmə proqramının təbiəti və məzmunu müəyyən olunmuş hədəf qruplarına və onların ehtiyaclarına, məqsəd və vəzifələrin öyrənilməsinə, habelə mövcud vaxt və resurslara əsaslanmalıdır. Onlar əvvəlki təcrübədən çıxarılmış nəticələrini nəzərə almalıdırlar. Fəaliyyətlərin və ya tədbirlərin məzmunu əlaqəli məsələlər, mövzular, əsas məqamlar və digər məlumatlarla yanaşı müəyyən dəqiqliklə göstəriləlidir.

Milli insan hüquqları təsisatı məzmunun çatdırılması üçün hansı növ fəaliyyətin ən səmərəli olacağı barədə qərara gəlməlidir. Hədəf qruplarından asılı olaraq, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsi üzrə fəaliyyətlər və tədbirlər xeyli fərqlənə bilər. Hökuməti qanunverici orqanı inandırmaq üçün milli insan hüquqları təsisatı siyasət mövqelərini irəli sürə bilər, yardım və ya öz təşəbbüsü ilə məsləhət verə bilər, şərh üçün yazılı sorğuya cavab verə bilər və görüş və ya seminarlarda iştirak edə bilər. İstər hökumət qurumlarını, istərsə də qeyri-hökumət təşkilatlarını və ya ictimai qrupları təmsil edən ayrı-ayrı şəxsləri inandırmaq və onlar üçün təlimlər keçirmək məqsədilə milli insan hüquqları təsisatı kadrların ixtisasartırma və yenidən hazırlama kursları və proqramları, illik konfranslar, yaxud mütəmadi görüşlər kimi təlim və ya tədris proqramları həyata keçirə və ya artıq həyata keçirilən tədbirlərdən istifadə edə bilər. Geniş ictimaiyyəti inandırmaq və ya onu məlumatlandırmaq üçün milli insan hüquqları təsisatı ictimai tədris proqramları, media kampaniyaları və tədbirləri həyata keçirə bilər və məlumatları yayı bilər.¹⁴

Milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsinə münasibətdə bir yanaşmanı, məsələn, dövlət qulluqçuları üçün trening seminarları və ya kütləvi informasiya vasitələrində reklam kampaniyası kimi, tətbiq edə bilər. Bu, sözsüz ki, milli insan hüquqları təsisatının fəaliyyətinin tanınmış sahəsini təşkil edir və dəqiq məqsədi olan proqramı hazırlamağa imkan verir və təsisat çərçivəsində təcrübənin artırılmasını həvəsləndirir. Lakin bir çox proqram və fəaliyyət komponentlərini əhatə edən daha geniş uzunmüddətli strateji planın qəbul edilməsi milli insan hüquqları təsisatı üçün qat-qat yaxşıdır. Bu yanaşma dövlət çərçivəsində müxtəlif mənafevləri və ehtiyacları, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinə təsir göstərən müxtəlif qrupların sayını və milli insan hüquqları təsisatının rəsmi insan hüquqları təşkilatı qismində daşdığı geniş vəzifələri nəzərə alır. Belə yanaşma milli təsisata müəyyən vaxt ərzində çoxlu sayda müxtəlif hədəf qrupları ilə işləməyə imkan verir. Belə yanaşma həmçinin milli təsisata müxtəlif metodologiyaları və fəaliyyətləri birləşdirməklə öz resurslarından ən səmərəli şəkildə istifadə etməyə imkan verir.

Lakin, həcmindən asılı olmayaraq, səmərəli təşviq etmə təşəbbüsləri əsaslı tədris metodologiyalarının mövcudluğunu tələb edir. Bu təşəbbüslər konkret xarakter daşmalı və maksimum dərəcədə müəyyən iştirakçılara, yaxud hədəf qruplarına yönəldilməlidir. Qiymətləndirmə və sonrakı tədbirlər belə təşəbbüslərin tərkib hissələri olmalıdır.

¹⁴ Jefferson R. Plantilla, "Promoting economic, social and cultural rights", paper presented to the National Human Rights Institutions at Work: Regional Workshop on Economic, Social and Cultural Rights, 5-10 November 2000, Manila, Philippines.

Media kampaniyaları geniş sayda insanlara məlumatın çatdırılması üzrə ən yaxşı imkan verir. Bu yeganə səbəbə görə onlar insan hüquqları ilə bağlı məlumatların daha geniş, çevik və səmərəli şəkildə yayılmasını istəyən milli insan hüquqları təsisatı üçün cəlbedicidir. Lakin media kampaniyaları həmçinin müəyyən çətinlikləri doğurur. Onlar xüsusi bacarıqları tələb edir və milli insan hüquqları təsisatının əməkdaşları arasında belə mütəxəssislər olmaya bilər. Media təşkilatı belə kampaniya üçün vaxt və yer ayırmasa, belə kampaniyaların həyata keçirilməsi çox bağa başa gəlir. Media kampaniyaları vasitəsilə yalnız sadə məlumatlar və çox geniş surətdə insanlara çatdırıla bilər. Onlar yanaşmaların dəyişməsi və dəyərlərin inkişaf etdirilməsi üçün yararlı deyil. Onların nəticələrinin qiymətləndirilməsi və sonrakı tədbirlərin görülməsi çətin olur. Medianın insanlara altşüur səviyyəsində dolayı təsir göstərə biləcəyindən media kampaniyası ilkin olaraq istənilən məlumatdan fərqli məlumatı çatdırmamaq üçün böyük dəqiqliklə hazırlanmalıdır. Milli insan hüquqları təsisatının fəaliyyətində məlumatların və baxışların insanlara çatdırılması üçün kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə olunması qaçılmazdır. Kütləvi informasiya vasitələri məlumatın insanlara çatdırılması üçün milli insan hüquqları təsisatının sərəncamında olan digər vasitələrdən qat-qat geniş imkanlar verir. Lakin onlardan strateji nöqtəy-nəzərdən və böyük bacarıqla istifadə olunmalıdır.

Bir çox insan hüquqları təsisatları müxtəlif qruplar üçün insan hüquqları sahəsində təlim kursları və ya seminarlar təşkil edir. Belə təlim kurslarında və ya seminarlarda nisbətən az insanların iştirak edə bilmələrinə baxmayaraq, onlar daha geniş təşviq etmə strategiyasının tərkib hissəsi ola bilər. Onlar konkret təşkilatlarda, yaxud konkret icmalarda və ya əhəlinin konkret qruplarında əsas rol oynayan şəxslərə geniş öyrənmə imkanlarını verə bilər. Belə tədbirlərdə iştirak edə bilən şəxslərin sayının az olduğundan, milli insan hüquqları təsisatları yəqin etməlidirlər ki, tədbirlərdə iştirak edənlər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsi qaydasını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirə bilən, yaxud digərləri üçün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar və vəzifələr sahəsində treninqlər həyata keçirə bilən şəxslərdir. Kiçik qruplar üçün treninqlərin həyata keçirilməsi bu tədris vəsaitinin hazırkı bölməsindən müzakirə ediləcək, bu da öz-özlüyündə belə treninqin mənbəyi ola bilər.

Təşviq etmə materiallarının hazırlanması

Təşviq etmə işləri yaxşı təşviq etmə materiallarının olmasını tələb edir. Şübhəsiz ki, buların təbiəti proqramın təbiətinə uyğun olaraq dəyişəcək.

Geniş və müxtəlif auditoriyalar üçün materiallar müvafiq şəkildə hazırlanmalı və dildə, mədəniyyətdə, habelə etnik mənşədə olan fərqləri nəzərə almalıdır. Tədris materialları müxtəlif formatlarda, o cümlədən çap, elektron mətn, internet səhifəsi, elektron poçt, mümkündürsə, səs və video formatlarda mövcud olmalıdır. Bu, həmin materialı almış şəxslərin həmin materialda əks olunmuş məlumatı dərk edə biləcəklərini təmin edəcəkdir. Bu, həmçinin daha geniş auditoriyalara, məsələn, məlumat almaq üçün alternativ formatlara ehtiyacı ola bilən əlillərə həmin materialdan istifadə etmək imkanını verəcək. Bəzi materialların sadə dildə tərtib olunmuş variantları onların savad səviyyəsi aşağı olan şəxslərə çatdırılması üçün lazım ola bilər. *Eyni təşviq etmə məqsədləri olan müxtəlif materialların terminologiya və məzmununun eyniliyinin təmin edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görülməlidir.*

Kiçik qruplar üçün təşkil edilən seminarların iştirakçılarının xüsusiyyət və ehtiyacları yaxşı məlum olduğundan, belə seminarların materialları müəyyən konkret məsələlərə həsr oluna bilər. İştirakçılar üçün tədris vəsaitləri, təlimçilər üçün isə əlavə tədris vəsaitləri olduqca əhəmiyyətli ola bilər, xüsusən də seminarların əhatəli və nisbətən çox vaxt davam edən olduqları halda. Tədris vəsaitləri proqramdan sonra tədrisin davam etdirilməsi üçün faydalı ola bilər və gələcək treninqlər üçün

uyğunlaşdırıla bilər. Tədris vəsaitlərində aydın şəkildə ifadə olunmuş məqsədlər, metodologiyalar və gözlənilən nəticələr əks olunmalı, habelə məzmununun necə seçilməsi və bu işə kimin cəlb edilməsi göstərilməlidir. Tədris vəsaiti modul mövzuları üzrə təşkil oluna bilər və ona fəaliyyət və tədbirlərin dəqiq cədvəli, o cümlədən, çıxış edənlər, seminar fəaliyyətinin məqsəd və təbiəti barədə məlumat, əlavə məlumat və diaqramlar daxil ola bilər. Digər tədris materiallarının sırasına sorğu vərəqələri, sxemlər, konkret işlərin xülasələri, videoprojektordan istifadə olunmaqla prezentasiyalar, video, CD ROM və İnternet resursları daxil ola bilər. Tədris vəsaitləri və digər materiallar həmişə onlardan istifadə edənlər üçün asanlıqla qavranılan formada tərtib olunmalıdır.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsi dövlət qurumlarına və digər təşkilatlara məsləhət verilməsi və yardım göstərilməsi formasında həyata keçirildikdə, milli insan hüquqları təsisatı məsləhət məktubu, qeydlər, müzakirələrin və ya çıxışların xülasəsi, yaxud daha ətraflı siyasət və / və ya məlumat sənədləri kimi dəstək materiallarının hazırlanmasının faydalı olduğunu hesab edə bilər.

Təşviq etmə işlərinin həyata keçirilməsi

Təşviq etmə işlərinin və ya tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı bir çox amillər nəzərə alınmalıdır. Bu amillər fəaliyyətin və ya tədbirin təbiətindən, yeni onların geniş ictimai tədris proqramı, dövlət qurumlarına və ya digər təşkilatlara məsləhət verilməsi və ya yardım göstərilməsi, görüşlərdə və ya məsləhətləşmələrdə iştirak, treninq və tədris seminarları, yaxud iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair kurslar olduğundan asılı olaraq fərqli olacaq.

Hər bir halda, fəaliyyətin və ya tədbirin yaxşı təşkil edilməsi onun səmərəli olması üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Təşkilatı təminat sahəsində problemlərin məqsədə nail olmaq səviyyəsinə mənfi təsir göstərə biləcəyindən fəaliyyət və ya tədbir dəqiq planlaşdırılmalıdır. Ümumilikdə isə, proqramın miqyası nə qədər böyükdürsə, onun təşkil edilməsi üzrə vəzifələr də o qədər mürəkkəb olacaq. İctimai tədris proqramının təşkil edilməsinə materialların hazırlanması ilə yanaşı, kampaniyanın həyata keçirilməsi üçün zəruri resursların təmin edilməsi, kütləvi informasiya vasitələrindən vaxtın və yerin axtarılması, paralel fəaliyyət və tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi, müvafiq dövlət qurumlarına və insan hüquqları sahəsində qeyri-hökumət təşkilatlarına kampaniya barədə məlumatın təqdim edilməsi və bunun nəticəsində əlavə olaraq meydana çıxan məsələlərin həllinin onlara həvalə edilməsi, kampaniya ilə əlaqədar sorğuların qəbul edilməsi və cavablandırılması üçün öz əməkdaşlarının təşkil edilməsi, kampaniyanın nəticəsi olaraq artmış məlumatlılıq və biliklərin nəticəsində şikayətlərin sayının artmasına hazırlanması və digər məsələlər daxil ola bilər.

Hətta kiçik seminarlar ciddi təşkilatı tədbirlərin görülməsini tələb edə bilər. Təşkilatı təminat üzrə vəzifələrə tarixlərin müəyyən edilməsi, müvafiq yerin və avadanlığın seçilməsi, dəvət olunanlar, yardım və ya resursları təqdim edənlər ilə əlaqə xəttinin qurulması, səfər və yerləşdirmə ilə bağlı təşkilatı tədbirlərin görülməsi, qeydiyyat, materialların paylanması, işarələrin və təlimatların yerləşdirilməsi, otaqların və avadanlığın hazırlanması, tədbirin protokolu aparılması və bütün məsələlərin dəfələrlə yoxlanılması daxildir.

Proqramın və ya tədbirin mahiyyətindən asılı olaraq onun həyata keçirilməsi zamanı digər məsələlər də ortaya çıxacaq. Yene də milli insan hüquqları təsisatı bu cür proqramları hazırlamış və həyata keçirmiş çoxsaylı təşkilatların bilik və təcrübəsindən faydalana bilər.¹¹⁵

¹¹⁵ Qruplar üçün treninq proqramları ilə əlaqədar bax, məsələn, Julius E. Eittington, *The Winning Trainer: Winning Ways to Involve People in Learning*, 3rd edition, (Houston Texas, Gulf Publishing Company, 1996); and *Training for Human Rights Trainers* (note 113).

Qiymətləndirmə və sonrakı tədbirlər

Təşviqetmə işlərinin məqsəd və vəzifələrinə nail olunub-olunmamasını müəyyən etmək üçün bütün bu fəaliyyətlər qiymətləndirilməlidir. Qiymətləndirmə təkcə fəaliyyətin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi üçün yox, milli insan hüquqları təsisatının gələcək fəaliyyət və proqramlarının hazırlanması üçün də vacibdir. Fəaliyyətin planında uğurlu təşviq etmənin nədən ibarət olduğuna dair aydın ideya və uğurun necə ölçüləcəyi daxil olmalıdır. Həmin plan fəaliyyətini başa çatdırdıqdan sonra tətbiq ediləcək əsas qiymətləndirmə tədbirlərini müəyyən etməlidir.

Qiymətləndirməyə hədəf qrupunun rəyi daxil olmalıdır. Fəaliyyətin geniş ictimai tədris kampaniyası olduğu halda, belə rəy geniş hədəf əhalisinin təmsilçiləri arasında rəy sorğusunun aparılması yolu ilə əldə edilə bilər. Fəaliyyətin kiçik seminar və ya digər oxşar qrup tədbiri olduğu halda, onun bütün iştirakçıları qeyri-rəsmi müzakirələr, yaxud qiymətləndirmə formalarının doldurulması və ya hər iki üsulun birləşməsi yolu ilə tədbirə dair öz fikirləri ilə bölüşməyə həvəsləndirilə bilərlər. Proqramı və ya fəaliyyəti həyata keçirənlərin də fikirləri öyrənilməlidir. Suallara aşağıdakılar daxil ola bilər:

- Fəaliyyətin məqsəd və ya vəzifəsi aydın olubmu?
- Həmçinin verilmiş məlumat aydın olubmu?
- Fəaliyyət öz məqsədinə nail olubmu?
- Fəaliyyət hədəf qrupunun ehtiyaclarına cavab veribmi?
- Tətbiq olunmuş yanaşma (yəni texniki üsullar, fəaliyyətin növü və planı) onun məzmununa, kontekstinə və hədəf qrupuna münasib olubmu?

Qiymətləndirmə zamanı təşəbbüsün hazırlanması prosesinin səmərəliliyi, həmin təşəbbüsün həyata keçirilməsinin təşkilati təminatı, materialın hazırlanması və təqdim edilməsində iştirak edənlərin töhfəsi ilə bağlı məsələlər nəzərdən keçirilməlidir.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid öhdəliklərin dövlət tərəfindən tanınmasının təşviq edilməsi

Milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan irəli gələn öhdəliklərin hökumət tərəfindən tanınmasının təşviq edilməsi məqsədi ilə uzlaşdırılmış addımlar atmalıdır. Bir çox hökumət rəsmilərinin, o cümlədən nazirlərin və digər siyasi rəhbərlərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid məsələlərin anlaşılması və ya onların müvafiq qaydada həll edilməsi üzrə iradəsi yoxdur. Öz nadir status və mandatına görə milli insan hüquqları təsisatı dövlətin insan hüquqları ilə bağlı məsələlərə cəlb edilməsi üçün olduqca yararlıdır.

Milli insan hüquqları təsisatlarının əksəriyyətinin dövlətə insan hüquqlarına aid məsələlərə dair məsləhətlər vermək və qanunvericilik və digər normativ aktlar, siyasətlər, proqramlar və inzibati təcrübələr vasitəsilə insan hüquqlarının təşviq və müdafiə edilməsində hökumətin müxtəlif qurumlarına yardım göstərmək səlahiyyəti vardır. Milli insan hüquqları təsisatına insan hüquqlarının pozulması hallarının dövlətin diqqətinə çatdırılması və onlara son qoyulması üçün konkret təkliflərin verilməsi vəzifəsi həvalə oluna bilər. Onun hazırlanan, yaxud qüvvədə olan qanunvericiliyə dair rəyləri birbaşa qanunverici orqana təqdim etmək, yeni qanunvericiliyin hazırlanması təşəbbüsü ilə çıxmaq və ya buna yardım etmək və

insan hüquqları məsələlərinə aidiyyəti olan məhkəmə proseslərində iştirak etmək səlahiyyəti ola bilər. Bir çox milli insan hüquqları təsisatları beynəlxalq insan hüquqları standartlarının milli səviyyədə implementasiyasına nəzarət və hökumətlərin beynəlxalq sənədlərdən irəli gələn hesabat vermək öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində onlara yardım sahəsində əhəmiyyəti daim artan rol oynayırlar.¹¹⁶ Milli insan hüquqları təsisatı həmçinin dövlətin siyasət və proqramlarının qadınların və digər marqinal qrupların hüquqları perspektivi və ya "linza"ı nəzərə alınmaqla hazırlanmasını yəqin etməyə kömək edə bilər.

Digər bir təşviqetmə strategiyası milli insan hüquqları təsisatı tərəfindən mövcud hökumət proqramlarının və ya qurumlarının, məsələn, kənd və şəhərlərin inkişafı, yaxud təbiəti mühafizə və təbii ehtiyatlar və ya qadınlar, uşaqlar və yerli icmalar kimi zəif qruplara aid proqramların iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları komponentinin gücləndirilməsindən ibarət ola bilər.

Milli büdcələrin təhlili həmçinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarına sadiqliyin monitorinqinin və təşviq edilməsinin həyata keçirilməsi üçün çox əhəmiyyətli və səmərəli yollardan biridir. Eyni şəkildə milli fəaliyyət planlarının hazırlanması ilə bağlı dövlətə məsləhət verilməsi və yardım göstərilməsi iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı məsələlərin həll edilməsi üçün ardıcıl və əlaqələndirilmiş çərçivənin yaradılmasına kömək edə bilər. Fəaliyyət planları dövlətin öhdəliklərinin dəqiq təbiətini müəyyənləşdirilməsinə və onların yerinə yetirilməsi səviyyəsinin ölçülməsi üçün standart və etalonların hazırlanmasına xidmət edə bilər. Onlar hökumətləri iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin səmərəliliyinə dair hesabat verməyə çağırmaq üçün effektiv bir vasitə ola bilər.¹¹⁷

Milli insan hüquqları təsisatı həmçinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları haqqında Beynəlxalq Pakt kimi dövlət tərəfindən hələ ratifikasiya olunmamış beynəlxalq insan hüquqları sənədlərinin ratifikasiya edilməsini və onların milli səviyyədə implementasiyasını təşviq edə bilər. Dövlətlərin əksəriyyəti insan hüquqları sahəsində əksər sənədləri imzalamış, lakin onların implementasiyası ilə bağlı problemlər vardır. Beynəlxalq standartların milli qanunvericilikdə əks etdirilməməsi təşviqetmə fəaliyyətinin diqqət mərkəzində ola bilər. Paktnin özü iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsinə nail olunması istiqamətində "addımların atılmasına" dair dövlətin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün "bütün zəruri vasitələrdən, xüsusilə də qanunvericilik tədbirləri daxil olmaqla," istifadə edilməsini tələb edir (maddə 2.1).

¹¹⁶ Limburq Prinsiplərinin 76-cı paragrafı və 1 nömrəli Ümumi Şərhin 5-ci paragrafında vurğulanır ki, hesabatların təqdim edilməsi dövlətin fəaliyyətinin ictimaiyyət tərəfindən təhlil edilməsini, habelə müvafiq siyasətlərin hazırlanması, həyata keçirilməsinə və onlara yenidən baxılması prosesinə qeyri-hökumət və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının cəlb edilməsinə kömək etməlidir.

¹¹⁷ Bax "Development of policies, plans and legislation" (Module 21), Circle of Rights' Economic, Social and Cultural Rights Activism: A Training Resource.

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR TƏCRÜBƏDƏ

13. Hindistanın Milli insan hüquqları Komissiyası sağlamlıq hüquqlarını təşviq edir¹¹⁸

Ana qanazlığının, körpə ölümünün, ana ölümünün və xəstəyəmənin insan inkişafının istənilən anlayışının tamam zıddı olduqlarını tanıyaraq, Hindistanın Milli insan hüquqları Komissiyası UNİCEF və Qadın və uşaq inkişafı Departamenti ilə birlikdə bu məsələləri, xüsusən də ana qanazlığı məsələsini insan hüquqları və sağlamlıq üzrə iki günlük milli seminarda nəzərdən keçirmək qərarına gəlmişdir.

2000-ci ilin aprel ayında keçirilmiş seminarda tanınmış alimlər, siyasi xadimlər, dövlət qulluqçuları, hüquq sahəsində ekspertlər və sosial fəallar, habelə informasiya və yayım naziri, sağlamlıq və ailə rifahı naziri və qadın və uşaq inkişafı naziri iştirak etmişlər.

Tədbirin açılışında Milli insan hüquqları Komissiyasının sədri xalqın sağlamlıq vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə münasib sağlamlıq konsepsiyasının hazırlanması və onun mümkün qədər tez həyata keçirilməsi üçün müsbət tövsiyələrin zəruri olduğunu qeyd etmişdir. Komissiyanın ana qanazlığının aradan qaldırılmasında nə üçün iştirak etdiyini izah edərək, sədr sağlamlığın çox əhəmiyyətli insan hüququ olduğunu bildirmişdir. Hindistan Konstitusiyasının 21-ci maddəsində təsbit olunmuş yaşamaq hüququ ləyaqətlə yaşamaq hüququ kimi dərk edilməlidir. Bu, insan ləyaqətinin bütün aspektlərini eyni dərəcədə müqəddəs edir və onların hər biri insan hüququ hesab edilməlidir.

Hindistan cəmiyyətinə mənfi təsir göstərən "üç qeyri-azadlıq" barədə Amartya Senden sitat gətirmişdir, Sədr daha yaxşı tibbi xidmətin daha nümunəvi cəmiyyətin qurulması üçün imperativ olduğunu qeyd etmişdir. Bu sahədə nöqsanların olmasına təəssüf edərək, o, problemin həllini tapmaq üçün cəmiyyətin bütün təbəqələrinin birləşməli olduğunu bildirmişdir. Komissiyanın bu sahədəki rolu siyasəti müəyyən edənləri, qərar qəbul edənləri və onları həyata keçirənləri bir yere toplamaqdan ibarətdir. Sağlamlıq hüququ Konstitusiyada təsbit olunmuş və onun təmin edilməsi hər bir vətəndaşın vəzifəsidir. Komitənin sədri kütləvi informasiya vasitələrini bu problem barədə daha geniş məlumatlılıq yaratmağa çağırılmışdır. O, qeyd etmişdir ki, təhlükəsiz analıq və sağlam uşaqlar ölkənin daha yaxşı gələcəyini təmin edəcəkdir.

Siyasətin müəyyən edilməsi prosesi açıq və şəffaf olduqda və bütün maraqlı tərəflərin iştirakı ilə həyata keçirildikdə, milli insan hüquqları təsisatı daha səmərəli şəkildə dövlətə yardım göstərə və məsləhət verə bilər. Bu baxımdan milli təsisat dövlətə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı məsləhət verilməsinin və ya yardım göstərilməsinin digər vasitələri kimi artıq mövcud mexanizmlərdən, məsələn, parlamentin daimi komissiyalarından, ictimai dinləmələrdən və ya digər məşvəətçi forumlardan istifadə edilməsi imkanını nəzərdən keçirə bilər. Bundan əlavə, milli insan hüquqları təsisatı dövlətə Paktdan irəli gələn hesabat vermək öhdəliyinin yerinə yetirilməsində kömək etmək üçün öz şərtlərini təqdim edə bilər. Belə şərtlərdə dövlətin siyasəti və gördüyü tədbirlər tədqiq edilə bilər və onlar birbaşa iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitəyə təqdim oluna bilər. Açıq və bütün maraqlı tərəflərin iştirakı ilə həyata keçirilən siyasətin müəyyən edilməsi prosesi mövcud olmadıqda, milli insan hüquqları təsisatı belə prosesə başlanmasını tövsiyə edə bilər.

¹¹⁸ Mətn Hindistanın Milli insan hüquqları Komissiyasının mətnindən adaptasiya edilmişdir, Newsletter, May 2000 (mətni www.nhrc.nic.in <<http://www.nhrc.nic.in>> internet ünvanında tapmaq olar).

Məsləhət vermək imkanından istifadə etmək və digər təşviqetmə işlərini səmərəli şəkildə həyata keçirmək üçün milli insan hüquqları təsisatının daxili potensialının artırılmasına və müəyyən bacarıqların, o cümlədən qanunvericiliyin təhlili, danışıqların aparılması, hesabatların və şifahi prezentasiyaların hazırlanması sahəsində bacarıqların əldə edilib inkişaf etdirilməsinə ehtiyacı ola bilər.

Dövlətlə bağlı olan təşviqetmə strategiyaları yalnız məsləhətlərlə və yardımla məhdudlaşmır. Milli insan hüquqları təsisatı hökuməti və onun rəsmilərini iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı məsələləri həll etməyə həvəsləndirmək üçün həmçinin tədris və təlimlə bağlı təşəbbüslərdən, yaxud məlumatların yayılmasından istifadə edə bilər. İnsan hüquqları aspektini planlaşdırma, hazırlama və implementasiya prosesinə daxil etmə, habelə tərəqqinin göstəricilərini müəyyən etmək və nəticələri qiymətləndirmək üçün hökumətin rəhbərliyinin, qanunvericilərin və məmurların iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar barədə zəruri bilikləri olmalıdır. Dövlət məmurlarının tədrisi və təlimi həmçinin dövlətin beynəlxalq öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində yardıma yönəldilə bilər. Strategiyaların seçimi milli kontekstdən, gündəmdə olan insan hüquqlarına aid məsələlərdən və milli insan hüquqları təsisatının sərəncamında olan resurslardan asılı olacaqdır. Müxtəlif strategiyaların və fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi dövlət tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tanınmasını daha səmərəli şəkildə təşviq edəcəkdir.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin ümumi şərtləri milli insan hüquqları təsisatlarının dövlət üçün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsi təşəbbüslərinin məzmununa dair əsas prinsiplərini və ya istiqamətlərini müəyyən edir. Məsələn, Komitənin 3 nömrəli Ümumi Şərhiində dövlət tərəfindən qanunverici və digər tədbirlər vasitəsilə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı məsələlərin həll edilməsi istiqamətində addımların atılmasının əhəmiyyəti və məqsədamüvafiqliyi bir daha vurğulanır, habelə dövlətin Paktdan irəli gələn öhdəlikləri "minimal əsas" öhdəlikləri əhatə edən kimi şərh edilir. Komitənin 9 nömrəli Ümumi Şərhiində dövlətin Paktın müddəalarının zəruri qaydada daxili qanunvericilikdə tanınmasının təmin edilməsinə dair öhdəliyi, hüquqların bərpası edilməsi və onların hüquqi müdafiə vasitələrinin təmin edilməsinə dair öhdəliyi və dövlətin hesabat vermək öhdəliyi nəzərdən keçirilir. Milli insan hüquqları təsisatının təşviqetmə fəaliyyətləri konkret hüquqlara, məsələn, sağlamlıq və ya təhsil hüququna, yaxud ahillər və ya əlillər kimi marqinal qruplara yönəldilirsə, bir sıra digər ümumi şərtlər milli təsisat üçün faydalı ola bilər.

Milli insan hüquqları təsisatı öz təşviqetmə işlərini dövlətə yönəltməlidir, lakin o, bunu insan hüquqlarını təşviq və müdafiə edən digər qurumlar və qruplarla, o cümlədən məhkəmə hakimiyyəti orqanları, qeyri-hökumət təşkilatları və vətəndaş cəmiyyətinin qrupları, özəl sektor, mənafeələrinə toxunulan marqinal qruplar və geniş ictimaiyyətlə birgə edə bilər. Milli təsisat digərlərini dövlətlə birlikdə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla məşğul olmağa, xüsusən də sosial siyasətin və qanunvericiliyin, hazırlanmasında, implementasiyasında və monitorinqində iştirak etməyə həvəsləndirməyin və onlara kömək göstərməyin yollarını tapmalıdır.¹¹⁹ Bundan əlavə, təşkilatların və ayrı-ayrı şəxslərin geniş dairəsinin dövlətlə birlikdə bu məsələlərlə məşğul etməsini təmin etmək üçün digər əhatəli təşviqetmə strategiyaları, məsələn, ictimai kütləvi informasiya vasitələrində məlumatlandırma və səfərbərlik kampaniyaları tətbiq edilə bilər.

¹¹⁹ Bax: "Development of policies, plans and legislation" (Module 21). Circle of Rights: Economic, Social and Cultural Rights Activism: A Training Resource

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR TƏCRÜBƏDƏ

14. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tədris proqramlarına daxil edilməsinin təşviq olunması

Şimali İrlandiyanın İnsan hüquqları Komissiyası Şimali İrlandiyada Təhsil Departamenti ilə səmərəli işgüzar əlaqələr qurmuşdur. Komissiya məktəblər üçün tədris proqramının insan hüquqları elementləri ilə bağlı layihələrə dair rəylər verməklə bu sahənin inkişaf etdirilməsinə öz töhfəsini verir. Bundan əlavə, Komissiya təklif olunan Hüquqlar Billinin orta məktəblərdə tədris edilməsinin təşviqi məqsədi ilə Təhsil Departamenti və beş Təhsil və Kitabxana Şurası ilə tərəfdaşlıq edir. Bu iş uşaqlar və gənclərlə rəsmi təhsil sektorundan kənarında Hüquqlar Billinə dair təkliflərlə bağlı aparılan intensiv məsləhətləşmələri tamamlayır.

Bununla yanaşı, Departament Komissiya ilə birlikdə Komissiyanın məktəb menecerləri üçün 1998-ci ilin İnsan hüquqları Aktı ilə bağlı olan, İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının tədris siyasətinə və təcrübəsinə daxil edilməsinə dair tövsiyəsini dərc etmişdir. Təhsil, xüsusən də Avropa Konvensiyasına 1-ci Protokolu 2-ci maddəsinə uyğun olaraq, Komissiyanın 2003-2006-cı illər üçün Strateji Planında prioritet sahə kimi göstərilmiş və hal-hazırda kimi Komissiyanın fəaliyyətinin əsas istiqamətlərində biri olmuşdur. Komissiya (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının) İnsan hüquqları üzrə Komissiyasının təhsil hüququ üzrə xüsusi məruzəçisi Katarina Tomasevskinin Şimali İrlandiyaya səfərinin, sonradan isə rəsmi missiyasının təşkilinə kömək etmişdir.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə aidiyyətinin məhkəmələr tərəfindən tanınmasının təşviq edilməsi

Hüquqların o halda məhkəmə aidiyyəti olur ki, onlarla bağlı məsələlər məhkəmədə qaldırıla bilsin və məhkəmələr bu məsələlər üzrə qərar çıxara bilsin. Tarix boyu bütün dünyada məhkəmələr siyasəti müəyyən edənlərin və siyasətçilərin düzgün qərar qəbul edən olduqlarını hesab edərək iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı məsələlərə həvəsiz baxmışlar. Lakin mülki və siyasi hüquqlar kimi, hal-hazırda iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə aidiyyəti hamı tərəfindən qəbul edilir.¹²⁰ İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə aidiyyətini vurğulayır. 9 nömrəli Ümumi Şərhdə Komitə qeyd edir ki, "Paktda təsbit olunmuş hüquqların daxili hüquqda gerçəkləşdirilməsi üçün ən səmərəli yolunun müəyyən edilməsi zamanı onların məhkəmə aidiyyətinin təmin edilməsi zərurəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir".¹²¹

Rəsmi, lakin müstəqil təsisatın nadir statusuna görə milli insan hüquqları təsisatı məhkəmə hakimiyyəti orqanları və vəkillər arasında iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə aidiyyətinin təşviq edilməsi üçün olduqca yararlıdır. Təşviq etmə tədbirləri, məsələn, seminarlar, hökumət məmurlarının, məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının və vəkillərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə aidiyyətinə münasibətdə həssaslığını artırmalıdır. Bu tədbirlər zamanı həmçinin hüquqların həyata keçirilməsi və onların müdafiəsi üzrə daha geniş seçim təqdim edən qeyri-peşəkar hüquqi sistemlərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları vasitəçiliyə, mübahisələrin alternativ yollarla həllinə, metahüquqi taktikalara və məhkəmə iddialarına necə daxil edə biləcəyi müzakirə oluna bilər. Milli insan hüquqları təsisatı elə mexanizmləri hazırlamalı və təşviq etməlidir ki, məhkəmələr onların vasitəsilə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı məsələlərə dair qərarlar çıxara bilsin. Strategiyalara aşağıdakılar daxil olmalıdır:

¹²⁰ "Strategies for enforcing economic, social and cultural rights through domestic legal systems" (Module 22), Circle of Rights: Economic Social and Cultural Rights Activism: A Training Resource, p. 421

¹²¹ Paktda daxili hüquqda tətbiq edilməsinə dair 9 nömrəli Ümumi Şərh, paraqraf 7.

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR TƏCRÜBƏDƏ

15. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə aidiyyəti

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə aidiyyəti bir çox ölkələrdə çoxdan tanınmışdır. Argentina, Kanada, Finlandiya, Fransa, Filippin, Cənubi Afrika kimi bir-birindən fərqlənən ölkələrdə və bir çox digər ölkələrdə məhkəmələr iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı işlər üzrə qərarlar çıxarmışlar. Bir çox hallarda həm iddiaçıların gətirdikləri dəlillərdə, həm də məhkəmələrin yekun qərarlarında iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta birbaşa istinad edilmişdir. Milli səviyyədə verilən məhkəmə iddialarına əlavə olaraq, Sosial Hüquqlar üzrə Avropa Komitəsi kimi regional insan hüquqları qurumlarının qərarlarına əsaslanan iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə regional məhkəmə orqanı yaradılmaqdadır.

- qüvvədə olan, lakin səmərəli şəkildə icra olunmayan insan hüquqları sahəsində qanunların göstərilməsi;
- iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların vəziyyəti barədə məlumatdan məhkəmə iddiasının verilməsi üçün əsas kimi istifadə edilməsi;
- dövlətin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə öhdəliklərinin mənbəyinin mülki və siyasi hüquqlarda, xüsusən də yaşamaq hüququnda müəyyən edilməsi;
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda 2-ci maddəsinə və Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda 26-cı maddəsinə uyğun olaraq iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə öhdəliklərin ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi prinsipi əsasında müəyyən edilməsi;
- iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə öhdəliklərin hüquqların bölünməzliyi prinsipi əsasında müəyyən edilməsi;
- iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsində tənəzzülün yolverilməzliyi konsepsiyasından istifadə edilməsi;
- məhkəmə müdafiəsindən və ədalət mühakiməsinin prosesual təminatlarından iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiə edilməsi üçün istifadə edilməsi (məsələn, inzibati qərarlar üzərində məhkəmə nəzarəti və digər oxşar prosesual təminatlar vasitəsilə);
- Konstitusiyada və qanunlarda təsbit olunmuş mürəkkəb təminatların şərh edilməsi üçün beynəlxalq standartlardan və digər ölkələrin məhkəmələrinin presedent hüququndan istifadə edilməsi;
- milli insan hüquqları təsisatı tərəfindən "nümunəvi işlərin" təşviq edilməsi və ya insan hüquqları ilə bağlı işlərin məhkəmələrdə baxılmasında birbaşa iştirak edilməsi;
- hakimlərin və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində təcrübəsi olan digər peşəkarların qarşılıqlı səfərlərinin təşviq edilməsi.

Milli insan hüquqları təsisatı həmçinin məhkəməyə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı iddia verməklə, bu cür işlərdə iştirak etməklə və ya belə işlərin həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən məlumatları məhkəməyə təqdim etməklə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə aidiyyətinin təşviq edilməsinin gücləndirilməsinə əhəmiyyətli töhfə verə bilər. Bir çox milli insan hüquqları təsisatlarının funksiyalarına insan hüquqları ilə bağlı məsələlərə aid mühüm işlərdə iştirak daxildir. Bu funksiya məhkəmələr tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların daha səmərəli tanınmasının və həyata keçirilməsinin təşviq edilməsi üçün əhəmiyyətli ola bilər.

Maarifləndirmə vasitəsilə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar barədə məlumatlılığın və onların gerçəkləşdirilməsi üçün imkanların yaradılmasının təşviq edilməsi

Heç də bütün insan hüquqlarının pozulması halları qanunvericiliyin qüsurlu olmasından, ədalətsiz inzibati təcrübələrdən və ya dövlət tərəfindən törədilən ciddi pozuntulardan irəli gəlir. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması halları həmçinin özəl təşkilatların və ya fərdi şəxslərin iş yerlərində, yerli icmalarda və ya ailədə, çox vaxt ictimaiyyətin diqqətindən kənar da olan yerlərdə yol verdikləri hərəkətlər nəticəsində baş verir. Bu səbəbdən cəmiyyətin bütün üzvləri beynəlxalq və daxili hüquqa uyğun olaraq malik olduqları şəxsi hüquq və vəzifələr barədə xəbərdar edilməlidirlər. Onların həm insan hüquqlarının pozulması, həm də müdafiə və təşviq edilməsi barədə məlumatlılığı olmalıdır. Onlar digərlərinə qarşı malik olduqları vəzifələri barədə xəbərdar olmalıdırlar.¹²²

Milli insan hüquqları təsisatı cəmiyyətin bütün sektorlarında iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı məsələlərin müəyyən edilməsində və onların vurğulanmasında əhəmiyyətli rol oynaya bilər. O, insan hüquqlarının pozulmadığı və ya ən azı belə pozuntuların diqqətsiz qalmadığı¹²³ və hər kəsə xas olan ləyaqətə və dəyəərə hörmətin ən yüksək əhəmiyyətə malik olduğu insan hüquqları mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş maarifləndirməyə, yaxud digər təşəbbüslərə, ehtiyaca diqqətli cəlb edə və ya bu ehtiyacı birbaşa özü ödəyə bilər. İnsan hüquqları sahəsində maarifləndirmə "imkanları təqdim edən, iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni sahələrdə marqinallaşmış şəxslərə cəmiyyətin tam hüquqlu üzvü qismində öz statusunun tanınmasını tələb etmək imkanlarını verən proses ola bilər və belə də olmalıdır"¹²⁴

İnsan hüquqları sahəsində maarifləndirməni mənfi təsirə məruz qalmış insanlar cəlb edilməlidir. Maarifləndirmə cəmiyyətə belə insanların digərləri ilə birlikdə yaradıcı və konstruktiv işlə məşğulolma potensialını aşkar etməyə kömək etməlidir. O, ayrı-ayrı şəxslərə və böyük qruplara öz ehtiyaclarını və problemləri müəyyən etməyə, habelə üzləşdikləri problemlərlə milli iqtisadi və sosial siyasət, yaxud büdcə ayırımları kimi daha böyük sistemlər arasında əlaqələri dərk etməyə kömək etməlidir. Maarifləndirmə həmçinin mənfi təsirə məruz qalmış ayrı-ayrı insanlara və böyük qruplara məqsədlərin müəyyən olunması, fəaliyyətlərin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi vasitəsilə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinin gerçəkləşdirilməsi strategiyalarını inkişaf etdirməyə kömək etməlidir.¹²⁵

Milli insan hüquqları təsisatı hədəf qruplarının müxtəlifliyini nəzərə almalı və ictimaiyyət arasında iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsi işində müxtəlif üsullardan istifadə etməlidir. Maraqlı şəxslərin iştirak etdiyi yaradıcı fəaliyyətlər,

¹²² Mətn Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Handbook on the Establishment and Strengthening of National Human Rights Institutions adlı vəsaitindən adaptasiya edilmişdir, paraqraf 141.

¹²³ United Nations, Handbook on the Establishment and Strengthening of National Human Rights Institutions, paraqraf 203.

¹²⁴ Bax: "Education for empowerment: some reflections" (Module 20), Circle of Rights Economic, Social and Cultural Rights Activism: A Training Resource, səh. 397.

¹²⁵ Yene orada, səh. 402.

məsələni, əhvalat və təmsildən istifadə edilməklə təşkil edilən işlər və ya simulyasiya məşqləri həm böyük, həm də kiçik qruplar üçün faydalı ola bilər.¹²⁶ Ədalətin və hüquqların yerli təriflərinin müəyyən edilməsi və onlardan istifadə etmə ayrı-ayrı insanlara və böyük qruplara onların hazırkı və tarixi təcrübələri ilə müasir ümumdünya insan hüquqları standartları və milli kontekst arasında əlaqə yaratmağa kömək edəcək.¹²⁷

Daha geniş miqyasda maarifləndirmə təşəbbüsləri televiziya, radio, foto və ya incəsənət sərgilərindən, habelə kukla tamaşaları və ya teatr kimi incəsənət tədbirlərindən istifadə edilməklə geniş ictimaiyyətə yönəldilə bilər. Milli insan hüquqları təsisatı həmçinin insan hüquqları sahəsində tədrisin cəmiyyətin səfərbər edilməsi proqramlarına daxil edilməsi məqsədi ilə qeyri-hökumət təşkilatlarına və vətəndaş cəmiyyətinin digər qruplarına dəstək göstərə və onlarla əməkdaşlıq edə bilər. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məktəblər üçün tədris proqramına daxil edilməsinin təşviq edilməsi uşaqlar və gənclər vasitəsilə cəmiyyətin geniş dairəsinə biliklərin çatdırılması üzrə həyati əhəmiyyət kəsb edən səmərəli yanaşmadır. Belə yanaşma insan hüquqlarına hörmət mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsinə həm anı, həm də uzunmüddətli təsir göstərəcəkdir.

Qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara riayət edilməsinin təşviq edilməsi

Milli insan hüquqları təsisatı həmçinin qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara riayət edilməsini təşviq etməlidir. Kiçik sahibkarlar və işgüzar adamlar, milli və transmilli şirkətlər və beynəlxalq maliyyə təsisatları kimi qeyri-dövlət subyektlərinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinə böyük təsiri var. Bəzi qeyri-dövlət subyektləri bu hüquqlar üçün milli hökumətlərdən də böyük əhəmiyyətə malikdirlər. Milli insan hüquqları təsisatı onların fəaliyyətinə diqqət yetirməyə bilməz.

Qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara riayət edilməsinin təşviqi üçün ilk və ən tez effekt verən yol bu subyektlər tərəfindən həmin hüquqların pozulmasının qarşısını alan milli qanunvericiliyin qəbul edilməklə icra olunmasıdır. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması hallarının araşdırılması və onlara riayət edilməsinin monitorinqinin həyata keçirilməsi vasitəsilə milli insan hüquqları təsisatı ictimai həyatın yeni qanun, siyasət və proqramların tələb olunduğu və ya mövcud qanun, siyasət və proqramların dəyişdirilməsinə ehtiyacın olduğu sahələrini müəyyən edə bilər. Onun dövlətə məsləhətlərin verilməsindən ibarət təşviqetmə rolu bu məsələlərə də məsləhətlərin verilməsini əhatə edir.

Transmilli şirkətlər üçün səmərəli nizamlayıcı mexanizmlərin işləyib hazırlanması çətin məqsəddir. Bir çox transmilli şirkətlər öz var-dövlət və gücünə görə bir çox dövlətləri üstələyirlər. Onların o qədər böyük təsiri var ki, onlar bir çox hallarda öz hərəkətlərinə görə heç kimə hesabat vermir və dövlətlər onlara fəaliyyətinin nizamı salınması üzrə cəhd etmək istəmirlər və ya onu edə bilmirlər. Beynəlxalq təsisatlar və milli təşkilatlar tərəfindən transmilli şirkətlər üçün davranış kodeksləri işləyib hazırlanmış və bir çox sənaye assosiasiyaları tərəfindən həmçinin öz üzvləri üçün könüllü kodekslər qəbul olunmuşdur. Lakin həmin kodekslər məhdud və qeyri-məcburi qalmaqla davam edir və icra olunmur.

Milli insan hüquqları təsisatı araşdırmalar və monitorinq fəaliyyəti nəticəsində əldə olunmuş məlumatlar əsasında transmilli şirkətlərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasından çəkinməsinə ən azı hüquq nöqtəyindən nəzərindən təmin edə

¹²⁶ Yene orada, səh. 403.

¹²⁷ Jefferson R. Plantilla, "Promoting economic, social and cultural rights" (qeyd 113).

bilən hüquqi standartların qəbulunu təklif və təşviq edə bilər.¹²⁸ Həqiqətən, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları səmərəli şəkildə təmin etmək üçün milli insan hüquqları təsisatının qeyri-dövlət subyektlərinin bu hüquqların tam gerçəkləşdirilməsinə göstərdikləri təsirin monitorinqinin həyata keçirilməsi üzrə potensialının inkişaf etdirilməsinə ehtiyacı olacaq. Eyni zamanda, insan hüquqları sahəsində təşviqetmə fəaliyyətləri birbaşa transmilli şirkətlərə yönəldilməli və hökumətlər tərəfindən öz vətəndaşlarının qeyri-dövlət subyektlərindən mütənasib müdafiəsinin təmin edilməsini həvəsləndirməlidir.

Kiçik qruplar üçün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində təlim

Bir çox milli insan hüquqları təsisatları insan hüquqlarının təşviq edilməsi üzrə fəaliyyətlərinin əsas formalarından biri qismində hökumətdə, hərbi və polis orqanlarında, qeyri-hökumət təşkilatlarında və vətəndaş cəmiyyətində hakim mövqə tutan şəxslər üçün təlim seminarları həyata keçirirlər. Bu seminarların onların iştirakçılarına iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar barədə məlumatlandırmaq, onları özlərinin və təşkilatlarının keçmiş fəaliyyətlərini təhlil etməyə dəvət etmək, habelə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid öhdəliklərin daha səmərəli həyata keçirilməsi məqsədilə plan və proqramları hazırlamağı həvəsləndirmək üçün böyük potensialı var. Belə seminarlar həmçinin onların iştirakçılarına istər təcrübə mübadiləsi və ya seminarların materiallarının yayılması, istərsə də öz əməkdaşları və ya digər təşkilatlar üçün oxşar seminarların təşkili yolu ilə digərlərinin məlumatlandırılması üzrə vasitələr verir.

Öyrənməni təmin etmək məqsədi ilə kiçik qruplar üçün təlim seminarlarında ən səmərəli metodlardan istifadə olunmalıdır. Milli insan hüquqları təsisatı bu cür proqramları artıq hazırlayıb həyata keçirmiş bir çox təşkilatların bilik və təcrübəsindən faydalana bilər. Bəzi təşkilatlar kiçik qruplar üçün insan hüquqları üzrə təlim seminarlarına dair tədris vəsaitlərini hazırlayıblar.¹²⁹

İştirakçılara yönəldilmiş böyüklər üçün tədris olduqca səmərəli metod hesab edilir. O, altı elementə əsaslanır:

1. Öyrənmə iştirakçıların təcrübə və ya biliklərindən başlanır
2. İştirakçılar təcrübələri ilə bölüşdükdən sonra oxşar çəhətləri axtarır və öyrəndiklərini və müzakirə etdiklərini təhlil edirlər.
3. Yalnız iştirakçıların bilikləri və təcrübələri ilə məhdud olmamaq üçün xarici mənbələrdən (statistik göstəricilər, resurslara malik şəxslər və kütləvi informasiya vasitələri) yeni məlumatlar və nəzəri biliklər əlavə olunur.
4. İştirakçılar öyrəndiklərini təcrübədə görməli, yeni bacarıqları təcrübədə tətbiq etməli və fəaliyyət strategiyaları və planlarını hazırlamalıdır.
5. Sonradan iştirakçılar öyrəndiklərini öz təşkilatlarında və ya gündəlik işlərində yaymalı və tətbiq etməlidirlər.
6. Təhlil və qiymətləndirmə proqramın tərkib hissələridir və yalnız təşəbbüsün sonunda deyil, onun həyata keçirilməsi boyu tətbiq olunmalıdır.

¹²⁸ Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasının 3281 (XXIX) nömrəli 1974-cü il 12 dekabr tarixli qətnaməsində qəbul olunmuş Dövlətlərin İqtisadi hüquq və vəzifələrinin Nizamnaməsində açıq şəkildə göstərilir ki, hər bir dövlət öz yurisdiksiyasında olan transmilli şirkətlərin fəaliyyətlərini nizamla salınması və onlara nəzarət edilməsi hüququnun həyata keçirilməsində digər dövlətlərlə əməkdaşlıq etməlidir. İnsan hüquqlarını pozanların cəzasızlığı məsələsi üzrə Alt-komissiyanın xüsusi məruzəçisi 1996-cı ildə qeyd etmişdir ki, "dövlətlər və beynəlxalq ictimaiyyət hüquqi standartları müəyyən etməklə bu cür fəaliyyətləri nəzarət altında saxlamaq üçün öz səylərini birləşdirməlidir" (E/CN.4/Sub.2/1996/15, para. 132).

¹²⁹ Bax, məsələn, *Training for Human Rights Trainers*, Canadian Human Rights Foundation training programme handbook, Kiev, November 1996

Öyrənməni həvəsləndirmək üçün iştirakçılar bilik səviyyələrinə, mövqələrinə və ya perspektivlərə görə müxtəlif qruplarda birləşdirilə bilər. Fəaliyyəti silsilə şəklində həyata keçirildiyi halda, həmçinin ondan əvvəlkilərə və sonrakılara, təşkilatçıdan və iştirakçıdan tələb olunanlara və zəruri tədris materiallarına diqqət yetirilməlidir.¹³⁰

Sintez və fikirləşmə üçün vaxt verilməsi faydalı ola bilər. İştirakçıların mövqələrinin dəyişib-dəyişmədiyini öyrənmək üçün onlara sessiyanın əvvəlində və sonunda eyni sualların verilməsi biliklərində və ya yanaşmalarında dəyişikliklərin müşahidə olunması yollarından biri ola bilər. Tədbirin və ya günün sonunda iştirakçılar ilə təşkilatçılar arasında müzakirələrin aparılması həmçinin proqramın səmərəli olub-olmaması barədə məlumat verir.¹³¹

Konkret fəaliyyətlər müəyyən edildikdən sonra onların həyata keçirilməsi yolunda çətinlik və maneələr də müəyyən edilməli və müvafiq hesabat tərtib edilməlidir. Uğurlu təşəbbüslər hədəf qruplarının ehtiyaclarını dərk etməklə özündə ehtiva edəcək və onların ümidlərinə cavab verəcək. Onlar həmçinin əvvəlki təşəbbüslərin qiymətləndirmələrini nəzərə almaqla yaradıcılığı, yeni təcrübələri və layihələrin təkamülünü həvəsləndirəcək.

Təlim seminarlarının təşkilatçıları onların iştirakçıları ilə səmərəli qarşılıqlı əlaqələrin qurulması üçün bir sıra əsas məsələləri nəzərdən keçirməlidirlər.¹³² Gələninin və dəqiqliyin təmin edilməsi üçün iştirakçıların əsas qaydalara, rəhbərlərin və məruzəçilərin təyin edilməsinə və hamının çıxış etmək imkanının təmin edilməsinə ehtiyacı ola bilər. Rəsmi tanış olma, dostcasına aparılan qeyri-rəsmi söhbətlər və ya "buz sındıranlar" və "enerji verən" tədbirlər daxil olmaqla, hazırlıq tədbirləri insanları daha ciddi müzakirələrə və məlumatların qəbuluna hazırlaya bilər. İştirakçıların əyləşmə qaydası (məsələn, daire, düzbucaq və ya sıralar şəklində) və qrupların tərkibi (yəni onların eyni və ya müxtəlif bilik və bacarıq səviyyələrində olmaları) iştirakçılığın dərəcəsinə və təbiətinə təsir edə bilər. Təşkilatçılardan qruplar üçün proqram gündəliklərinin və giriş diskussiyalarının tətbiq edilməsi tələb olunacaq. Resurslara malik şəxslər yeni məlumatları və nəzəri bilikləri rəsmi prezentasiyalar, habelə onları təcrübə sahəsinə aid sualların cavablandırılması vasitəsilə təqdim edə bilərlər.

Qrupdakı insanların müxtəlifliyi çətinliklər yarada bilər. Çıxış edənlər, təşkilatçılar və resurslara malik şəxslər bu fərqləri, o cümlədən mədəni və etnik xüsusiyyətləri, fərqli bilik səviyyələrini, dəqiq məlumat almağa istəyi və ehtiyacı, motivləşməni və qətiyyəti, iştirak etməyə iradəni, toqquşan "gündəlikləri", düşüncə tərzlərini, öyrənmə üsullarını, iş təcrübəsini və məsuliyyət və təsir səviyyələrini nəzərə almalıdırlar.¹³³ Qrupdakı bütün insanları yaxşı tanıması və onlara səmimi hörmət onların fərqlənən ehtiyaclarını ödəməyə kömək edəcək.

Təşviqetmə tədbirinin iqlimi və ya mühiti biliklərlə bölüşmə, öyrənmə və tədbirdən məmnunluq səviyyəsinə birbaşa təsir göstərə bilər. Fiziki şərait rahat və tədbirin təbiətinə uyğun olmalıdır. Çıxış edənin və ya təşkilatçının ünsiyyət tərzini belə iqlimin yaradılması üçün əsas amildir; onlar auditoriyanın ehtiyacları və ümidləri ilə əlaqədar öz rolunu aydın təsəvvür etməli və onu müəyyən etməlidirlər. İştirakçıların sərbəst şəkildə açıq müzakirədə iştirak edəcəkləri dəstəkləyici mühit yaradılmalıdır. Tədbirə ayrılan vaxtdan səmərəli şəkildə istifadə olunmalıdır ki, gündəliyin bütün məsələləri əhatə edilsin. Çıxış edənlər və təşkilatçılar fəal olmalı, hamının iştirak etmək imkanını təmin etməli, tədbir zamanı və onun sonunda əks əlaqəni

¹³⁰ Bax, məsələn, *Training for Human Rights Trainers*, Canadian Human Rights Foundation training programme handbook, Kiev, November 1996, səh. 55

¹³¹ Yəni orada, səh. 23

¹³² Julius E. Eittington *The Winning Trainer: Winning Ways to Involve People in Training*, 3rd edition (Houston, Texas, Gulf Publishing Company, 1996)

¹³³ *Training for Human Rights Trainers* (note 129), səh. 61

qurulmasına kömək etməli, cavablar üçün açıq olmalı və digərləri ilə bərabər şəkildə öyrənməlidirlər.¹³⁴ İnsanların müzakirələrdə fəal iştirakını təmin etmək məqsədilə həmin müzakirələrin gedişi izlənməlidir.

Tədbirə hazırlıq fəaliyyətlərlə başlanması fiziki hərəkətlərin və çevik fikirləşməni həvəsləndirməklə daha intensiv müzakirələrə gətirib çıxara bilər. Daha kiçik qruplardakı müzakirələr iştirakçılıq və öyrənmə səviyyəsini artırır. Məsələlərin kollektiv şəkildə sərbəst müzakirə edilməsi və interaktiv prezentasiyalar iştirakçıları fikirləşməyə vadar edir. Konkret halların təhlili və simulyasiya məşqləri yeni bilik və bacarıqların yoxlanılması üçün praktiki yanaşmanı təqdim edir. Mühazirələr və müzakirələr kimi daha ənənəvi formatlardan həmçinin istifadə edilə bilər, lakin auditoriyaya suallar və şərhlər vermək imkanı verilməlidir. Prezentasiyanın məzmunu ondan əvvəl və sonra auditoriyanın iştirakı ilə həyata keçirilən fəaliyyətlərlə bağlı olmalıdır.

Seminar zamanı başlanmış öyrənmə prosesini gücləndirmək üçün səmərəli təşviqetmə təşəbbüslərinə onların məqsəd və formasının tərkib hissəsi qismində həm milli insan hüquqları təsisatı, həm də hədəf auditoriyası üçün tədbirdən sonrakı fəaliyyətlər daxil olmalıdır. Sonrakı tədbirlərin konkret planı iştirakçılara və təşkilatçılara tədbir zamanı əldə etdikləri bilik və bacarıqları saxlayıb təcrübədə tətbiq etməyə kömək edəcək. Bilik, bacarıq və dəyərlər həmçinin digər həmkarlara ötürülməlidir.

Sonrakı fəaliyyətlərin hazırlanıb həyata keçirilməsi üçün iştirakçıların həvəsləndirilməyə ehtiyacı ola bilər, lakin onlar həmçinin öyrənmə prosesinin qısa- və uzunmüddətli təsirinin necə gücləndirilə biləcəyinə dair dəyərli məlumat verə bilərlər. Milli insan hüquqları təsisatı üçün tədbirdən sonrakı fəaliyyətlərə aşağıdakılar daxil ola bilər:

- iştirakçılarla poçt, elektron poçt, faks və ya telefon vasitəsilə müntəzəm şəkildə əlaqələrin yaradılması;
- iştirakçılara, əlaqələndiricilərə və resurslara malik şəxslərə proqramın qiymətləndirilməsi hesabatının təqdim edilməsi;
- şəbəkənin yaradılması üzrə mexanizmlərin təqdim edilməsi və ya yeni tədbir, yaxud təlim proqramlarının dəstəklənməsi;
- əldə edilmiş bilik və bacarıqların tətbiqində uğurun qiymətləndirilməsi məqsədi ilə sorğu vərəqələrinin paylanması.

Hədəf qrupları və ayrı-ayrı şəxslər üçün tədbirdən sonrakı fəaliyyətlərə aşağıdakılar daxil ola bilər:

- həmkarlar, dostlar və ailə üzvləri ilə qeyri-rəsmi şəraitdə yeni bilik, bacarıq və dəyərlərlə bölüşmə;
- təşkilatın əməkdaşları və üzvləri, cəmiyyətin qrupları, məktəblər və digər dövlət və özəl təşkilatları üçün rəsmi prezentasiyaların və treninqlərin təşkil edilməsi;
- əldə edilmiş bilik, bacarıq və dəyərlərin işçi heyətlə və ictimaiyyətlə görüşlər, strateji planlaşdırma sessiyaları, məsləhətləşmələr, təhqiqat və siyasətini mövqeləri kimi artıq mövcud olan planlaşdırma və siyasətin hazırlanması mexanizmlərinə daxil edilməsi;
- əldə edilmiş bilik, bacarıq və dəyərlərin monitorinqi, faktların araşdırılması, təlim və tədris, başqa təşviq etmə fəaliyyətlərində və proqramlarında tətbiqi.

¹³⁴ Yəne orada, səh. 66-67.

Nəticə

Milli insan hüquqları təsisatları iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid məsələlərin həlli üçün öz potensialının inkişaf etdirilməsi zərurətini bilirlər. Hazırkı tədris vəsaitində aşağıdakılar müzakirə edilib:

- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların hüquqi əsasına aid əsas anlayışlar.
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsində və təşviq edilməsində milli insan hüquqları təsisatlarının mühüm rolu.
- Milli insan hüquqları təsisatlarının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı işi üçün səmərəli strategiyaların əsasları.

Beynəlxalq ictimaiyyət iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların hüquqi əsasına aid əsas anlayışlarla bağlı konsensusa gəlmişdir:

- Bütün insan hüquqları - vətəndaş, mədəni, iqtisadi, siyasi və sosial hüquqlar - bölünməz və qarşılıqlı asılıdırlar.
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar beynəlxalq hüquqda, o cümlədən İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda, Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyada, İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiyada, Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyada tam həcmdə, əksər daxili hüquqi sistemlərdə isə müəyyən həcmdə tanınır.
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta uyğun olaraq dövlətlər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam gerçəkləşdirilməsini təmin etməli, lakin bunu tədricən edə bilərlər. Lakin hər bir dövlətin "bütün mövcud vasitələrdən" istifadə etməklə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsinə nail olunması istiqamətində "addımların atılmasına" və ayrı-seçkilikdən müdafiə edilməsinə dair birbaşa öhdəlikləri vardır.
- Dövlətlərin həmçinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara hörmət edilməsi, onların müdafiə və təmin edilməsinə dair ümumi öhdəlikləri vardır.
- Dövlətlərin hər bir iqtisadi, sosial və mədəni hüququn ən azı əsas səviyyəsinin təmin edilməsinə dair minimal əsas öhdəlikləri vardır.
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə aidiyyəti beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən artan şəkildə qəbul edilir və bir çox ölkələrdə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı məsələlərə məhkəmələrdə baxılması zamanı onları səmərəli müdafiə vasitələri aydın görünür.
- Dövlət tərəfindən həyata keçirilən repressiv tədbirlər, xüsusən onların məqsədyönlü və bilərəkdən həyata keçirildikləri və ya aşkar edildikdən sonra düzəldilmədikləri halda, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozuntularını təşkil edir.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsində və təşviq edilməsində milli insan hüquqları təsisatlarının mühüm rolu çox dayaqlara əsaslanır:

- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ən azı müəyyən dərəcədə bütün dövlətlərdə pozulur.
- Hər bir dövlətdən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların daha səmərəli təmin edilməsi və həyata keçirilməsi istiqamətində tədbirlərin görülməsi tələb olunur.
- Hər bir dövlətdə minimal beynəlxalq standartlar əsasında yaradılan və fəaliyyət göstərən səmərəli müstəqil milli insan hüquqları təsisatı olmalıdır.
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı məsələləri səmərəli və etibarlı qaydada həll etmək üçün milli insan hüquqları təsisatı müstəqil olmalı, onun kadr siyasəti açıq və plüralistik olmalı, təsisat dəqiq müəyyən olunmuş geniş səlahiyyət və funksiyalara, münasib resurslara malik olmalı və onun üzvləri və əməkdaşları vəzifələrinin icrası çərçivəsində təsisatın baxışlarını bölüşdürən təşkilatlarla birgə işləməyi bacaran şəxslər olmalıdır.
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin 10 nömrəli Ümumi Şərhinə uyğun olaraq milli insan hüquqları təsisatı "bütün insan hüquqlarının bölünməzliyinin və qarşılıqlı asılılığının təşviq və təmin edilməsində milli insan hüquqları təsisatının potensial olaraq həlledici rolu var".

Milli insan hüquqları təsisatının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində fəaliyyətinin səmərəli olması bu fəaliyyətdə strateji yanaşmanın tətbiqi tələb olunur.

- Milli insan hüquqları təsisatı strateji planlaşdırma, qiymətləndirmə, habelə onun mandatından irəli gələn digər funksiyalar, məsələn, araşdırmalar, monitoring və təşviq etmə vasitəsilə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində işini öz təşkilati proses və təcrübəsinə daxil edə bilər. Treningin təşkilatın müxtəlif bölmə və funksiyalarına daxil edilməsi iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı məsələlərin həllinə çoxşaxəli yanaşmanın təşviq edilməsinə kömək edəcək.
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı öhdəliklərin hüquqi əsasının müəyyən edilməsi və həmin öhdəliklərə riayət olunması sahəsində dövlətə yardım göstərmək məqsədilə milli insan hüquqları təsisatı bu öhdəlikləri dərinəndə anlamalıdır. Milli insan hüquqları təsisatı qeyri-dövlət subyektlərinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasına görə hesabat verməsinin təmin edilməsi üzrə çətin vəzifə ilə üzləşəcək. Bununla yanaşı, milli təsisatın, onun jurisdiksiyasına aid, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı şikayətlərə baxmaq üçün zəruri biliklər və iradəyə, habelə müvafiq monitoring və təşviqetmə fəaliyyətləri həyata keçirmək üçün lazımı bacarıq və resurslara ehtiyacı olacaq.
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam gerçəkləşdirilməsi üçün milli insan hüquqları təsisatı milli fəaliyyət planının hazırlanmasının həvəsləndirilməsi və hətta belə planın təsisat tərəfindən hazırlanması məsələsini nəzərdən keçirə bilər. Belə planlara müvafiq beynəlxalq sənədlərin ratifikasiya edilməsi, hesabatların hazırlanması prosesi, milli qanunvericiliyin beynəlxalq öhdəliklərə uyğunluğunun təmin edilməsi üzrə tədbirlər, təlim və tədris tədbirləri daxil ola bilər. Milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları pozulmuş

və ya onların pozulması riski ilə üzləşən qrupları və tərəqqinin ölçülməsi üçün etalon standartları, habelə hədəfləri müəyyən etməlidir.

- Digərlərinin enerjisini və resurslarını səfərbər edərək milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların uğurlu təşviq edilməsi, müdafiəsi və həyata keçirilməsi üçün zəruri şəraitlərin yaradılmasında katalizator rolunu oynaya bilər. Milli insan hüquqları ilə qeyri-hökumət təşkilatları, vətəndaş cəmiyyət və hökumət təşkilatları arasında yerli, milli, regional və beynəlxalq səviyyələrdə şəbəkələrin yaradılması və əməkdaşlıq edilməsi iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların dəstəklənməsində əvəzsizdir.
- Milli insan hüquqları təsisatı potensial tərəfdaşları müəyyən edə bilər və hətta iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla məşğul olan təşkilatlar arasında koalisiyaların yaradılmasını təşviq edə bilər və onları əlaqələndirə bilər. Milli insan hüquqları təsisatı həmin təşkilatlarla birlikdə BMT-nin mexanizmlərindən və digər beynəlxalq mexanizmlərdən istifadə edə bilər. O, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı məsələlərin həllinə yönəlmiş təşəbbüslərin ictimai və siyasi dəstəyinə nail ola bilər. Potensial tərəfdaşların sırasına müxtəlif sahələrdə, məsələn, təhsil və səhiyyə sahəsində müvafiq səlahiyyətlərə malik nazirliklər, dövlət qurumları, məsələn xəstəxanalar və məktəb şuraları, milli hüquq komissiyaları, vəkillərin birlikləri, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları və ictimai təşkilatlar, qeyri-hökumət təşkilatları və olduqca zəif qruplar, o cümlədən yoxsullar, uşaqlar, qadınlar, qaçqınlar və yerli xalqlar.
- Digər demokratik təsisatlar, o cümlədən hökumət, qanunverici orqan, məhkəmələr, polis və hərbi qurumlar, vətəndaş cəmiyyətinin təşkilatları, özəl şirkətlər və ayrı-ayrı şəxslər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsi və təşviq edilməsi üzrə vəzifələr daşıyır və bu fəaliyyətdə böyük rol oynayırlar.
- Milli insan hüquqları təsisatı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsini və müdafiəsini həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq səviyyədə dəstəkləyə bilər.
 - Milli səviyyədə milli insan hüquqları təsisatı müntəzəm tədris proqramlarını və informasiya kampaniyalarını keçirə bilər, qüvvədə olan qanunları və qanun layihələrini təhlil edə bilər və qanunlara dəyişiklikləri və yeni qanunları təklif edə bilər, texniki məsləhətlər verə bilər, hüquqların gerçəkləşdirilməsinin ölçülməsi üçün milli və yerli etalon standartlarını müəyyən edə bilər, tədqiqatları və araşdırmaları apara bilər, hüquqlara riayət olunmasının monitoringini həyata keçirə bilər, konkret şikayətləri araşdırma və dövlət orqanları və ictimaiyyət üçün hesabatlar hazırlaya bilər.
 - Beynəlxalq səviyyədə milli insan hüquqları təsisatı müxtəlif təşəbbüsləri, məsələn, fərdi şəxslərə Paktın pozulması hallarından şikayət etmək hüququnu verən İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın Fakultativ Protokolunun qəbul edilməsini, habelə İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitəyə Paktın yerinə yetirilməsinə dair məlumatın və ya "paralel hesabatların" təqdim edilməsini dəstəkləyə bilər.

■ Milli insan hüquqları təsisatının iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı treninqlərdə iştirakı və ya belə treninqlərin həyata keçirilməsi onun üzv və əməkdaşlarının, habelə xarici qrupların və ya ayrı-ayrı şəxslərin biliklərinin inkişaf etdirilməsinə kömək edir. Məsələn, milli səviyyədə keçirilən treninqlər çərçivəsində digər təlimçilər üçün tədris təşkil edilə bilər, müxtəlif təşkilat və təsisatlar birgə işləməyə həvəsləndirilə bilər, milli gündəliyin meydana çıxması dəstəklənə bilər və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gündəliyinin həm hökumət, həm də qeyri-hökumət təşkilatlarının milli və yerli planlarına daxil edilməsi təşviq edilə bilər. Yerli səviyyədə keçirilən treninqlər çərçivəsində cəmiyyətdə fəaliyyət göstərən təşkilatların, marqinal qrupların və ayrı-ayrı şəxslərin bilik və bacarıqları genişləndirilə bilər. Eyni zamanda, regional səviyyədə qonşu ölkələr arasında keçirilən treninqlər tərəfdaşlığın gücləndirilməsi digərlərinin təcrübəsinin öyrənilməsi və öz təcrübəsi ilə bölüşməsi üçün vacibdir.

Hazırkı tədris vəsaitinin məqsədi milli insan hüquqları təsisatlarına iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması hallarının araşdırılması, həmin hüquqlara aid öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin monitorinqi və bu hüquqların təşviq edilməsi işində kömək etmək və bu təsisatları həvəsləndirmək, insanların onlara mənsub hüquqlarının tam həcmdə həyata keçirə biləcəkləri üçün bu təsisatların fəaliyyətini daha səmərəli etmək olmuşdur.

Qoşmalar

Əsas beynəlxalq sənədlər

Qoşma 1: İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt

Baş Məclisin 2200A(XX1) sayılı 16 dekabr 1966-cı il tarixli qətnaməsi ilə qəbul edilmiş və imzalanmaq, təsdiq edilmək və qoşulmaq üçün açılmış, 27-ci maddəyə müvafiq olaraq 1976-cı il 3 yanvar tarixdə qüvvəyə minmişdir

Preambula

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində elan edilmiş prinsiplərə uyğun olaraq bəşər nəslinin bütün üzvlərinə məxsus ləyaqətin, onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarının tanınmasını azadlıq, ədalət və sülhün əsası olduğunu *nəzərə alaraq*,

bu hüquqların insan şəxsiyyətinə məxsus olan ləyaqətdən irəli gəldiyini *etiraf edərək*,

İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməyə uyğun olaraq, qorxu və ehtiyacdan azad insan şəxsiyyəti idealının yalnız hər kəsin öz iqtisadi, sosial və mədəni, eləcə də mülki və siyasi hüquqlarından istifadə edə bilməsi üçün şərait yaradıldığı təqdirdə həyata keçirə biləcəyini *etiraf edərək*,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə uyğun dövlətlərin insanın hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edilməsini təşviq etməyə və riayət olunmasına yardım göstərməyə öhdəliyini *nəzərə alaraq*,

ayrılıqda hər bir insanın başqalarına və mənsub olduğu kollektivin üzvlərinə münasibətdə vəzifələr daşıyaraq, bu Paktda tanınan hüquqların təşviq edilməsinə və onlara riayət olunmasına səy göstərməli olduğunu *anlayaraq*,

aşağıdakı maddələrlə razılaşırlar:

I HİSSƏ

Maddə 1

1. Bütün xalqlar öz müqəddəratını təyin etmək hüququna malikdirlər. Onlar bu hüquqa əsasən öz siyasi statuslarını azad şəkildə müəyyən edir və özlərinin iqtisadi, sosial və mədəni inkişaflarını azad surətdə təmin edirlər.

2. Bütün xalqlar öz məqsədlərinə nail olmaq üçün öz təbii sərvətləri və ehtiyatları barəsində qarşılıqlı fayda prinsipinə və beynəlxalq hüquqa əsaslanan beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıqdan irəli gələn hər hansı öhdəliyə zərər yetirmədən azad sərəncam verə bilərlər. Heç bir xalq heç bir vaxtla ona məxsus yaşayış vəsaitlərindən məhrum edilə bilməz.

3. Bu Paktda iştirak edən bütün dövlətlər, o cümlədən özünü idarə etməyən və qəyyumluq altında olan ərazilərin idarə olunması üçün məsuliyyət daşıyan dövlətlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Nizamnaməsinin müddəalarına əsasən xalqların öz müqəddəratını təyin etmək hüququnun həyata keçirilməsini təşviq etməli və bu hüquqa hörmət bəsləməlidirlər.

II HİSSƏ

Maddə 2

1. Bu Paktda iştirak edən hər bir dövlət fərdi qaydada və xüsusən iqtisadi və texniki sahələrdə beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq yolu ilə mövcud resurslardan maksimal dərəcədə istifadə etməklə Paktda tanınan hüquqların bütün lazımi vasitələrlə, o cümlədən qanunvericilik tədbirləri qəbul edilməklə, tədricən tam gerçəkləşdirilməsi üçün tədbirlər görməyi öhdələrinə götürür.

2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər burada elan edilmiş hüquqların irqdən, dərindən, cinsdən, dindən, siyasi və ya digər baxışlardan, milli və sosial mənşədən, mülki vəziyyətindən, doğuluşundan, yaxud başqa hallardan asılı olmayaraq heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən həyata keçiriləcəyinə təminat verməyi öhdələrinə götürürlər.

3. İnkişaf etməkdə olan dövlətlər insan hüquqlarını və öz milli iqtisadiyyatlarının vəziyyətini lazımcına nəzərə almaqla, onların vətəndaşı olmayan şəxslərin bu Paktda tanınan iqtisadi hüquqlarını nə dərəcədə təmin edəcəklərini müəyyənləşdirə bilərlər.

Maddə 3

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər kişi və qadınların bu Paktda nəzərdə tutulan bütün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarından bərabər istifadə etmələrinin təmin olunmasını öhdələrinə götürürlər.

Maddə 4

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər etiraf edirlər ki, həmin hüquqlardan istifadə olunmasını bu Paktda müvafiq olaraq təmin edən bu və ya digər dövlət həmin hüquqlara yalnız qanunla müəyyən edilən və bu hüquqların təbiətinə uyğun olduğu qədər və yalnız demokratik cəmiyyətdə ümumi rifaha yardım göstərmək məqsədilə məhdudiyətlər qoya bilər.

Maddə 5

1. Bu Paktda heç nə hər hansı bir dövlətin, hər hansı bir insan qrupunun, yaxud hər hansı şəxsin bu Paktda tanınan hüquq və azadlıqlardan hər hansı birini ləğv etməyə, yaxud onları bu Paktda nəzərdə tutulduğundan çox məhdudlaşdırmağa yönəldilmiş hər hansı fəaliyyətlə məşğul olmaq, yaxud hər hansı hərəkətlərə yol vermək hüququna malik olması kimi şərh edilə bilməz.

2. Hər hansı bir ölkədə qanunla, konvensiyalarla, qayda, yaxud adətlərlə tanınan, yaxud mövcud olan əsas insan hüquqlarından heç biri həmin hüquqların bu Paktda tanınmaması, yaxud məhdud həcmdə qəbul edilməsi bəhanəsi ilə məhdudlaşdırıla, yaxud onların əhəmiyyəti azaldıla bilməz.

III HİSSƏ

Maddə 6

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər kəsin sərbəst şəkildə seçdiyi və ya razılaşdığı əmək vasitəsilə yaşamaq üçün vəsaitləri qazanmaq imkanı daxil olmaqla, işləmək hüququnu tanıyır və bu hüququn təmin olunması üçün lazımi addımlar atacaqlar.

2. Həmin hüququn tam gerçəkləşdirilməsi məqsədilə bu Paktda iştirak edən dövlətlər tərəfindən həyata keçirilməli tədbirlərə insanın əsas siyasi və iqtisadi azadlıqlarına təminat verilməsi şəraitində davamlı iqtisadi, sosial və mədəni inkişafa, habelə tam və məhsuldar məşğulluğuna nail olmaq məqsədilə texniki və sənət istiqamətləndirmə və hazırlıq proqramları, siyasətləri və üsullar daxildir.

Maddə 7

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər kəsin, xüsusən aşağıdakıları təmin edən ədalətli və əlverişli əmək şəraiti hüququnu tanıyır:

a) bütün işçiləri minimum aşağıdakılarla təmin edən əmək haqqı:

i) heç bir fərq qoyulmadan eyni dəyərli əməyə görə ədalətli əmək haqqı və bərabər ödəniş; xüsusilə qadınlara eyni əməyə görə bərabər haqq ödənməklə, kişilərin malik olduğundan pis olmayan əmək şəraiti təmin edilməlidir;

ii) bu Paktın müddəalarına müvafiq olaraq onların özləri və ailələri üçün layiqli həyat səviyyəsi;

b) təhlükəsiz və sağlam iş şəraiti;

c) hər kəsin yalnız iş stajı və peşəkarlıq səviyyəsi nəzərə alınmaqla iş yerində müvafiq yuxarı vəzifəyə irəli çəkilməsi üçün eyni imkanlar;

d) istirahət, asudə vaxt və iş vaxtının ağlabatan şəkildə məhdudlaşdırılması və vaxtaşırı ödənişli məzuniyyət, eləcə də bayram günlərinə görə əmək haqqı.

Maddə 8

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər aşağıdakıları təmin etməyi öhdələrinə götürürlər:

a) hər bir insanın öz iqtisadi və sosial mənafeələrini həyata keçirmək və müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqları yaratmaq və özünün seçdiyi belə ittifaqlara, həmin təşkilatların qaydalarına riayət etmək yeganə şərti ilə, daxil olmaq hüququ, həmin hüquqdan istifadə olunmasına qanunda nəzərdə tutululardan və demokratik cəmiyyətdə dövlət təhlükəsizliyinin, yaxud ictimai asayişin, yaxud başqalarının hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruri olanlardan əlavə heç bir məhdudiyət qoyulmamalıdır.

b) həmkarlar ittifaqlarının milli federasiya, yaxud konfederasiya yaratmaq hüququ və sonuncuların beynəlxalq həmkarlar təşkilatları yaratmaq, yaxud onlara qoşulmaq hüququ;

c) həmkarlar ittifaqlarının qanunda nəzərdə tutulduğundan və demokratik cəmiyyətdə dövlət təhlükəsizliyinin, yaxud ictimai asayişin, yaxud başqalarının

hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruri olanlardan əlavə heç bir məhdudiyyət qoyulmadan maneəsiz

fəaliyyət göstərmək hüququ;

d) hər bir ölkənin qanunlarına uyğun keçirilmək şərti ilə tətıl hüququ.

2. Bu maddə silahlı qüvvələrin, polisın, yaxud inzibati dövlət orqanlarının tərkibinə daxil olan şəxslərin həmin hüquqdan istifadə etməsinə qanuni məhdudiyyətlər qoyulmasına mane olmur.

3. Bu maddə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının assosiasiyalar azadlığı və təşkilatlanma hüququnun müdafiəsinə dair 1948-ci il Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətlərə, həmin Konvensiyada nəzərdə tutulan təminatların zərərinə qanunvericilik aktları qəbul etmək yaxud qanunu bu təminatlara xələl gətirə biləcək şəkildə tətbiq etmək hüququ vermir.

Maddə 9

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər kəsin sosial sığorta da daxil olmaqla, sosial təminat hüququnu tanıyır.

Maddə 10

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər aşağıdakıları qəbul edirlər:

1. Cəmiyyətin təbii və əsas özəyi olan ailəyə, xüsusilə o yaradılarkən və yetkinliyə çatmamış uşaqlar və onların tərbiyəsi üçün məsuliyyət daşdıqca, imkan daxilində geniş himayədarlıq və yardım göstərməlidir. Nikah ona daxil olanların sərbəst razılığı ilə bağlanmalıdır.

2. Analara doğumdan əvvəl və sonra, ağılabatan müddət ərzində xüsusi himayədarlıq göstərməlidir. Bu müddət ərzində işləyən analara ödənişli, yaxud sosial təminat üzrə qənaətbəxş müavinətlə məzuniyyət verilməlidir.

3. Bütün uşaqlara və gənclərə münasibətdə ailə mənşəyinə, yaxud başqa bir əlamətə görə heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan xüsusi müdafiə və yardım tədbirləri görülməlidir. Uşaqlar və gənclər iqtisadi və sosial istismardan müdafiə edilməlidirlər. Onların mənəviyyat və sağlamlıqları üçün ziyanlı, yaxud həyatları üçün təhlükəli, yaxud normal inkişafına zərər yetirə bilən sahələrdə işlədilməsi qanunla cəzalandırılmalıdır. Bundan əlavə, dövlətlər təyin olunduğundan aşağı yaşda pullu uşaq əməyindən istifadə olunmasını qanunla qadağan edən və cəzalandıran yaş həddi müəyyən etməlidirlər.

Maddə 11

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər kəsin özü və ailəsi üçün kifayət qədər qida, paltar, mənzil daxil olmaqla kifayət olan həyat səviyyəsi, habelə həyat şəraitinin davamlı təkmilləşdirilməsi hüququnu tanıyırlar. İştirakçı dövlətlər bununla əlaqədar sərbəst razılaşmaya əsaslanan beynəlxalq əməkdaşlığın xüsusi əhəmiyyətini etiraf edərək bu hüququn gerçəkləşməsinin təmin olunması üçün lazımi tədbirlər görəcəklər.

2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər kəsin əsas hüququ olan aclıqdan azad olmaq hüququnu tanıyaraq fərdi qaydada və beynəlxalq əməkdaşlıq vasitəsilə aşağıdakılar üçün zəruri olan tədbirləri, o cümlədən xüsusi proqramları həyata keçirəcəklər:

a) texniki və elmi biliklərdən geniş istifadə edilməsi, qidalanma prinsipləri haqqında biliklərin yayılması, habelə təbii ehtiyatların ən səmərəli surətdə inkişaf etdirilməsi və onlardan istifadə olunmasına nail olmaq məqsədilə aqrar sistemlərin inkişaf etdirilməsi və ya islahatı vasitəsilə ərzaq məhsullarının istehsalı, saxlanması və bölüşdürülməsi üsullarının təkmilləşdirilməsi; və

b) həm qida məhsullarını idxal edən, həm də ixrac edən ölkələrin problemlərini nəzərə alaraq dünya qida ehtiyatlarının tələbata uyğun qaydada ədalətli bölüşdürülməsinin təmin edilməsi.

Maddə 12

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər kəsin fiziki və ruhi sağlamlığına nail oluna bilən ən yüksək standartlara malik olmaq hüququnu tanıyırlar.

2. Bu hüququn gerçəkləşdirilməsinə nail olmaq məqsədi ilə bu Paktda iştirak edən dövlətlər tərəfindən həyata keçiriləcək tədbirlərə aşağıdakılar üçün zəruri olan tədbirlər daxildir:

a) ölü doğulma göstəricilərinin və körpə ölümünün azaldılmasının, habelə uşaqların sağlam inkişafının təmin edilməsi;

b) ətraf mühit və əmək gigiyenasının bütün aspektlərinin təkmilləşdirilməsi;

c) epidemik, endemik, peşə və digər xəstəliklərin qarşısının alınması, müalicəsi və onlara nəzarət olunması;

d) hamıya xəstələndikdə tibbi yardım və tibbi xidmət göstərilməsini təmin edən şəraitin yaradılması.

Maddə 13

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər kəsin təhsil hüququnu tanıyır. Onlar razılaşırlar ki, təhsil insan şəxsiyyətinin tam inkişafına və onun ləyaqətinin dərkinə yönəldilməli, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörməti möhkəmləndirməlidir. Onlar həm də razılaşırlar ki, təhsil hamının azad cəmiyyətin yararlı iştirakçısı olmasına imkan yaratmalı, bütün millətlər, irqi, etnik və dini qruplar arasında qarşılıqlı anlaşmanı, dözümlülüyü, dostluğu təşviq etməli və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının sülhü qorumaq işinə yardım göstərməlidir.

2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər etiraf edirlər ki, bu hüququn tam gerçəkləşdirilməsinə nail olmaq üçün:

a) ibtidai təhsil icbari və hamı üçün pulsuz olmalıdır;

b) orta təhsilin müxtəlif formaları, o cümlədən texniki-peşə orta təhsili, bütün lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən pulsuz təhsilin tədricən daxil olması yolu ilə, ümumiyyətlə, mövcud və mümkün olmalıdır;

c) ali təhsil bütün lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən pulsuz təhsilin tədricən daxil olması yolu ilə hər kəs üçün onun qabiliyyəti əsasında mümkün olmalıdır;

d) ibtidai təhsili almamış və ya tam ibtidai təhsil kursu keçməmiş şəxslərin ümumi təhsil alması həvəsləndirilməli və ya imkan daxilində intensivləşdirilməlidir;

e) məktəb sisteminin bütün səviyyələri fəal şəkildə inkişaf etdirilməli, müvafiq təqaüd sistemi müəyyən olunmalı, müəllim heyətinin maddi şəraiti daima yaxşılaşdırılmalıdır.

3. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər valideynlərin və müvafiq hallarda qanuni qəyyumların öz uşaqları üçün dövlət orqanlarının təşkil etdikləri məktəblərdən başqa, dövlət tərəfindən müəyyən və ya təsdiq edilmiş minimum təhsil standartlarına cavab verən məktəbləri seçmək, habelə uşaqlarının öz şəxsi əqidələrinə uyğun dini və əxlaqi təhsil almasını təmin etmək azadlığına hörmət etməyi öhdələrinə götürürlər.

4. Bu maddənin heç bir hissəsi, bu maddənin 1-ci hissəsində təsbit edilmiş prinsiplərə hər zaman riayət edilməsi və belə müəssisələrdə verilən təhsilin dövlət tərəfindən müəyyən edilə biləcək minimum standartlara cavab verməsi tələbinə əməl olunması şərti ilə, şəxslərin və orqanların təhsil müəssisələri yaratmaq və onlara rəhbərlik etmək azadlığının məhdudlaşdırılması məqsədi ilə şərh edilə bilməz.

Maddə 14

Bu Pakta tərəfdar çıxdığı zaman öz metropoliya ərazisində və ya yurisdiksiyası altında olan digər ərazilərdə pulsuz icbari ibtidai təhsili təmin etmək imkanında olmayan hər bir iştirakçı-dövlət hamı üçün pulsuz icbari təhsil prinsipinin təcridən, planda dəqiq müəyyən edilməli ağılabatan sayda illər ərzində həyata keçirilməsinə dair ətraflı fəaliyyət planının iki il müddətində hazırlanması və qəbul edilməsini öhdəsinə götürür.

Maddə 15

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər bir insanın:

- a) mədəni həyatda iştirak etmək;
- b) elmi tərəqqinin nəticələrindən və onların praktiki tətbiqindən istifadə etmək;
- c) müəllifi olduğu hər hansı elmi, ədəbi, yaxud bədii əsərlərdən irəli gələn mənəvi və maddi mənafeələrini müdafiə etmək hüququnu tanıyır.

2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlərin həmin hüququn tam həyata keçirilməsi üçün görməli olduqları tədbirlərdə elm və mədəniyyətin nailiyyətlərinin mühafizəsi, inkişafı və yayılması üçün zəruri olan tədbirlər daxildir.

3. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər elmi tədqiqat və yaradıcılıq fəaliyyəti üçün tam zəruri olan azadlığa hörmət etməyi öhdələrinə götürürlər.

4. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər elm və mədəniyyət sahəsində beynəlxalq əlaqələrin və əməkdaşlığın təşviq edilməsinin və inkişafının faydasını etiraf edirlər.

IV HİSSƏ

Maddə 16

1. Paktda iştirak edən dövlətlər onun bu hissəsinə müvafiq olaraq, Paktda tanınan hüquqlara riayət edilməsinə nail olmaq üçün gördükləri tədbirlər və əldə olunmuş tərəqqi haqqında məruzələr təqdim etməyi öhdələrinə götürürlər.

2. a) Bütün məruzələr Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə təqdim olunur. O, məruzələrin nüsxələrini, bu Paktın müddəalarına əsasən, baxılmaq üçün İqtisadi və Sosial Şuraya göndərir.

b) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi, həmçinin, bu Paktda iştirak edən dövlətlərin məruzələrinin nüsxələrini, yaxud məruzələrin hər hansı bir hissəsini həmin dövlətlərin üzvü olduqları ixtisaslaşdırılmış qurumlara göndərir, bu şərtlə ki, həmin məruzələr, yaxud həmin məruzələrin ayrı-ayrı hissələri yuxarıda göstərilən qurumların nizamnamə sənədlərinə uyğun olaraq onların səlahiyyətlərinə daxil olan hər hansı məsələlərə aid olsun.

Maddə 17

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər öz məruzələrini İqtisadi və Sosial Şuranın bu Pakt qüvvəyə minəndən sonra bir il ərzində iştirakçı dövlətlər və maraqlı ixtisaslaşdırılmış qurumlarla məsləhətləşmələr apararaq müəyyənləşdirməli olduğu proqram əsasında mərhələ-mərhələ təqdim edir.

2. Məruzələrdə bu Pakt üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilmə dərəcəsinə təsir edən amillər və çətinliklər göstərilə bilər.

3. Əgər bu Paktda iştirak edən dövlətlərdən hər hansı biri əvvəllər Birləşmiş Millətlər Təşkilatına, yaxud onun hər hansı ixtisaslaşdırılmış qurumuna müvafiq məlumatlar vermişsə, bu halda həmin məlumatları təkrarlamağa zərurət yoxdur; bu yolla verilmiş məlumatlara dəqiq istinad kifayətdir.

Maddə 18

İqtisadi və Sosial Şura Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə əsasən insan hüquqları və əsas azadlıqlar sahəsində vəzifələrini yerinə yetirərkən ixtisaslaşdırılmış qurumlarla, onların bu Paktın öz fəaliyyətləri dairəsinə aid qərarlarına riayət edilməsinə nail olmaq sahəsində əldə etdikləri tərəqqiyə dair Şuraya məruzələr təqdim etməsinə dair saziş bağlaya bilər. Bu məruzələrə həyata keçirilən işlər Haqda onları qəbul edən səlahiyyətli orqanların qərar və tövsiyələrinin teferrüatı daxil edilə bilər.

Maddə 19

İqtisadi və Sosial Şura 16 və 17-ci maddələrə müvafiq olaraq dövlətlərin, 18-ci maddəyə müvafiq olaraq ixtisaslaşdırılmış qurumların insan hüquqlarına dair təqdim etdikləri məruzələri baxılmaq, yaxud ümumi tövsiyələr vermək, yaxud müvafiq hallarda məlumat üçün İnsan hüquqları üzrə Komissiyaya göndərə bilər.

Maddə 20

Bu Paktda iştirak edən maraqlı dövlətlər və ixtisaslaşdırılmış qurumlar 19-cu maddəyə əsasən istənilən tövsiyəyə, yaxud İnsan hüquqları üzrə Komissiyanın hər hansı məruzəsində, yaxud hər hansı digər sənəddə belə ümumi tövsiyəyə edilən istinada dair mülahizələrini İqtisadi və Sosial Şuraya təqdim edə bilərlər.

Maddə 21

İqtisadi və Sosial Şura Baş Assambleyaya vaxtaşırı ümumi xarakterli tövsiyələr verilən və bu Paktda iştirak edən dövlətlərdən və ixtisaslaşdırılmış qurumlardan bu Paktda tanınan hüquqlara hamılıqla riayət olunmasının təmin edilməsi sahəsində gördükləri tədbirlər və əldə etdikləri nəticələrə dair alınmış məlumatların müxtəsər şərh edildiyi məruzələr təqdim edə bilərlər.

Maddə 22

İqtisadi və Sosial Şura Birləşmiş Millətlər Təşkilatının digər orqanlarının, onların köməkçi orqanlarının və texniki yardımla məşğul olan ixtisaslaşdırılmış qurumlarının diqqətini bu Paktda xatırlanan məruzələrlə əlaqədar meydana çıxan, həmin orqanlardan hər birinə bu Paktın təcridən səmərəli həyata keçirilməsinə yardım göstərə biləcək beynəlxalq tədbirlərin məqsədəuyğunluğuna dair öz səlahiyyəti çərçivəsində qərar çıxararkən faydalı ola bilən bütün məsələlərə cəlb edə bilərlər.

Maddə 23

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər razılığa gəlirlər ki, bu Paktda elan olunmuş hüquqların həyata keçirilməsinə yardım edən beynəlxalq tədbirlərə konvensiyalar bağlanması, tövsiyələr qəbul edilməsi, texniki yardım göstərilməsi, məsləhətləşmə məqsədi ilə regional və texniki müşavirələr keçirilməsi, habelə maraqlı hökumətlərin birgə təşkil etdikləri tədqiqatlar aparılması kimi vasitələr daxildir.

Maddə 24

Bu Paktda heç nə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Nizamnaməsinin və onun ixtisaslaşdırılmış qurumlarının nizamnamələrinin, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müxtəlif orqanlarının və ixtisaslaşdırılmış qurumlarının bu Paktın toxunduğu məsələlərə dair müvafiq vəzifələrini müəyyənləşdirən qərarlarının əhəmiyyətinin azaldılması kimi şərh edilməməlidir.

Maddə 25

Bu Paktda heç nə xalqların öz təbii sərvət və ehtiyatlarının tam və azad sahibi olmaq və onlardan istifadə etmək kimi ayrılmaz hüququnun əhəmiyyətinin azaldılması kimi şərh edilməməlidir.

V HISSƏ

Maddə 26

1. Bu Pakt Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, yaxud onun hər hansı ixtisaslaşdırılmış qurumunun hər bir üzvünün, Beynəlxalq Məhkəmə Nizamnaməsinin hər bir iştirakçı dövlətinin və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Assambleyasının bu Paktda iştiraka dəvət etdiyi hər bir dövlətin imzalaması üçün açıqdır.

2. Bu Pakt ratifikasiya edilməlidir. Ratifikasiya fərmanları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə saxlanca təhvil verilir.

3. Bu Pakt bu maddənin 1-ci bəndində göstərilən hər bir dövlətin qoşulması üçün açıqdır.

4. Qoşulma bu haqda sənədin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinə saxlanca təhvil verilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

5. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu Paktı imzalamış, yaxud ona qoşulmuş dövlətlərə hər bir ratifikasiya fərmanının, yaxud qoşulma sənədinin saxlanca qoyulması haqqında bildiriş göndərir.

Maddə 27

1. Bu Pakt otuz beşinci ratifikasiya fərmanı, yaxud qoşulma haqqında sənəd Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinə saxlanca təhvil verildiyi gündən üç ay sonra qüvvəyə minir.

2. Bu Pakt onu otuz beşinci ratifikasiya fərmanı, yaxud qoşulma haqqında sənəd saxlanca təhvil verildikdən sonra təsdiq edən, yaxud ona qoşulan hər bir dövlət üçün həmin dövlətin özünün ratifikasiya fərmanının, yaxud qoşulma haqqında sənədinin saxlanca təhvil verildiyi gündən üç ay sonra qüvvəyə minir.

Maddə 28

Bu Paktın qərarları heç bir məhdudiyət qoyulmadan, yaxud istisnalar edilmədən federativ dövlətlərin bütün tərkib hissələrinə şamilidir.

Maddə 29

1. Bu Paktda iştirak edən hər bir dövlət düzəlişlər təklif edə və onları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə təqdim edə bilər. Bundan sonra Baş katib təklif olunan hər bir düzəlişi bu Paktda iştirak edən dövlətlərə göndərərək onların həmin təkliflərə baxmaq və onları səsə qoymaq məqsədilə iştirakçı-dövlətlərin konfransının çağırılmasına razı olub-olmadıqlarını ona bildirməyi xahiş edir. İştirakçı dövlətlərdən ən azı üçdə biri belə konfransın çağırılmasına razılığını bildirsə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi həmin konfransı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının himayəsi altında çağırır. Bu konfransda və səsvermədə iştirak edən iştirakçı-dövlətlərin əksəriyyəti tərəfindən qəbul olunan hər bir düzəliş təsdiq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasına təqdim edilir.

2. Düzəlişlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasında təsdiq olunduqdan və bu Paktda iştirak edən dövlətlərin, onların konstitusiyaya

prosedurlarına müvafiq olaraq, üçdə ikisinin çoxluğu tərəfindən qəbul edildikdən sonra qüvvəyə minir.

3. Düzəlişlər qüvvəyə mindikdə onları qəbul edən iştirakçı dövlətlər üçün məcburi olur. Digər iştirakçı dövlətlər üçün isə bu Paktın qərarları və onların qəbul etdiyi bütün əvvəlki düzəlişlər məcburi olaraq qalır.

Maddə 30

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi 26-cı maddənin 5-ci bəndində edilən bildirişdən asılı olmayaraq, həmin maddənin 1-ci bəndində söhbət gedən bütün dövlətlərə aşağıdakılar haqqında məlumat verir:

- a) 26-cı maddəyə əsasən imzalanmalar, ratifikasiyalar, qoşulmalar;
- b) 27-ci maddəyə əsasən bu Paktın qüvvəyə minmə tarixi və 29-cu maddəyə əsasən hər hansı düzəlişin qüvvəyə minmə tarixi.

Maddə 31

1. Mətni ingilis, ispan, çin, rus və fransız dillərində eyni qüvvəyə malik olan bu Pakt saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının arxivinə təhvil verilir.
2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu Paktın təsdiq olunmuş surətlərini 26-cı maddədə göstərilən bütün dövlətlərə göndərir.

Qoşma 2: Milli təsisatların statusuna aid prinsiplər

(Baş Assambleyasının 48/134 nömrəli 1993-cü il 20 dekabr tarixli qətnaməsi, əlavə)

Səlahiyyət və vəzifələr

1. Milli təsisata insan hüquqlarının təşviq edilməsi və müdafiəsi üçün səlahiyyətlər verilməlidir.
2. Milli təsisata konstitusiya və ya qanunun mətnində təsbit olunmuş, təsisatın tərkibini və səlahiyyət dairəsini müəyyən edən mümkün qədər geniş mandat verilməlidir.
3. Milli təsisatın aşağıdakı vəzifələri müəyyən olunmalıdır:

(a) Məsləhət qaydasında müvafiq hakimiyyət qurumlarının sorğusu əsasında, yaxud məsələyə belə sorğu olmadan baxmaq hüququnun həyata keçirilməsi əsasında hökumətə, parlamentə və ya digər səlahiyyətli orqana insan hüquqlarına aid istənilən məsələlərə dair rəylər, tövsiyələr, təkliflər və hesabatlar vermək. Milli təsisat həmin rəy, tövsiyə, təklif və hesabatları dərc etmək qərarına gələ bilər. Rəylər, tövsiyələr, təkliflər və hesabatlar, habelə milli təsisatın istənilən səlahiyyəti aşağıdakı sahələrə aiddir:

- (i) insan hüquqlarının müdafiəsinin saxlanmasına və inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş qanunverici və ya inzibati müddəalar, habelə məhkəmə sisteminin təşkil edilməsinə yönəldilmiş müddəalar; bununla bağlı milli təsisat qüvvədə olan qanunvericiliyi və inzibati müddəaları, habelə layihə və təklifləri təhlil edir və bu müddəaların insan hüquqlarının əsas prinsiplərinə uyğunluğunun təmin edilməsi üçün məqsədamüvafiq hesab etdiyi tövsiyələr verir. Zəruri hallarda o, yeni qanunvericiliyin qəbul edilməsini, qüvvədə olan qanunvericiliyin dəyişdirilməsi və inzibati tədbirlərin görülməsini, yaxud dəyişdirilməsini tövsiyə edir;
- (ii) həllinin öz üzərinə götürüldüyü istənilən insan hüquqlarının pozulması halı;
- (iii) insan hüquqları sahəsində ölkədaxili ümumi vəziyyət və daha konkret məsələlərə dair hesabatların hazırlanması;
- (iv) hökumətin diqqətinin ölkənin insan hüquqlarının pozulduğu hər hansı bölgəsinə cəlb edilməsi, ona bu cür vəziyyətə son qoyulmasına yönələn təşəbbüslərə dair təkliflər verilməsi və zəruri hallarda hökumətin mövqe və reaksiyası ilə bağlı rəyin bildirilməsi;

(b) milli qanunvericilik normalarının və təcrübəsinin dövlətin qoşulduğu beynəlxalq insan hüquqları sənədlərinə uyğunlaşdırılmasını və onların səmərəli implementasiyasını təşviq və təmin etmək;

(c) yuxarıda qeyd olunan sənədlərin ratifikasiyasını və ya onlara qoşulmasını həvəsləndirmək və onların implementasiyasını təmin etmək;

(d) dövlətin beynəlxalq sənədlərdən irəli gələn öhdəliklərinə uyğun Birləşmiş Millətlər Təşkilatının orqan və komitələrinə, habelə regional təsisatlara təqdim

edilməsi tələb olunan hesabatlarla öz töhfəsini vermək və zəruri hallarda, müstəqilliyini nəzərdə saxlamaqla, qeyd olunan məsələlərə dair rəy vermək;

(e) Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və onun sistemində olan istənilən digər təşkilatlarla, insan hüquqlarının təşviq edilməsi və müdafiəsi sahəsində səlahiyyətlərə malik regional təsisatlar və xarici ölkələrin milli təsisatları ilə əməkdaşlıq etmək;

(f) insan hüquqlarının tədris edilməsi və bu sahədə tədqiqatların aparılması ilə bağlı proqramların hazırlanmasına kömək etmək və onların məktəblərdə, universitetlərdə və peşəkar dairələrdə həyata keçirilməsində iştirak etmək;

(g) ictimaiyyət arasında məlumatlılığın artırılması, xüsusən də maarifləndirmə və tədris vasitəsilə və mətbu orqanlarından istifadə etməklə insan hüquqlarını və ayrı-seçkiliyin bütün formaları, xüsusən irqi ayrı-seçkilik ilə mübarizəni təbliğ etmək.

Tərkib və müstəqilliyin və plüralizmin təminatları

1. Milli təsisatın tərkibi və onun üzvlərinin istər seçki vasitəsilə, istərsə də digər qaydada təyin edilməsi insan hüquqlarının təşviq edilməsi və müdafiəsində iştirak edən (vətəndaş cəmiyyətinin) sosial qüvvələrin(ın) plüralist təmsilçiliyinin təminatlarını təqdim edən prosedura uyğun müəyyən olunmalıdır. Aşağıdakı tərəflərlə səmərəli əməkdaşlıq qurulmalı, yaxud onların nümayəndələrinin milli təsisatın tərkibində təmsil olunması təmin olunmalıdır:

(a) insan hüquqları və irqi ayrı-seçkiliklə mübarizə sahəsində fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatları, həmkarlar ittifaqları, aidyyəti sosial və peşəkar təşkilatlar, məsələn, hüquqşünasların, həkimlərin, jurnalistlərin və nüfuzlu alimlərin assosiasiyaları;

(b) fəlsəfi və ya dini fikir cərəyanları;

(c) universitetlər və ixtisaslı ekspertlər;

(d) parlament;

(e) hökumət qurumları (əgər bu qurumlar təmsil olunubsa, onların nümayəndələri qərarların qəbul edilməsi prosesində yalnız məsləhətçilər kimi iştirak etməlidirlər).

2. Milli təsisat öz fəaliyyətlərini normal qaydada həyata keçirməyə imkan verən infrastruktura, xüsusən də münasib maliyyə vəsaitlərinə malik olmalıdır. Təsisatın maliyyələşməsi onun hökumətdən müstəqilliyini və üzərində onun müstəqilliyinə mənfi təsir göstərə bilən maliyyə nəzarətinin keçirilməməsinə təmin etmək üçün təsisata öz əməkdaşlarını işə götürməyə və öz iş yerinə (binaya) malik olmağa imkan verməlidir.

3. Milli təsisatın üzvlərinin real müstəqilliyinin əsas şərtlərindən biri olan onların sabit mandatını təmin etmək üçün onların təyinatı mandatının müddətini müəyyən edən rəsmi aktla həyata keçirilməlidir. Həmin mandat təzələyə bilər, bu şərtlə ki, təsisatda üzvlüyünün plüralizmi təmin edilmiş olsun.

Fəaliyyət metodları

Öz fəaliyyəti çərçivəsində milli təsisat:

(a) səlahiyyətlərinə aid, istər hökumət tərəfindən qaldırılmış, istərsə də təsisatın üzvlərinin və ya hər hansı müraciət edənlərin təklifi əsasında öz təşəbbüsü ilə qaldırılmış istənilən məsələləri sərbəst şəkildə nəzərdən keçirir;

(b) səlahiyyətlərinə aid vəziyyətin qiymətləndirilməsi üçün zəruri istənilən şəxsləri dinləyir və istənilən məlumatlar və sənədləri əldə edir;

(c) ictimai rəyə birbaşa, yaxud hər hansı mətbu orqan vasitəsilə, xüsusən də öz rəy və tövsiyələrini təbliğ etmək məqsədi ilə, reaksiya verir;

(d) üzvləri lazımı qaydada çağırıldıqdan sonra bütün üzvlərin iştirakı ilə müntəzəm olaraq və zəruri digər hallarda iclaslar keçirir;

(e) zəruri qaydada öz üzvlərindən ibarət işçi qrupları yaradır və onun funksiyalarının həyata keçirilməsinə yardım göstərən yerli və regional bölmələri təsis edir;

(f) insan hüquqlarının təşviq edilməsi və müdafiəsinə məsul digər qurumlarla (xüsusən, ombudsman, vasitəçilər və digər oxşar qurumlarla) məsləhətləşmələr aparır;

g) milli təsisatın işinin genişləndirilməsində qeyri-hökumət təşkilatlarının rolunu nəzərə alaraq, öz fəaliyyətini insan hüquqlarının təşviq edilməsi və müdafiəsinə, iqtisadi və sosial inkişafa, ayrı-seçkiliyi ilə mübarizəyə, olduqca zəif qrupların (xüsusən uşaqların, miqrant işçilərin, qaçqınların, əlillərin) müdafiəsinə və ya xüsusi sahələrə həsr etmiş qeyri-hökumət təşkilatları ilə əlaqələrini inkişaf etdirir.

Şikayətlərə baxmaq səlahiyyətinə malik komissiyanın statusuna dair əlavə prinsiplər

Milli təsisatın fərdi hallarla bağlı şikayətləri və müraciətləri qəbul etmək və onları araşdırmaq səlahiyyəti ola bilər. Məsələlər komissiya qarşısında ayrı-ayrı şəxslər, onların nümayəndələri, üçüncü tərəflər, qeyri-hökumət təşkilatları, həmkarlar ittifaqlarının assosiasiyalar və istənilən digər nümayəndəli təşkilatlar tərəfindən qaldırıla bilər. Belə olan halda və komissiyanın digər səlahiyyətlərinə aid yuxarıda qeyd olunan prinsiplərə zərər vurmadan komissiyaya həvalə olunmuş funksiyalar aşağıdakı prinsiplərə əsaslanıla bilər:

(a) Barışıq yolu ilə, yaxud qanunla müəyyən olunmuş çərçivələrdə qəbul olunan məcburi qərarlar və ya zəruri hallarda məxfilik əsasında məsələnin dostcasına həllinin axtarılması;

(b) müraciət etmiş tərəfin onun hüquqları, xüsusən də mövcud hüquqların müdafiəsi vasitələri barədə məlumatlandırılması və bu vasitələrdən istifadə etmək imkanlarının təşviq edilməsi;

(c) istənilən şikayət və ya müraciətlərə baxılması, yaxud onların qanunla müəyyən olunmuş çərçivələrdə hər hansı digər səlahiyyətli orqana göndərilməsi;

(d) qanunlar və digər normativ aktlar, habelə inzibati təcrübələr müraciət şəxslər üçün çətinliklər yaradırlarsa, onların hüquqlarını qorumaq üçün həmin qanunların və normativ aktların, habelə inzibati təcrübələrin dəyişdirilməsini təklif etməklə səlahiyyətli orqanlara tövsiyələrin verilməsi.

Qoşma 3: İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin 10 nömrəli Ümumi Şərhi: İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müdafiəsində milli insan hüquqları təsisatlarının rolu

1. Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci hissəsi hər bir iştirakçı dövlət üzərinə "bütün lazımi vasitələrlə ... [Paktda tanınan] hüquqların təcridcən tam gerçəkləşdirilməsi üçün ... tədbirlər görməyə" öhdəliyi qoyur. Komitə qeyd edir ki, əhəmiyyətli tədbirlərin görülməsini mümkün edən vasitələrdən biri milli insan hüquqları təsisatlarının insan hüquqlarının təşviq edilməsi və müdafiəsi sahəsindəki fəaliyyətidir. Son illər ərzində belə təsisatlar geniş yayılmış və bu meyli Baş Assambleya və İnsan hüquqları üzrə Komissiya tərəfindən ciddi surətdə dəstəklənir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsana hüquqları üzrə Ali Komissarının Ofisi dövlətlərə milli təsisatlarla bağlı yardım göstərmək və onları həvəsləndirmək məqsədi ilə geniş proqram hazırlamışdır.

2. Bu təşkilatlara milli insan hüquqları komissiyalarından tutmuş, Ombudsman təsisatları, ictimai maraqların və digər insan hüquqlarının "müdafiəçiləri", "defensores del pueblo" kimi qurumlar aiddir. Bir çox hallarda hökumət tərəfindən yaradılmış təsisat icra və qanunvericilik hakimiyyətindən geniş müstəqilliyə malikdir, müvafiq ölkəyə münasibətdə tətbiq olunan beynəlxalq insan hüquqları standartlarını tam həcmdə nəzərə alır, habelə insan hüquqlarının təşviq edilməsi və müdafiəsi üzrə müxtəlif fəaliyyətləri həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olur. Bu cür təsisatlar xeyli fərqlənən hüquqi mədəniyyətləri olan ölkələrdə onların iqtisadi vəziyyətindən asılı olmayaraq yaradılmışlar.

3. Komitə milli təsisatların bütün insan hüquqlarının bölünməzliyinin və qarşılıqlı asılılığının təşviq və təmin edilməsində potensial olaraq həlledici rolu var. Təəssüf ki, çox vaxt təsisat bu rola malik olmur, yaxud təsisat tərəfindən ona əhəmiyyət verilmir və ya az əhəmiyyət verilir. Buna görə də bu təsisatların bütün fəaliyyətlərində iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara diqqətin tam verilməsi olduqca vacibdir. Aşağıda verilən siyahıda bu hüquqlarla bağlı həyata keçirilə bilən, bəzi hallarda isə artıq həyata keçirilmiş bir sıra tədbirlər göstərilir:

(a) həm əhalinin geniş dairələrində, həm də dövlət qulluqçuları, hakimlər, özəl sektor və həmkarlar hərəkatı kimi konkret qruplarda iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı məlumatlılığın və onların dərk edilməsinə yönəlmiş tədris və informasiya proqramlarının təşviq edilməsi;

(b) qüvvədə olan qanunların və inzibati aktların, habelə qanun layihələrinin və digər təkliflərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktının tələblərinə uyğunluğunu yoxın etmək üçün onların təhlil edilməsi;

(c) Texniki məsləhətlərin verilməsi və ya iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı araşdırmaların, o cümlədən də dövlət orqanlarının və ya digər aidiyyəti qurumların sorğusu əsasında, həyata keçirilməsi;

(d) Paktdan irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin ölçülə bilməsi üçün milli etalon standartların müəyyən edilməsi;

(e) dövlətdə ümumilikdə, yaxud müxtəlif sahələrdə və olduqca zəif qruplara münasibətdə konkret iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsi dərəcəsini müəyyən etmək üçün araşdırma və rəy sorğularının aparılması;

(f) Paktda tanınan spesifik hüquqlara riayət edilməsinin monitorinqinin həyata keçirilməsi və dövlət orqanlarına, habelə vətəndaş cəmiyyətinə bununla bağlı hesabatların təqdim edilməsi; və

(g) dövlətdə tətbiq edilən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar standartlarının ehtimal edilən pozuntularla bağlı şikayətlərin araşdırılması.

4. Komitə iştirakçı dövlətləri milli insan hüquqlarına verilən mandatlara iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara zəruri diqqətin göstərilməsini təmin etməyə çağırır və dövlətlərdən Komitəyə təqdim etdikləri hesabatlara həm belə təsisatların mandatları, həm də onların əsas müvafiq fəaliyyətləri barədə məlumatların daxil edilməsini xahiş edir.

Qoşma 4: İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin 3 nömrəli

Ümumi Şərh: İştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinin təbiəti

3 nömrəli Ümumi Şərh (1990-cı il) Paktdan irəli gələn öhdəliklərlə bağlı bir sıra prinsipləri təsvir edir. Həmin prinsiplərin ən əhəmiyyətli müddəələrindən bəziləri aşağıda göstərilir:

4. Komitə qeyd edir ki, iştirakçı dövlətlər bu sahədə görülmüş qanunvericilik tədbirlərinin ən azı bəzilərinin dəqiqliklə təsvir edilməsinə məsuliyyətlə yanaşmışlar. Lakin Komitə vurğulamaq istəyir ki, qanunvericilik tədbirlərinin görülməsi, Paktda xüsusən qeyd olunduğu kimi, iştirakçı dövlətlər tərəfindən öhdəliklərinin tam həcmdə yerinə yetirilməsi demək deyildir. Daha çox, "bütün zəruri vasitələrlə" frazasına tam və təbii mənə verilməlidir. Hər bir halda hüquqların hər birinə münasibətdə hansı vasitələrin zəruri olduqlarını hər bir dövlətin özü müəyyən etməli olsa, seçilmiş vasitələrin "zəruriliyi" heç də həmişə şübhəsiz olmur. Bu səbəbdən iştirakçı dövlətlərin hesabatlarında yalnız görülmüş tədbirlərin deyil, həmçinin onların konkret halda "zəruri" hesab edilməsi üçün əsasların göstərilməsi arzu olunandır. Lakin bütün zəruri tədbirlərin görülmə-görülməməsini son nəticədə Komitə müəyyən edir.

5. Qanunvericiliyə əlavə olaraq, "zəruri" hesab edilə bilən tədbirlərdən biri qismində milli hüquq sistemində uyğun olaraq məhkəmə baxışının predmeti ola bilən hüquqların məhkəmə müdafiəsi vasitələrinin təqdim edilməsini göstərmək olar. Komitə misal üçün qeyd edir ki, tanınmış hüquqların heç bir ayrı-seçkilik olmadan həyata keçirilməsi bir çox hallarda qismən məhkəmə və ya digər səmərəli müdafiə vasitələrinin təqdim edilməsi yolu ilə təşviq edilir. Həqiqətən, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta da qoşulmuş iştirakçı dövlətlər üzərinə (həmin Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci və 3-cü hissələrinə, 3-cü və 26-cı maddələrinə görə) bu Paktda tanınan hüquq və azadlıqları (o cümlədən bərabərlik və ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi hüquq) pozulmuş şəxslərin "səmərəli müdafiə vasitələrinə malik olduqlarını" təmin etmək öhdəliyi qoyulur (maddə 2 (3) (a)). Bundan əlavə, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqları haqqında Beynəlxalq Paktın bir sıra digər müddəaları, o cümlədən 3, 7 (a) (i), 8, 10 (3), 13 (2) (a), (3) və (4), habelə 15 (3) maddələri həmçinin bir çox milli hüquq sistemlərində məhkəmələr və digər orqanlar tərəfindən birbaşa tətbiq edilə bilər. Qeyd olunan müddəaların birbaşa tətbiq edilə bilməməsinə hər hansı istinad müdafiə etmək çətin olacaq.

6. Paktda tanınan hüquqların gerçəkləşdirilməsinə yönəlmiş spesifik siyasətlərin qanunvericilik formasında qəbul olunduqları halda Komitə belə qanunlarda hüquqlarının tam həcmdə gerçəkləşməməsini hiss edən ayrı-ayrı şəxslər və ya qruplar adından şikayət vermək hüququnun nəzərdə tutulub-tutulmaması barədə məlumat almaq istərdi. Spesifik iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların konstitusiyada tanındıqları və ya Paktın müddəalarının milli hüquqa birbaşa daxil edildikləri halda Komitə bu hüquqların nə dərəcədə məhkəmədə baxışın predmeti ola biləcəyi barədə məlumat almaq istərdi. Komitə həmçinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid qüvvədə olan konstitusion müddəaların zəiflənməsi və ya əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirilməsi halları barədə spesifik məlumat almaq istərdi.

9. 2-ci maddənin 1-ci hissəsində əks olunmuş əsas öhdəlik Paktda "tanınan hüquqların tədricən tam gerçəkləşdirilməsi üçün" tədbirlərin görülməsindən ibarətdir. "Tədrici gerçəkləşdirmə" terminindən tez vaxt bu ifadənin niyyətini təsvir etmək üçün istifadə edirlər. Tədrici gerçəkləşdirmənin anlayışı bütün iqtisadi, sosial

və mədəni hüquqların tam həcmdə gerçəkləşdirilməsinə qısa müddət ərzində, ümumiyyətlə, nail oluna bilməməsi faktının tanınmasını təşkil edir. Bu baxımdan qeyd olunan öhdəlik Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 2-ci maddəsində əks olunmuş bütün müvafiq hüquqlarını təmin etmək və onlara hörmət etmək öhdəliyindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Buna baxmayaraq, Paktda hüquqların hansısa müddət ərzində və ya digər sözlə tədricən gerçəkləşdirilməsinin nəzərdə tutulması faktı bu öhdəliyi öz məzmunundan məhrum edən kimi şərh edilməməlidir. Bir tərəfdən, bu ifadə dünyanın reallıqlarını və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam gerçəkləşdirilməsi ilə bağlı istənilər ölkənin rastlaşdığı çətinlikləri əks etdirən zəruri olaraq çevik vasitədir. Digər tərəfdən, həmin ifadə Paktın yekun məqsədi, onun mahiyyəti, yəni müvafiq hüquqların tam gerçəkləşdirilməsi ilə əlaqədar iştirakçı dövlətlər üçün dəqiq öhdəliklərin müəyyən edilməsi baxımından nəzərdən keçirilməlidir. Bu, dövlətlər üzərinə qeyd olunan məqsədə doğru mümkün qədər tez və səmərəli surətdə irəliləmək öhdəliyi qoyur. Bundan əlavə, bununla bağlı bilərəkdən görülən hər hansı retroqressiv tədbir hərtərəfli düşünülmüş olmalı və Pakta nəzərdə tutulmuş hüquqların cəminə istinadən mövcud resurslardan maksimal istifadə kontekstində əsaslandırılmalıdır.

10. On ildən çox olan müddət ərzində iştirakçı dövlətlərin hesabatlarının öyrənilməsi nəticəsində Komitənin və ondan əvvəl mövcud qurumun əldə etdiyi geniş təcrübə əsasında Komitə hesab edir ki, hər bir dövlətin hüquqların hər birinin, ən azı, minimal əhəmiyyətli dərəcədə həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üzrə minimal əsas öhdəliyi var. Belə ki, əgər hər hansı iştirakçı dövlətdə insanların əksəriyyəti əsas ərzaq məhsullarından, əsas ilkin səhiyyə xidmətlərindən, əsas sığınacaq və mənzil şəraitindən və ya təhsilin ən əsas formalarından məhrum olunursa, həmin dövlət, prima facie (ilk növbədə), Konvensiyadan irəli gələn öhdəliklərini yerinə yetirmir. Əgər Paktı bu cür minimal əsas öhdəliyi müəyyən etməyən kimi şərh etsəydilər, bu, onu əsas mahiyyətindən məhrum etmiş edərdi. Burada qeyd edilməlidir ki, dövlət tərəfindən minimal əsas öhdəliyinin yerinə yetirilib-yetirilməməsi qiymətləndirilərkən həmçinin dövlətin resurslarının məhdud ola bilməsi nəzərə alınmalıdır. Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci hissəsi hər bir iştirakçı dövlət üzərinə "mövcud resurslardan maksimum dərəcəsində istifadə etməklə" zəruri tədbirlər görmək öhdəliyi qoyur. Dövlət ən azı minimal əsas öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsini resursların çatışmazlığı ilə əsaslandırmaq üçün həmin minimal öhdəliklərin prioritet qaydasında yerinə yetirilməsi üçün bütün mövcud resurslardan istifadə cəhdlərini nümayiş etdirməlidir.

11. Lakin Komitə vurğulamaq istəyir ki, hətta resursların açıq-aşkar kifayət etmədiyi halda dövlət müvafiq hüquqların bu vəziyyətdə mümkün olan ən böyük həcmdə həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üçün cəhd göstərməlidir. Bundan əlavə, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsi, daha doğrusu, gerçəkləşdirilməməsi dərəcəsinin monitorinqini həyata keçirmək və bu hüquqların təşviq edilməsi üçün strategiya və proqramları hazırlamaq öhdəliyi resursların məhdud olması səbəbindən heç də ləğv olunmur. Komitə bu məsələni artıq özünün 1 nömrəli Ümumi Şərhi (1989-cu il) nəzərdən keçirmişdir.

12. Eyni şəkildə Komitə bu faktı vurğulamaq istəyir ki, hətta keçid dövrünün, iqtisadi tənəzzülün və ya digər amillərin doğurduğu resursların kəskin çatışmazlığı vaxtlarında da cəmiyyətin zəif üzvlərinin hüquqları nisbətən ucuz proqramların qəbul edilməsi yolu ilə müdafiə oluna bilər və müdafiə olunmalıdır.

Qoşma 5: İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasına dair

Maastrixt Rəhbər Prinsipləri

I. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların əhəmiyyəti

1. 1986-cı ildə Limburq prinsiplərinin qəbul edilməsindən sonra 1.6 milyard insanın iqtisadi və sosial vəziyyəti narahatedici dərəcədə pisləşmiş, eyni zamanda dünya əhalisinin dördüncü birindən çoxunun iqtisadi və sosial vəziyyəti kəskin surətdə yaxşılaşmışdır. Son otuz il ərzində varlılar və kasıblar arasında olan fərq iki qat artmışdır. Dünya əhalisinin ən kasıb beşdə biri qlobal gəlirin 1.4 faizini, dünyanın ən varlı beşdə biri qlobal gəlirin 85 faizini alır. Bu bərabərsizliyin insanların, xüsusən də kasıbların həyatına çox böyük təsiri var və həmin təsir bəşəriyyətin əhəmiyyətli hissəsi üçün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsini xeyali edir.

2. "Soyuq müharibə" bitəndən sonra, çox vaxt beynəlxalq və milli maliyyə bazar və təsisatlarının yaratdığı şəraitlərə cavab olaraq, habelə var-dövləti və gücü bir çox dövlətlərin var-dövlətini və gücünü üstələyən transmilli şirkətlərin investisiyalarını cəlb etmək cəhdləri nəticəsində dünyanın bütün regionlarında dövlətin rolunun azalması və insanların rifahı ilə bağlı problemlərin bazar iqtisadiyyatı vasitəsilə həll edilməsi meyilləri meydana çıxmışlar. Artıq iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsinin əhəmiyyətli dərəcədə dövlətin hərəkətlərindən asılı olması hesab edilmir, lakin beynəlxalq hüququ uyğun olaraq son nəticədə dövlət həmin hüquqların gerçəkləşdirilməsinin təmin edilməsi vəzifəsini daşıyır. Qeyd olunan meyillər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması ilə bağlı məsələlərin həllini daha mürəkkəb etsə də, həmin hüquqlar ciddi qəbul olunmalı və dövlətlərin bu sahədə öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsinə görə məsuliyyəti məsələsi təxirə salınmadan həll edilməlidir.

3. 1986-cı ildən sonra iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara təsir edən əhəmiyyətli hüquqi dəyişikliklər baş vermiş, o cümlədən İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin təcrübəsi inkişaf etmiş, 1996-cı ilin yenilənmiş Avropanın Sosial Xartiyası, Avropa Xartiyasına Kollektiv şikayətlər sistemini nəzərdə tutan Əlavə Protokol, 1988-ci ilin İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində İnsan Hüquqları üzrə Amerika Konvensiyasına San Salvador Protokolu kimi sənədlər qəbul edilmişdir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yeddi dünya sammitinin konfransları (1992-1996) çərçivəsində dövlətlər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid məsələlərin daha səmərəli şəkildə həll edilməsi üzrə qəti öhdəlikləri öz üzərinə götürüblər. Bundan əlavə, təklif olunan İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyaya fakültativ protokollar dövlətlərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasına görə məsuliyyətinin gücləndirilməsi baxımından böyük potensiala malikdir. Milli vətəndaş cəmiyyəti hərəkətləri, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində fəaliyyət göstərən yerli və beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları çərçivəsində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir.

4. Bu gün heç kim mübahisə etmir ki, bütün insan hüquqları bölünməz, qarşılıqlı asılı, biri-birinə bağlıdır və insan ləyaqəti üçün bərabər əhəmiyyətə malikdir. Beləliklə, dövlətlər mulki və siyasi hüquqlarla yanaşı, eyni dərəcədə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasına görə məsuliyyət daşıyırlar.

5. Beynəlxalq müqavilədən irəli gələn, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı öhdəliklərin dövlət tərəfindən yerinə yetirilməməsi, mülki və siyasi hüquqlarla bağlı halda olduğu kimi, beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq həmin müqavilənin pozulmasını təşkil edir. Limburq Prinsiplərinə əsaslanan aşağıdakı mülahizələr əsasən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta (bundan sonra "Pakt" adlandırılacaq) aiddir. Lakin onlar eyni dərəcədə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində beynəlxalq və milli hüququn digər normalarının şərhinə və tətbiqinə aid edilə bilər.

II. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasının mənası

Hörmət etmək, müdafiə etmək və yerinə yetirmək öhdəlikləri

6. Mülki və siyasi hüquqlar kimi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar da dövlətlər üzərinə üç müxtəlif tipli öhdəlik qoyur: hörmət etmək, müdafiə etmək və yerinə yetirmək öhdəlikləri. Həmin öhdəliklərdən hər hansı birinin yerinə yetirilməməsi belə hüquqların pozulmasını təşkil edir. Hörmət etmək öhdəliyi dövlətlərdən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinə müdaxilə etməkdən çəkinməyi tələb edir. Belə ki, özəl işəgötürən tərəfindən əsas əmək standartlarına riayət olunmasının təmin edilməməsi əmək hüququna və ya ədalətli və əlverişli şəraitdə işləmək hüququnun pozulmasını təşkil edə bilər. Yerinə yetirmək öhdəliyi dövlətdən belə hüquqların tam gerçəkləşdirilməsi istiqamətində müvafiq qanunvericilik, inzibati, büdcə, məhkəmə tədbirlərinin və digər tədbirlərin görülməsini tələb edir. Belə ki, dövlət tərəfindən ehtiyacı olanlara əsas ilkin tibb xidmətlərinin göstərilməməsi hüququn pozulmasını təşkil edə bilər.

Davranış və nəticələr öhdəliyi

7. Hörmət etmək, müdafiə etmək və yerinə yetirmək öhdəliklərinin hər birinə davranış və nəticələr öhdəliklərinin elementləri daxildir. Davranış öhdəliyi müəyyən hüququn həyata keçirilməsini gerçəkləşdirmək üçün dəqiq hesablanmış hərəkəti tələb edir. Məsələn, sağlamlıq hüququ ilə bağlı halda davranış öhdəliyinə ana ölümünün azaldılması üzrə fəaliyyət planının qəbul edilib həyata keçirilməsi daxil ola bilər. Nəticələr öhdəliyi dövlətlərdən dəqiq əhəmiyyətli standartlara riayət etmək üçün spesifik məqsədlərə nail olunmasını tələb edir. Məsələn, sağlamlıq hüququ ilə bağlı halda nəticələr öhdəliyi ana ölümünün 1994-cü ildə keçirilmiş Əhali və inkişaf üzrə Qahirə Beynəlxalq Konfransı və 1995-ci ildə keçirilmiş Qadınlara həsr olunmuş Dördüncü Pekin Dünya Konfransı çərçivəsində razılaşdırılmış səviyyəyə qədər azaldılmasını tələb edir.

Diskresiya sərbəstliyi

8. Mülki və siyasi hüquqlarla bağlı halda olduğu kimi dövlətlər öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün vasitələrin seçimində müəyyən diskresiya sərbəstliyinə malikdirlər. Dövlətlərin təcrübəsi, habelə beynəlxalq müqavilələrin monitorinqi orqanları və milli məhkəmələr tərəfindən konkret işlərə və ya vəziyyətlərə hüquqi normaların tətbiqi iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarının universal minimal standartlarının və bu hüquqların dairəsi, təbiəti və məhdudiyyətlərinə dair ümumi antlaşmanın inkişaf etdirilməsinə öz töhfəsini vermişlər. Əksər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsinə yalnız təcridən nail ola bilməsi faktı eyni zamanda əksər mülki və siyasi hüquqlara aiddir və həmin fakt bəzi tədbirlərin dərhal, digərlərinin isə mümkün qədər tez görülməsini tələb edən dövlətin hüquqi öhdəliyinin mahiyyətini

dəyişmir. Buna görə də dövlət qeyd olunan hüquqların tam gerçəkləşdirilməsi istiqamətində ölçülə bilən tərəqqiyə nail olmasını nümayiş etdirməlidir. Dövlət Paktın 2-ci maddəsinin "tədrici gerçəkləşdirilməsinə" dair müddəələrindən öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsinin bəhanəsi kimi istifadə edə bilməz. Dövlət həmçinin Paktda tanınan hüquqlardan geri çəkilməsini və ya onların məhdudlaşdırılmasını müxtəlif sosial, dini və mədəni səbəblərlə əsaslandırma bilməz.

Minimal əsas öhdəliklər

9. Dövlət iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin istinad etdiyi "[...] hüquqların hər birinin, ən azı, minimal əhəmiyyətli dərəcədə həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üzrə minimal əsas öhdəliyini yerinə yetirmədikdə Paktın pozulması baş verir. Belə ki, əgər hər hansı iştirakçı dövlətdə əhəmiyyətli sayda insanlar əsas ərzaq məhsullarından, əsas ilkin səhiyyə xidmətlərindən, əsas sığınacaq və mənzil şəraitindən və ya təhsilin ən əsas formalarından məhrum olunursa, həmin dövlət, prima facie (ilk növbədə), Konvensiyadan irəli gələn öhdəliklərini yerinə yetirmir". Belə minimal əsas öhdəliklər müvafiq ölkədə resursların mövcud olub-olmamasına və hər hansı digər amil və çətinliklərə baxmayaraq tətbiq edilir.

Resursların mövcudluğu

10. Bir çox hallarda dövlətlər belə öhdəlikləri nisbi asanlıqla və əhəmiyyətli resurslardan istifadə etmədən yerinə yetirə bilərlər. Digər hallarda isə hüquqların tam gerçəkləşdirilməsi zəruri maliyyə və maddi resurslarının mövcudluğundan asılı ola bilər. Buna baxmayaraq, Limburq Prinsiplərində (25-28) təsbit və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin təcrübəsində təsdiq edildiyi kimi resursların çatışmazlığı dövlətləri iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların yerinə yetirilməsi ilə bağlı müəyyən minimal öhdəliklərdən azad etmir.

Dövlət siyasəti

11. Dövlət hərəkət və ya hərəkətsizliyi nəticəsində Paktda irəli gələn öhdəlikləri qəsdən pozan və ya onlara məhəl qoymayan siyasət və ya fəaliyyətlər həyata keçirdikdə, yaxud zəruri davranış və ya nəticələr standartlarına nail olmadıqda iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması baş verir. Bununla yanaşı, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinin ləğv edilməsi və ona xələl gətirilməsi məqsədini güdən və ya bununla nəticələnən, irq, dərinin rəngi, cins, dil, din, siyasi və ya digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, mülki vəziyyətindən, doğuluşdan və ya digər hallara görə ayrı-seçkilik Paktın pozulmasını təşkil edir.

Gender ayrı-seçkiliyi

12. Paktda tanınan hüquqlarla bağlı qadınlara qarşı ayrı-seçkilik Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyaya uyğun qadınlar üçün bərabərlik standartı nəzərə alınmaqla başa düşülməlidir. Həmin standart qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının, o cümlədən sosial, mədəni və digər struktur əlverişsiz şəraitlərindən irəli gələn gender ayrı-seçkiliyinin ləğv edilməsini tələb edir.

Dövlətin öhdəliyi yerinə yetirmək iqtidarında olmaması

13. Hansı hərəkətlərin və ya hərəkətsizliklərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasını təşkil edə biləcəyi müəyyən edildiyi zaman dövlətin beynəlxalq müqavilədən irəli gələn öhdəlikləri yerinə yetirmək iqtidarında olmamasını onun buna iradəsinin olmamasından fərqləndirmək lazımdır. Dövlət onun nəzarətindən kənar olan səbəblərə görə öz öhdəliklərini yerinə yetirmək iqtidarında olmadığını iddia etdikdə buna sübut olmalıdır. Məsələn, tədris müəssisəsinin zəlzələyə görə müvəqqəti bağlanması dövlətin nəzarətindən kənar olan hal olacaq, lakin münasib əvəzedici proqram hazırlanmadan sosial təminat mexanizminin ləğv edilməsi dövlətin öz öhdəliklərini yerinə yetirmək iradəsinin olmamasının bir misalı ola bilər.

Hərəkətlər nəticəsində baş verən pozuntular

14. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması dövlətlərin birbaşa hərəkətləri və ya digər subyektlərin dövlət tərəfindən kifayət dərəcədə nizama salınmayan hərəkətləri nəticəsində baş verə bilər. Belə pozuntuların nümunələri qismində aşağıdakıları göstərmək olar:

- (a) hazırda həyata keçirilən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların davamlı həyata keçirilməsi üçün zəruri olan qanunvericiliyin ləğvi və ya tətbiqinin dayandırılması;
- (b) istər qanunvericilik ayrı-seçkiliyi, istərsə də onun tətbiqində ayrı-seçkilik nəticəsində müəyyən şəxslərin və ya qrupların hüquqlarının rədd edilməsi;
- (c) üçüncü tərəflərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bir araya sığmayan hərəkətlərinin fəal şəkildə dəstəklənməsi;
- (d) qanunvericilik və ya siyasətlərin bərabərliyin möhkəmləndirilməsi və ən zəif qrupların iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarının gerçəkləşdirilməsi məqsədi ilə qəbul olunması halları istisna olmaqla, həmin hüquqlara aid qüvvədə olan hüquqi öhdəliklərə açıq şəkildə uyğun olmayan yeni qanunvericiliyin və ya siyasətlərin qəbul edilməsi;
- (e) istənilən belə hüququn təmin olunması dərəcəsini azaldan bilərəkdən hər hansı retroqressiv tədbirin qəbul edilməsi;
- (f) dövlətin Paktın icazə verdiyi məhdudiyətlər çərçivəsində, yaxud mövcud resursların çatışmazlığa və ya fors majora görə bu cür hərəkət etməsi halları istisna olmaqla, Paktla qorunan hüququn təcridən gerçəkləşdirilməsi üçün qəsdən əngəllərin yaradılması və ya bu prosesin dayandırılması;
- (g) belə hüquqların həyata keçirilməməsi ilə nəticələnən və hər kəsin minimal əhəmiyyətli hüquqlarının təmin edilməsi üzrə münasib tədbirlərlə müşayiət edilməyən spesifik dövlət xərclərinin azaldılması və ya onların digər məqsədlərə yönəldilməsi.

Hərəkətsizlik nəticəsində baş verən pozuntular

15. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması dövlətlərin hərəkətsizliyi və ya onların hüquqi öhdəliklərindən irəli gələn zəruri tədbirlərin görülməməsi nəticəsində baş verə bilər. Belə pozuntuların misalları qismində aşağıdakıları göstərmək olar:

- (a) Pakta müvafiq tələb edilən zəruri tədbirlərin görülməməsi;
- (b) Paktdan irəli gələn öhdəliklərə aydın şəkildə uyğun gəlməyən qanunvericiliyin dəyişdirilməməsi və ya ləğv edilməməsi;
- (c) Paktın müddəalarının implementasiyasına yönəlmiş qanunvericiliyin tətbiq edilməməsi və ya belə siyasətlərin həyata keçirilməməsi;
- (d) ayrı-ayrı şəxslər və ya qruplar tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasının qarşısını almaq məqsədi ilə onların hərəkətlərinin nizama salınmaması;
- (e) Paktın tam gerçəkləşdirilməsi üçün mövcud resurslardan maksimal dərəcədə istifadə edilməməsi;
- (f) iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsinin monitorinqinin həyata keçirilməməsi, o cümlədən həmin hüquqlara riayət edilməsinin qiymətləndirilməsi üçün meyar və göstəricilərin hazırlanmaması və tətbiq edilməməsi;
- (g) Paktda təmin edilən hüququn dərhal yerinə yetirilməsinə şərait yaratmaq üçün aradan qaldırılmalı olan əngəlin təxirə salınmadan aradan qaldırılmaması;
- (h) Pakta uyğun dərhal təqdim edilməli olan hüququn təxirə salınmadan təmin edilməməsi;
- (i) riayət edilməsi dövlətin iqtidarında olan hamı tərəfindən tanınan hüquqların həyata keçirilməsi üzrə beynəlxalq standartlara riayət edilməməsi;
- (j) digər dövlətlər, beynəlxalq təşkilatlar və transmilli şirkətlərlə ikitərəfli, yaxud çoxtərəfli sazişlərin bağlanması zamanı iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində beynəlxalq hüquqi öhdəliklərin nəzərə alınmaması.

III. Hüquqların pozulmasına görə məsuliyyət

Dövlətin məsuliyyəti

16. II bölmədə göstərilən pozuntulara görə məsuliyyət prinsip etibarilə onların yurisdiksiyasında baş verdiyi dövlətin üzərinə düşür. Nəticədə məsuliyyət daşıyan dövlət həmin pozuntuları aradan qaldırmaq üçün monitorinq, araşdırma, cinayət təqibi və pozuntuların qurbanları üçün müdafiə vasitələri də daxil olmaqla, müvafiq mexanizmləri yaratmalıdır.

Özgə qüvvələrin hökmranlığı və ya işğal

17. Özgə qüvvələrin hökmranlığı şəraitində iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan məhrum etməyə görə məsuliyyət müvafiq ərazi üzərində effektiv nəzarəti həyata keçirən dövlət üzərinə düşə bilər. Bu qayda kolonializm, özgə qüvvələrin hökmranlığının digər formaları və hərbi işğal şəraiti üçün doğrudur. Hökmranlıq və ya işğal edən qüvvə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasına görə məsuliyyət daşıyır. Bəzi hallarda onlarla birlikdə hərəkət edən dövlət də iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları pozmuş olur.

Qeyri-dövlət subyektlərinin hərəkətləri

18. Müdafiə etmək öhdəliyi dövlətin yurisdiksiyası altında olan özəl hüquqi şəxslərin, o cümlədən transmilli şirkətlərin, habelə fiziki şəxslərin fərdləri onların iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan məhrum etmədiklərinin təmin edilməsi üzrə dövlətin öhdəliyini əhatə edir. Dövlətlər belə qeyri-dövlət subyektlərinin davranışı üzərində nəzarətin həyata keçirilməsində zəruri səy göstərmədiklərinin nəticəsində iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasına görə məsuliyyət daşıyırlar.

Beynəlxalq təşkilatların hərəkətləri

19. Dövlətlərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları müdafiə etmək öhdəlikləri onların birgə fəaliyyət göstərdikləri beynəlxalq təşkilatlarda iştirakına da şamil olunur. Dövlətlər üçün üzvləri olduqları beynəlxalq təşkilatların proqram və siyasətləri nəticəsində hüquqların pozulmadığını təmin etmək məqsədilə öz təsirindən istifadə etmələri olduqca vacibdir. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasının aradan qaldırılması üçün beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən beynəlxalq maliyyə təsisatlarının öz siyasət və təcrübələrini iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarından məhrum etmə ilə nəticələnməyən tərzdə düzəltmələri həyati əhəmiyyət kəsb edir. Belə təşkilatların üzv dövlətləri, istər fərdi qaydada, istərsə də rəhbər orqanları, habelə katiblik və ya qeyri-hökumət təşkilatları vasitəsilə bir sıra belə təşkilatlar tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları ilə bağlı məsələləri nəzərə almaq məqsədilə öz siyasət və proqramlarının yenidən nəzərdən keçirilməsi meylini dəstəkləməli və onu daha geniş yaymalıdırlar, xüsusən elə hallarda ki, həmin siyasət və proqramlar iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara toxunan məsələlər üzrə qərarların qəbul edilməsi prosesində beynəlxalq təsisatların təzyiqinə davam gətirmək üçün kifayət qədər resurslara malik olmayan dövlətlərdə həyata keçirilmiş olsun.

IV. Hüquqların pozulmasının qurbanları

Fərdi şəxslər və qruplar

20. Mülki və siyasi hüquqlarla bağlı halda olduğu kimi, həm fərdi şəxslər, həm də qruplar iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasının qurbanları ola bilərlər. Müəyyən qruplar, məsələn, aztəminatlı qruplar, qadınlar, yerli xalqlar və tayfa xalqları, işğal altında yaşayan əhali, sığınacaq axtaranlar, qaçqınlar və məcburi köçkünlər, azlıqlar, ahıllar, uşaqlar, torpağı olmayan kəndlilər, əlillər və evsizlər bu baxımdan qeyri-mütənasib zərər çəkirlər.

Cinayət sanksiyaları

21. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasının qurbanları yalnız qurban statusuna malik olduqlarına görə, məsələn, evsiz olduğunu kriminalaşdıran qanunlar vasitəsilə cinayət sanksiyalarına məruz qalmamalıdırlar. Eyni zamanda, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarının təmin edilməsini tələb etdiyinə görə heç kəs cəzalandırılmamalıdır.

V. Müdafiə vasitələri və hüquqların pozulmasına digər cavablar

Müdafiə vasitələrindən istifadə etmək imkanı

22. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasının qurbanı olan hər bir şəxsin həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə səmərəli məhkəmə və ya digər müvafiq müdafiə vasitələrindən istifadə etmək imkanı olmalıdır.

Münasib təzminat

23. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasının bütün qurbanlarının restitusiya, kompensasiya, rehabilitasiya, satisfaksiya və ya belə halların təkrar edilməməsinin təminatı formasında təqdim edilə bilən münasib təzminat hüququ vardır.

Hüquqların pozulmasına rəsmi icazənin yolverilməzliyi

24. Milli məhkəmə orqanları və digər orqanlar elan edilən qərarlarının müvafiq dövlətin beynəlxalq öhdəliyinin pozulmasına rəsmi icazə verilməsinə gətirib çıxarmamasını təmin etməlidirlər. Ən azı, milli məhkəmə orqanları insan hüquqları sahəsində beynəlxalq və regional sənədlərin müvafiq müddəalarını iqtisad, sosial və mədəni hüquqların pozulması ilə bağlı istənilən qərarların tərtib edilməsi üçün izahedici yardım kimi qəbul etməlidirlər.

Milli təsisatlar

25. Milli ombudsman təsisatları və ya insan hüquqları komissiyaları kimi təşviqedicilik və monitorinq orqanları iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı məsələlərə mülki və siyasi hüquqlara aid məsələlərdə olduğu kimi ciddi yanaşmalıdırlar.

Beynəlxalq sənədlərin daxili hüquqda tətbiqi

26. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqları tanıyan beynəlxalq sənədlərin daxili hüquqi sistemlərə daxil edilməsi və onların birbaşa tətbiqi müdafiə vasitələrinin dairəsini genişləndirə və onların səmərəliliyini artırmaqla bərabər, həm də bütün hallarda həvəsləndirilməlidir.

Cəzasızlıq

27. Dövlətlər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların istənilən pozulmasına görə cəzasızlığın mümkünlüyünü aradan qaldırmaq üçün səmərəli tədbirləri işləyib-hazırlamalı və belə pozuntulara görə məsuliyyət daşıya bilən heç bir şəxsin öz hərəkətləri ilə əlaqədar toxunulmaz olmamasını təmin etməlidirlər.

Hüquqşünasların rolu

28. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasının qurbanları üçün səmərəli məhkəmə və digər müdafiə vasitələrinə nail olmaq məqsədilə vəkillər, hakimlər, arbitrlər, vəkillik qurumları və ümumilikdə hüquq dairələri, Beynəlxalq Hüquqşünaslar Komissiyasının 1995-ci ilin Banqalor Bəyannaməsində və Fəaliyyət Planında tövsiyə etdiyi kimi öz peşə vəzifələrini həyata keçirərkən belə pozuntulara qat-qat böyük diqqət yetirməlidirlər.

Xüsusi məruzəçilər

29. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasının qarşısının alınması, qabaqlanması, monitorinq və pozulmuş hüquqların bərpa edilməsi baxımından Beynəlxalq mexanizmləri daha da möhkəmləndirmək məqsədi ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası bu sahədə mövzular üzrə xüsusi məruzəçiləri təyin etməlidir.

Yeni standartlar

30. Dövlətlərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara hörmət etmək, onları müdafiə etmək və yerinə yetirmək öhdəliklərinin məzmununu daha da aydınlaşdırmaq məqsədi ilə dövlətlər və müvafiq beynəlxalq qurumlar iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar, xüsusən də əmək, qida, mənzil və sağlamlıq hüquqları üzrə yeni standartların qəbul edilməsi istiqamətində fəal siyasət aparmalıdırlar.

Fakültativ protokollar

31. Paktda tanınan hüquqlarla bağlı fərdi və kollektiv şikayətləri nəzərdə tutan fakültativ protokol təxirə salınmadan qəbul və ratifikasiya edilməlidir. Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyaya təklif olunan fakültativ protokol iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasına diqqətin yetirilməsini təmin etməlidir. Bundan əlavə, Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyaya uyğun olaraq fakültativ şikayət prosedurunun işlənilib-hazırlanması məsələsi nəzərdən keçirilməlidir.

Sənədləşdirmə və monitorinq

32. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasının sənədləşdirilməsi və monitorinqi bütün müvafiq subyektlər, o cümlədən qeyri-hökumət təşkilatları, milli hökumətlər və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən aparılmalıdır. Müvafiq beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən bu sahədə beynəlxalq sənədlərin implementasiyası üçün lazımi dəstəyin verilməsi tam zəruridir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan hüquqları üzər Ali Komissarın mandatına iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təşviq edilməsi daxildir və bu məqsədə nail olunması istiqamətində səmərəli addımların atılması və bunun üçün münasib kadr və maliyyə resurslarının ayrılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi və sosial sahələrdə fəaliyyət göstərən ixtisaslaşmış qurumlar və digər beynəlxalq təşkilatlar həmçinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara müvafiq diqqət yetirməli və, əgər bunu artıq etməyiblərsə, bu hüquqların pozulmasına cavab vermək səylərinə öz töhfəsini verməlidirlər.

Qoşma 6: İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın implementasiyası üzrə Limburq Prinsipləri

Giriş

- (i) Beynəlxalq hüquq sahəsində bir qrup tanınmış hüquqşünas Beynəlxalq Hüquqşünaslar Komissiyası, Limburq Universitetinin (Maastrixt, Niderland) hüquq fakültəsi və Sinsinnati Universitetinin (Ohayo, Amerika Birləşmiş Ştatları) İnsan hüquqları üzrə Urban Morgan İnstitutunun dəvəti ilə İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın iştirakçı dövlətlərinin öhdəliklərinin təbiət və dairəsini, təzə yaradılmış İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitəsi (ECOSOS) tərəfindən iştirakçı dövlətlərin hesabatlarına baxılmasının nəticələrini, habelə Paktın IV Hissəsinə uyğun beynəlxalq əməkdaşlığın məsələlərini nəzərdən keçirmək məqsədi ilə Maastrixt şəhərində 1986-cı il 2-6 iyun tarixlərdə görüş keçirmişlər.
- (ii) 29 iştirakçı Avstraliya, Almaniya Federativ Respublikası, Macarıstan, İrlandiya, Meksika, Niderland, Norveç, Seneqal, İspaniya, Birləşmiş Krallıq, Amerika Birləşmiş Ştatları, Yuqoslaviya, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan hüquqları Mərkəzi, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (ILO), Təhsil, Elm və Mədəniyyət Məsələləri üzrə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (YUNESKO), Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (WHO), Birliyin Katibliyi və sponsor təşkilatlarını təmsil edirdilər. Görüşün dörd üzvü İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin üzvləri idilər (ECOSOS).
- (iii) "Edir" sözü əvəzinə "etməlidir" sözü ilə göstərilən müəyyən tövsiyələr istisna olmaqla, iştirakçılar onların fikrinə görə beynəlxalq hüququn hazırkı vəziyyətini əks etdirən aşağıdakı prinsiplərlə yekdilliklə razılaşıblar.

I HISSƏ. İŞTİRAKÇI DÖVLƏTLƏRİN ÖHDƏLİKLƏRİNİN TƏBİƏT VƏ DAİRƏSİ

A. Ümumi qeydlər

1. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar beynəlxalq insan hüquqları hüququnun tərkib hissəsidir. Həmin hüquqlar müxtəlif beynəlxalq sənədlərdəki, xüsusən İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktdakı spesifik müqavilə öhdəliklərinin predmetidir.
2. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktla və Fakültativ Protokolla birlikdə 1976-cı ildə qüvvəyə minmişdir. Paktlar İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin müddələrinin inkişaf etdirilməsinə xidmət edir: bu sənədlər İnsan Hüquqları haqqında Beynəlxalq Billi təşkil edir.

3. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların bölünməz və qarşılıqlı asılı olduğundan, həm mülki və siyasi, həm də iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların implementasiyası, təşviq edilməsi və müdafiəsinə bərabər və təcili diqqət yetirilməlidir.

4. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (bundan sonra "Pakt" adlandırılacaq) Müqavilələr hüququ haqqında Vyana Konvensiyasına (Vyana, 1969-cu il) uyğun olaraq onun obyektivi və məqsədi, adı mənası, hazırlıq işləri və müvafiq təcrübə nəzərə alınmaqla şərh edilməlidir.

5. Müvafiq ixtisaslaşmış qurumların, habelə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının orqanlarının və hökumətlərarası təşkilatlarının, o cümlədən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının işçi qruplarının və xüsusi məruzəçilərinin insan hüquqları sahəsində təcrübəsi Paktın implementasiyası və iştirakçı dövlətlərin nailiyyətlərinin monitorinqi zamanı nəzərə alınmalıdır.

6. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsinə müxtəlif siyasi şəraitlərdə nail oluna bilər. Onların tam gerçəkləşdirilməsinin vahid yolu yoxdur. Uğurlar və müvəffəqiyyətsizliklər istər bazar, istərsə də qeyri-bazar iqtisadiyyatlarda və həm mərkəzləşdirilmiş, həm də mərkəzləşdirilməmiş siyasi strukturlarda qeydə alınmışdır.

7. İştirakçı dövlətlər Pakta uyğun olaraq qəbul etdikləri öhdəlikləri yerinə yetirmək məqsədi ilə həmişə vicdanla hərəkət etməlidirlər.

8. Paktda tanınan hüquqların tam gerçəkləşdirilməsinə təcridən nail oluna biləcəyinə baxmayaraq, bəzi hüquqların tətbiqi dərhal məhkəmə müdafiəsinin predmeti ola bilər, halbuki digər hüquqlar məhkəmə müdafiəsinin predmeti təcridən ola bilərlər.

9. Qeyri-hökumət təşkilatları Paktın implementasiyasının təşviq edilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilərlər. Bu rolun həyata keçirilməsində onlara milli, habelə beynəlxalq səviyyədə müvafiq yardım göstərilməlidir.

10. İştirakçı dövlətlər Paktdan irəli gələn öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı həm beynəlxalq ictimaiyyət, həm də öz xalqları qarşısında hesabat verirlər.

11. Beləliklə, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsində tərəqqiyə nail olmaq üçün cəmiyyətin bütün sektorlarının geniş iştirakı ilə birgə milli səylər tam zəruridir. Əhalinin iştirakı bütün mərhələlərdə, o cümlədən milli siyasətin işlənilib-hazırlanması, tətbiqi və nəzərdən keçirilməsi prosesində tələb olunur.

12. Paktın yerinə yetirilməsi üzərində nəzarət əməkdaşlığı və dialoq ruhunda həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə (bundan sonra "Komitə" adlandırılacaq) iştirakçı dövlətlərin hesabatlarına baxarkən Paktın əhatə etdiyi hüquqların gerçəkləşdirilməsi üçün əngəllər törədən səbəb və amilləri təhlil etməli və mümkün hallarda problemin həlli yolunu göstərməlidir. Belə yanaşma, mövcud məlumatın iştirakçı dövlət tərəfindən Paktdan irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi qənaətinə gəlmək üçün əsas verdiyi halda, bunun bəyan edilməsini istisna etmir.

13. Paktın monitorinqini həyata keçirən bütün orqanlar iştirakçı dövlət tərəfindən Paktın müddələrinin yerinə yetirilməsini qiymətləndirərkən ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi və qanun qarşısında bərabərlik prinsiplərinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər.

14. Paktda təsbit olunmuş hüquqların təcridi gerçəkləşdirilməsinin inkişaf etdirilməsinin əhəmiyyətini nəzərə alaraq, kasıbların və əlverişsiz şəraitdə olan digər qrupların yaşayış səviyyəsinin artırılması üzrə tədbirlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Bununla belə, yerli xalqların və azlıqların mədəni hüquqlarının müdafiəsi üçün xüsusi tədbirlərin tələb edilə biləcəyi nəzərə alınmalıdır.

15. Paktın məqsədlərinə nail olunması istiqamətində beynəlxalq ictimaiyyətin səylərinin qiymətləndirilməsi zamanı beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin meylləri nəzərə alınmalıdır.

B. Paktın II Hissəsinə xüsusi aidiyyəti olan izahedici prinsiplər

2-ci maddənin 1-ci hissəsi: "bütün lazımi vasitələrlə, o cümlədən qanunvericilik tədbirləri qəbul etməklə ... tədbirlə görməyi"

16. Bütün iştirakçı dövlətlərin Paktda təsbit olunan hüquqların tam gerçəkləşdirilməsi istiqamətində dərhal tədbirlər görmək öhdəliyi vardır.

17. İştirakçı dövlətlər Paktdan irəli gələn öhdəlikləri yerinə yetirmək məqsədi ilə milli səviyyədə hüquqların təbiətinə uyğun olan lazımi vasitələrdən, o cümlədən qanunvericilik, inzibati, məhkəmə, iqtisadi, sosial və tədris tədbirlərindən istifadə etməlidirlər.

18. Yalnız qanunvericilik tədbirləri Paktın öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün kifayət etmir. Lakin qeyd olunmalıdır ki, 2-ci maddənin 1-ci hissəsinə uyğun qanunvericilik tədbirlərinin çox vaxt ehtiva hallarda qəbul edilməsi tələb edilir ki, qüvvədə olan qanunvericilik Paktdan irəli gələn öhdəliklərinə zidd olsun.

19. İştirakçı dövlətlər səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrini, o cümlədən müvafiq hallarda məhkəmə müdafiəsinin təmin edirlər.

20. Konkret dövlətdə tətbiq olunacaq tədbirlərin məqsədmüvafiqliyi həmin dövlət tərəfindən müəyyən edilir və Komitənin yardımı ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqtisadi və Sosial Şurasının baxışının predmeti olur. Belə baxış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə uyğun olaraq yaradılmış digər orqanların səlahiyyətlərinə xələl gətirməməlidir.

"hüquqların təcridən tam gerçəkləşdirilməsi üçün"

21. "Hüquqların təcridən tam gerçəkləşdirilməsi" öhdəliyi iştirakçı dövlətlərdən hüquqların gerçəkləşdirilməsi istiqamətində mümkün qədər tez irəliləməyi tələb edir. Heç bir halda bu öhdəlik dövlətlərə hüquqların tam gerçəkləşdirilməsini qeyri-müəyyən müddətə təxirə salmaq hüququnu verən kimi şərh edilməməlidir. Əksinə, bütün iştirakçı dövlətlərin Paktda təsbit olunan hüquqların tam gerçəkləşdirilməsi istiqamətində dərhal tədbirlər görmək öhdəliyi vardır.

22. Bəzi öhdəliklər, məsələn, Paktın 2-ci maddəsinin 2-ci hissəsində ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi, bütün iştirakçı dövlətlər tərəfindən dərhal və tam həcmdə yerinə yetirilməsini tələb edir.

23. Təcridi gerçəkləşdirmə öhdəliyi resursların artmasından asılı olmayaraq mövcuddur; həmin öhdəlik mövcud resurslardan səmərəli istifadəni tələb edir.

24. Tədrici gerçəkləşdirməyə yalnız resursların artırılması yolu ilə deyil, həmçinin hər kəs tərəfindən Paktda tanınan hüquqların gerçəkləşdirilməsi üçün zəruri olan ictimai potensialın inkişaf etdirilməsi yolu ilə nail oluna bilər.

"mövcud resurslardan maksimal dərəcədə istifadə etməklə"

25. Dövlətlər iqtisadi inkişafının səviyyəsindən asılı olmayaraq hamı üçün minimal həyatı əhəmiyyətli hüquqlara hörmət edilməsini təmin etməlidirlər.

26. "Mövcud resurslardan" ifadə həm dövlətin özünün resurslarından, həm də beynəlxalq əməkdaşlıq və yardım vasitəsilə beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən təqdim edilən resurslara aiddir.

27. Paktda tanınan hüquqların gerçəkləşdirilməsi üçün münasib tədbirlərin görülməsinin müəyyən edilməsi zamanı resurslardan ədalətli və səmərəli istifadəyə və mövcud resursların çatımlılığına diqqət yetirilməlidir.

28. Mövcud resurslardan istifadə edilməsi zamanı hər kəs üçün əsas tələbatların ödənilməsinə və əsas xidmətlərin təqdim edilməsini təmin etmək zəruriliyi nəzərə alınmaqla, Paktda tanınan hüquqların gerçəkləşdirilməsinə zəruri üstünlük verilməlidir.

"fərdi qaydada və xüsusən iqtisadi və texniki sahələrdə beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq yolu ilə"

29. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə (55-ci və 56-cı maddələr) və Pakta uyğun olaraq beynəlxalq əməkdaşlıq və yardım çərçivəsində prioritet məsələ qismində həm iqtisadi, sosial və mədəni, həm də mülki və siyasi, yəni bütün insan hüquqlarının və əsas azadlıqların gerçəkləşdirilməsi nəzərdən keçirilir.

30. Beynəlxalq əməkdaşlıq və yardım Paktda təsbit edilmiş hüquq və azadlıqların tam gerçəkləşdirilə biləcəyi sosial və beynəlxalq nizamın bərqərar edilməsinə yönəldilməlidir (İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 28-ci maddəsi ilə müqayisə edin).

31. Dövlətlər onların siyasi, iqtisadi və sosial sistemlərindəki fərqlərə baxmayaraq və həmin fərqlərə əsaslanan ayrı-seçkilik olmadan, sosial, iqtisadi və mədəni tərəqqinin, xüsusən də inkişaf edən ölkələrin iqtisadi artımının təşviq edilməsi məqsədi ilə bir-biri ilə əməkdaşlıq etməlidirlər.

32. İştirakçı dövlətlər beynəlxalq vasitələrdən istifadə etməklə Paktda tanınan hüquqların gerçəkləşdirilməsində yardım göstərmək və əməkdaşlıq etmək məqsədilə tədbirlər görürlər.

33. Beynəlxalq əməkdaşlıq və yardım dövlətlərin suveren bərabərliyinə əsaslanmalı və Paktda təsbit edilən hüquqların gerçəkləşdirilməsinə yönəldilməlidir.

34. 2-ci maddənin 1-ci hissəsinə uyğun olaraq həyata keçirilən beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq prosesində beynəlxalq təşkilatların rolu və qeyri-hökumət təşkilatlarının töhfəsi nəzərə alınır.

2-ci maddənin 2-ci hissəsi: ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi

35. 2-ci maddənin 2-ci hissəsi dərhal tətbiq edilməli və iştirakçı dövlətlər tərəfindən dəqiq təminatların verilməsini tələb edir. Bu səbəbdən onun tətbiqi məhkəmə nəzarətinin və digər müdafiə prosedurlarının predmeti olmalıdır.

36. 2-ci maddənin 2-ci hissəsində verilən ayrı-seçkiliyin əsaslarının siyahısı tam deyildir.

37. Pakta qoşulduqdan sonra dövlətlər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinə təsir göstərən istənilən ayrı-seçkili qanunları, aktları və təcrübələri (o cümlədən hərəkətləri və hərəkətsizliyi) təxirə salınmadan ləğv etməklə ayrı-seçkiliyi de-jure aradan qaldırırlar.

38. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların qeyri-bərabər qaydada həyata keçirilməsi, resursların çatışmazlığı və ya digər səbəblərlə şərtləndirilən de facto ayrı-seçkiliyə mümkün qədər tez son qoyulmalıdır.

39. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların bərabər qaydada həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üçün zəruri olan müdafiəsinə ehtiyacı olan müəyyən qruplar və ya şəxslərin vəziyyətini yaxşılaşdırmağın yeganə məqsədi ilə qəbul olunan xüsusi tədbirlər ayrı-seçkilik hesab olunmur, bir şərtlə ki, həmin tədbirlər son nəticədə qoyulmuş məqsədlərə nail olunmasından sonra müxtəlif qrupların xüsusi hüquqlarının saxlanmasına və həmin tədbirlərin davam etməsinə gətirib çıxarmasınlar.

40. 2-ci maddənin 2-ci hissəsi iştirakçı dövlətlərdən fərdi şəxslər və orqanlar tərəfindən ictimai həyatın istənilən sahəsində ayrı-seçkiliyin həyata keçirilməsini qadağan edilməsini tələb edir.

41. 2-ci maddənin 2-ci hissəsinin tətbiqi zamanı bütün müvafiq beynəlxalq sənədlərə, o cümlədən İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Bəyənət və Beynəlxalq Konvensiyaya, habelə Həmin Konvensiyaya uyğun yaradılmış nəzarət komitəsinin (CERD) fəaliyyətinə lazımı diqqət yetirilməlidir.

2-ci maddənin 3-cü hissəsi: inkişaf edən ölkələrdə qeyri-vətəndaşlar

42. Bir qayda olaraq Pakt həm vətəndaşlara, həm də qeyri-vətəndaşlara münasibətdə tətbiq edilir.

43. 2-ci maddənin 3-cü hissəsinin məqsədi kolonial dövründə bəzi qeyri-vətəndaşların iqtisadi qruplarının hökmranlığına son qoyulması olmuşdur. Bu səbəbdən 2-ci maddənin 3-cü hissəsindəki istisna qısa şərh edilməlidir.

44. 2-ci maddənin 3-cü hissəsinin belə qısa şərh xüsusən iqtisadi hüquqlar anlayışına və inkişaf edən ölkələr anlayışına aiddir. Sonuncu anlayış müstəqilliyini

əldə etmiş və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının inkişaf edən ölkələrin təsnifatına daxil olan ölkələrə aiddir.

Maddə 3: Kişilər və qadınlar üçün bərabər hüquqlar

45. 3-cü maddənin tətbiqi zamanı Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Bəyanat və Beynəlxalq Pakta, habelə aidiyyəti olan digər sənədlərə və həmin Konvensiyaya uyğun yaradılmış nəzarət komitəsinin (CEDAW) fəaliyyətinə lazımı diqqət yetirilməlidir.

Maddə 4: Məhdudiyyətlər

46. 4-cü maddənin əsas məqsədi dövlət tərəfindən məhdudiyyətlərin tətbiqinə icazə verməkdən daha çox fərdi şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi olmuşdur.

47. Həmin maddə şəxsin fiziki mövcudluğuna və yaşamasına, yaxud şəxsiyyətin toxunulmazlığına təsir edən hüquqlara münasibətdə məhdudiyyətlərin tətbiqini nəzərdə tutmur.

"qanunla müəyyən edilən"

48. Ümumi qaydada tətbiq edilən, Pakta uyğun olan və məhdudiyyətin tətbiqi zamanı qüvvədə olan milli qanunda nəzərdə tutulmayan heç bir məhdudiyyət iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinə qoyula bilməz.

49. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinə məhdudiyyətlərin qoyulmasını nəzərdə tutan qanunlar əsassız, məntiqsiz və ayrı-seçkili olmamalıdır.

50. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsini məhdudlaşdıran hüquqi normalar dəqiq və hamı üçün açıq olmalıdır.

51. Qanunda iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinə qanunsuz və ya sui-istifadə nəticəsində məhdudiyyətlərin tətbiqinə qarşı münasib təminatlar və səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri nəzərdə tutulmalıdır.

"ümumi rifaha yardım göstərmək"

52. Bu ifadə bütöv xalqın rifahına yardımın göstərilməsi kimi şərh edilməlidir.

"demokratik cəmiyyətdə"

53. "Demokratik cəmiyyətdə" ifadəsi məhdudiyyətlərin tətbiqinə daha bir şərt kimi şərh edilir.

54. Məhdudiyyətləri qoyan dövlət həmin məhdudiyyətlərin cəmiyyətin demokratik fəaliyyəti üçün əngəllər törətmədiyini nümayiş etdirməlidir.

55. Demokratik cəmiyyətin vahid modeli mövcud olmasa da, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində və İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə təsbit edilmiş hüquqları tanıyan və onlara hörmət edən cəmiyyət bu anlayışa uyğun gələn kimi hesab edilə bilər.

"bu hüquqların təbiətinə uyğun olduğu qədər"

56. "Bu hüquqların təbiətinə uyğun olduğu qədər" şərti məhdudiyyətin müvafiq hüququn mahiyyətinə xələl gətirməyən tərzdə şərh edilməsini və ya tətbiqini tələb edir.

57. 5-ci maddənin 1-ci hissəsində dövlətin qanunda xüsusən nəzərdə tutulanlardan başqa digər məhdudiyyətləri tətbiq etmək ümumi, güman edilən və ya qalq hüququnun olmadığı vurğulanır. Qanunun heç bir müddəası "Pakta tanınan hüquq və ya azadlıqların hər hansı birinin" ləğv edilməsi məqsədi ilə şərh edilməməlidir. Bundan əlavə, 5-ci maddə Paktın heç bir müddəasının bütün xalqlara məxsus, öz təbii sərvət və resurslarına sahib olmaq və onlardan tam həcmdə sərbəst şəkildə istifadə etmək hüququnu azaldan kimi şərh edilməməsinin təmin edilməsi məqsədini güdür.

Maddə 5

58. 5-ci maddənin 2-ci hissəsinin məqsədi Paktın heç bir müddəasının müdafiə edilən şəxslər üçün daha əlverişli rejim nəzərdə tutan, hazırda qüvvədə olan, yaxud qüvvəyə minə biləcək milli qanunun və ya hər hansı ikitərəfli, yaxud çoxtərəfli müqavilələr, konvensiyalar və sazişlərin müddəalarına xələl gətirmək məqsədi ilə şərh edilməməsinin təmin etməkdən ibarətdir. Eyni zamanda, 5-ci maddənin 2-ci hissəsi iştirakçı dövlətin üzərinə götürdüyü milli və ya beynəlxalq öhdəliklərlə daha böyük həcmdə qorunan hər hansı insan hüququnun həyata keçirilməsini məhdudlaşdırmaq məqsədi ilə şərh edilməməlidir.

C. Paktın III Hissəsinə xüsusi aidiyyəti olan izahedici prinsiplər

Maddə 8: "qanunda nəzərdə tutulmuş"

59. 4-cü maddədəki "qanunla müəyyən edilən" sinonimik ifadəsinə dair izahedici prinsiplərə bax.

"demokratik cəmiyyətdə zəruri olan"

60. 4-cü maddədəki "demokratik cəmiyyətdə" ifadəsi ilə əlaqədar verilən izahedici prinsiplərə əlavə olaraq, 8-ci maddədə həmkarlar ittifaqlarının hüquqlarının məhdudlaşdırılması baxımından iştirakçı dövlət üçün daha sərt şərt qoyulur. Maddə həmin məhdudlaşdırmanın həqiqətə zəruri olmasını tələb edir. "Zəruri" sözü məhdudiyyətin:

- (a) son zəruri ictimai və ya sosial tələbata cavab verməsi;
- (b) qanuni məqsədin güdməsi; və
- (c) həmin məqsədə mütənasib olmasını nəzərdə tutur.

61. Məhdudiyyətin zəruri olub-olmaması ilə bağlı istənilən qiymətləndirmə obyektiv amillərə əsaslanmalıdır.

"milli təhlükəsizlik"

62. Müəyyən hüquqları məhdudlaşdıran tədbirlərin əsaslandırılması üçün milli təhlükəsizliyə yalnız o halda istinad etmək olar ki, həmin tədbirlər dövləti və ya onun ərazi bütövlüyünü, yaxud siyasi müstəqilliyini gücün tətbiqindən və ya gücün tətbiqi təhlükəsindən müdafiə etmək məqsədi ilə görülmüş olsun.

63. Milli təhlükəsizlik yalnız yerli, yaxud qanun və ictimai qayda üçün nisbətən təcrid olan təhdidlərin qarşısını almaq məqsədi ilə tətbiq edilən məhdudiyyətlərinin əsaslandırılması kimi xidmət edə bilməz.

64. Milli təhlükəsizlikdən qeyri-müəyyən və ya özbaşına məhdudiyyətlərin tətbiq edilməsi üçün bəhanə kimi istifadə etmək olmaz. Milli təhlükəsizliyə yalnız sui-istifadəyə qarşı münasib təminatların və hüquqi müdafiə vasitələrinin mövcud olduğu halda istinad etmək olar.

65. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların sisteməlik şəkildə pozulması həqiqi milli təhlükəsizliyi sarsıdır və beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyə xələl gətirə bilər. Bu cür pozuntulara görə məsuliyyət daşıyan dövlət belə pozuntulara müqaviməti qırmaq və ya öz əhalisinə qarşı repressiv hərəkətlər törətmək məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlərə bəraət qazandırmaq üçün milli təhlükəsizliyə istinad edə bilməz.

"ictimai asayiş (ordre public)"

66. Paktdakı "ictimai asayiş (ordre public)" ifadəsi cəmiyyətin fəaliyyətini təmin edən qaydaların cəmi və ya cəmiyyətin əsaslandığı fundamental prinsiplər kimi müəyyən edilə bilər. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara hörmət "ictimai asayişin (ordre public)" tərkib hissəsidir.

67. İctimai asayiş (ordre public) bu əsasda məhdudlaşdırılan konkret iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məqsədləri kontekstində şərh edilir.

68. Parlament, məhkəmələr və digər səlahiyyətli müstəqil orqanlar ictimai asayişin (ordre public) mühafizəsinə məsul dövlət orqanlar və ya nümayəndələri tərəfindən vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üzərində nəzarəti həyata keçirirlər.

"digərlərinin hüquq və azadlıqları"

69. Paktda təsbit olunmuş hüquqların məhdudlaşdırılması qismində çıxış edə bilən digərlərinin hüquq və azadlıqlarının dairəsi Paktda tanınan hüquq və azadlıqların həddlərindən kənara çıxır.

D. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması

70. Dövlət tərəfindən Paktdan irəli gələn öhdəliklərin hər hansı birinin yerinə yetirilməməsi beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq Paktın pozulmasını təşkil edir.

71. Öhdəliklərin yerinə yetirilməməsinin nə demək olduğunu müəyyən edilməsi zamanı Pakt tərəfindən iştirakçı dövlətə öz məqsədlərinə çatmaq üçün vasitələrin seçilməsində diskresiya sərbəstliyinin təqdim edilməsi və dövlətin nəzarətindən kənarda olan amillərin dövlətin konkret hüquqları həyata keçirmək qabiliyyətinə mənfi təsir göstərməsi nəzərə alınmalıdır.

72. İştirakçı dövlət xüsusən aşağıdakı hallarda Paktı pozmuş olur:

- Pakta uyğun görülməli olan tədbirləri görmədikdə;
- hər hansı hüququn dərhal həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üçün aradan qaldırılması dövlətin vəzifəsi olan əngəli təxirə salınmadan aradan qaldırmadığında;
- Pakta uyğun dərhal həyata keçirilməli olan hüququ təxirə salınmadan həyata keçirmədikdə;
- riayət edilməsi dövlətin iqtidarında olan hamı tərəfindən tanınan hüquqların həyata keçirilməsi üzrə beynəlxalq standartla bilərəkdən riayət etmədikdə;
- Paktda tanınan hüquqa münasibətdə Pakta uyğun olmayan qaydada məhdudiyyət tətbiq etdikdə;
- dövlətin Paktın icazə verdiyi məhdudiyyətlər çərçivəsində, yaxud mövcud resursların çatışmazlığa və ya fors majora görə bu cür hərəkət etməsi halları istisna olmaqla, Paktda qorunan hüququn təcridən gerçəkləşdirilməsi üçün qəsdən əngəllər yaratdıqda və ya bu prosesi dayandırdıqda;
- Paktın tələblərinə uyğun olaraq hesabatları təqdim etmədikdə.

73. Beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq Paktda iştirak edən hər bir dövlətin digər iştirakçı dövlət tərəfindən Paktdan irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi barədə fikir söyləmək, bunu həmin dövlətin diqqətinə çatdırmaq hüququ vardır. Bununla bağlı meydana çıxan hər hansı mübahisə beynəlxalq hüququn mübahisələrin sülh yolu ilə həll edilməsinə aid müvafiq qaydalara uyğun həll edilir.

II HİSSƏ. İŞTİRAKÇI DÖVLƏTLƏRİN HESABATLARINA BAXILMASI VƏ PAKTIN IV HİSSƏSİNƏ UYGUN BEYNƏLXALQ ƏMƏKDAŞLIQ

A. İştirakçı dövlətlər tərəfindən hesabatların hazırlanması və təqdim edilməsi

74. Paktın IV Hissəsində nəzərdə tutulmuş nəzarət mexanizminin effektivliyi daha çox iştirakçı dövlətlərin hesabatlarının keyfiyyətindən və onların vaxtlı-vaxtında təqdim edilməsindən asılıdır. Bu səbəbdən hökumətlərə öz hesabatlarının mümkün qədər dolğun şəkildə tərtib edilməsi tövsiyə edilir. Bu məqsədlə hökumətlər səlahiyyətli hökumət idarə və qurumları ilə məsləhətləşmələr, müvafiq məlumatların toplanması, kadrlar üçün təlim, zəruri sənədlərin tərtib edilməsi və müvafiq qeyri-hökumət təşkilatları və beynəlxalq təsisatlarla məsləhətləşmələr üzrə münasib daxili prosedurları işləyib-hazırlamalıdır.

75. İnsan hüquqları üzrə əsas nəzarət orqanlarının rəhbərlərinin 1984-cü ildə Baş Assambleyasına təqdim edilmiş hesabatında (Birləşmiş Millətlərin A39/484 sənədi) təklif edildiyi kimi, məşvərətçi xidmətlər və texniki yardım proqramının elementlərinin həyata keçirilməsi Paktın 16-cı maddəsinə uyğun olaraq hesabatların hazırlanmasına kömək edə bilər.

76. İştirakçı dövlətlər hesabatların təqdim edilməsi üzrə öhdəliklərini iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsinə yönəlmiş məqsəd və siyasətlərə dair geniş ictimai diskussiya üçün əlverişli imkan kimi qəbul etməlidirlər. Bu məqsədlə hesabatların, mümkündürsə, layihə mərhələsində, geniş aşkarlığı təmin edilməlidir. Hesabatların hazırlanması həmçinin müvafiq milli siyasətlərin nə dərəcədə hər hüququn dairə və mahiyyətini münasib şəkildə əks etdirməyinin və bunun gerçəkləşdirilməsi vasitələrinin müəyyən edilməsinə xidmət etməlidir.

77. İştirakçı dövlətlərə öz hesabatlarının hazırlanması işinə qeyri-hökumət təşkilatlarının cəlb edilməsi mümkünlüyünün nəzərdən keçirilməsi tövsiyə edilir.

78. İştirakçı dövlətlər hesabatının Paktın yerinə yetirilməsi məqsədi ilə görülən hüquqi tədbirlərə aid hissəsində müvafiq qanunvericilik müddəalarının təsvir edilməsi ilə kifayətlənməməlidirlər. Onlar zəruri hallarda həmin hüquqların həyata keçirilməsinin təmin edilməsi məqsədi ilə hansı məhkəmə müdafiəsi vasitələri, inzibati prosedurlar və digər tədbirlərdən istifadə etdiklərini və həmin hüquqi müdafiə vasitələri və prosedurların tətbiq edilməsi təcrübəsini təsvir etməlidirlər.

79. Hüquqların həqiqətdə nə dərəcədə müdafiə olunduğunu göstərmək məqsədi ilə iştirakçı dövlətin hesabatına kəmiyyət məlumatları daxil edilməlidir. Statistik məlumatlar, büdcə ayırma və xərcləri Paktın yerinə yetirilməsinin qiymətləndirilməsi prosesini asanlaşdıran surətdə təqdim edilməlidir. Mümkün hallarda iştirakçı dövlətlər Paktın yerinə yetirilməsi prosesində dəqiq müəyyən olunmuş hədəf və göstəriciləri qəbul etməlidirlər. Belə hədəf və göstəricilər zəruri hallarda iştirakçı dövlətlərin hesabatlarında təqdim edilən məlumatların aktuallığının və müqayisə edilməsinin artırılması məqsədi ilə beynəlxalq əməkdaşlıq vasitəsilə müəyyən edilən meyarlara əsaslanmalıdır.

80. Zəruri hallarda hökumətlər Paktın təsbit olunmuş hüquqların həyata keçirilməsinin təmin edilməsi prosesində əldə edilmiş tərəqqi və rast gəlinmiş

çətinliklər barədə məlumat boşluğunu aradan qaldırmaq üçün araşdırmalar aparmalı və ya onların aparılmasını təşkil etməlidirlər.

81. İştirakçı dövlətlər beynəlxalq əməkdaşlıq vasitəsilə daha böyük tərəqqiyə nail oluna biləcəyi sahələri göstərməli, habelə bu məqsədə çatmaq üçün iqtisadi və texniki əməkdaşlıq proqramlarını təklif etməlidirlər.

82. İştirakçı dövlətlər və onların Paktın müddəalarının yerinə yetirmələrini qiymətləndirən orqanlar arasında məzmunlu dialoqun yaradılması məqsədi ilə iştirakçı dövlətlər hesabatlarında qaldırılan məsələlərlə tam tanış olan nümayəndələrini təyin etməlidirlər.

B. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin rolu

83. Komitəyə Paktın İqtisadi və Sosial Şurasının üzərinə qoyduğu mühüm vəzifələrin həyata keçirilməsində Şuraya yardım göstərilməsi həvalə edilmişdir. Xüsusən, Komitənin rolu iştirakçı dövlətlərin hesabatlarına baxmaqdan, habelə iştirakçı dövlətlər tərəfindən Paktın daha dolğun şəkildə yerinə yetirilməsinə dair təklif və tövsiyələr daxil olmaqla, ümumi xarakterli təklif və tövsiyələr verməkdən ibarətdir. İqtisadi və Sosial Şurasının sessiya işçi qrupunun müstəqil ekspertlər komitəsi ilə əvəz edilməsi barədə qərarı iştirakçı dövlətlər tərəfindən Paktın yerinə yetirilməsi üzərində daha effektiv nəzarətə gətirib çıxarmalıdır.

84. Komitəyə öz vəzifələrini tam həcmdə icra etməyə imkan vermək məqsədi ilə İqtisadi və Sosial Şura Komitənin kifayət sayda sessiyalarının keçirilməsini təmin etməlidir. İqtisadi və Sosial Şurasının 1985/17 nömrəli qətnaməsinə uyğun olaraq Komitənin funksiyalarının effektiv şəkildə yerinə yetirilməsi üçün ona lazımı işçi heyətin və resursların təqdim edilməsi tam zəruridir.

85. Paktın əhatə etdiyi əhəmiyyətli məsələlərin çoxcəhətliliyinə baxmaq üçün Komitə müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsini öz üzvlərinə həvalə edilməsi məsələsini nəzərdən keçirə bilər. Məsələn, ümumi xarakterli ilkin mətnlərin və ya tövsiyələrin, yaxud daxil olmuş məlumatların xülasələrinin hazırlanması üçün layihə qrupları yaradıla bilər. Komitənin işinə kömək etmək, xüsusən də konkret məsələlər üzrə hesabatları hazırlamaq və bunun üçün iştirakçı dövlətlər, ixtisaslaşmış qurumlar və müvafiq ekspertlər ilə məsləhətləşmələr aparmaq, habelə iştirakçı dövlətlərin Paktın irəli gələn öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi prosesində rastlaşdıqları çətinliklərin aradan qaldırılmasına kömək edə biləcək iqtisadi və texniki yardım layihələrinə dair təkliflər hazırlamaq məqsədi ilə məruzəçilər təyin edilə bilər.

86. Komitə Paktın 22-ci və 23-cü maddələrinə uyğun olaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının digər orqanları, ixtisaslaşmış qurumlar və digər maraqlı təşkilatlarla birlikdə Paktın tədrici yerinə yetirilməsinə kömək edə bilən əlavə beynəlxalq tədbirlərin görülməsi məsələsini nəzərdən keçirməlidir.

87. Hesabat dövrünün müxtəlif mərhələlərində təqdim edilmiş hesabatlara eyni zamanda baxılmasına gətirib çıxarmış gecikmələr nəzərə alınmaqla, Komitə hazırkı altı illik hesabat dövrünə yenidən baxmalıdır. Komitə həmçinin iştirakçı dövlətlərə hesabatların hazırlanmasında yardım etmək üçün rəhbər prinsiplərə yenidən baxmalı və zəruri dəyişikliklər təklif etməlidir.

88. Komitə iştirakçı dövlətlərlə birbaşa və davamlı dialoqun yaradılması məqsədi ilə onların müəyyən mövzular üzrə şərhlərini təqdim etməyə dəvət edilməsi məsələsini nəzərdən keçirə bilər.

89. Komitə Paktdakı öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin qiymətləndirilməsi zamanı metodoloji məsələlərə zəruri diqqət yetirməlidir. Pakt uyğun təqdim edilən hesabatların qiymətləndirilməsi zamanı göstəricilərin konkret hüquqların həyata keçirilməsində əldə edilmiş tərəqqinin ölçülməsinə kömək edə biləcək dərəcədə həmin göstəricilərə istinad faydalı ola bilər. Komitə ixtisaslaşmış qurumların və ya belə qurumları çərçivəsində müəyyən edilmiş göstəriciləri nəzərə almalı, habelə, məlumatların kifayət etmədiyi halda, əlavə tədqiqatların nəticələrindən istifadə etməli və ya belə tədqiqatların maraqlı ixtisaslaşmış qurumlarla məsləhətləşməklə aparılmasına yardım göstərməlidir.

90. Komitə iştirakçı dövlət tərəfindən təqdim edilən məlumatların əldə edilmiş tərəqqinin və rast gəlinən çətinliklərin əsaslandırılmış qiymətləndirilməsi üçün kifayət etmədiyini hesab etdiyi halda, zəruri olduqda dövlətin toxunmalı olduğu dəqiq məsələləri göstərməklə əlavə məlumatların təqdim edilməsini sorğu etməlidir.

91. İqtisadi və Sosial Şuranın 1985/17 nömrəli qətnaməsinə uyğun hesabatlar hazırlayarkən Komitə "hesabatlara baxılmasının xülasəsinə" əlavə olaraq iclasları zamanı qaldırılmış tematik məsələlərin xüsusi qeyd edilməsinin mümkünliyünü nəzərdən keçirməlidir.

C. Komitənin ixtisaslaşmış qurumlar və digər beynəlxalq orqanlar ilə əlaqələri

92. Komitənin yaradılması onunla ixtisaslaşmış qurumlar və digər beynəlxalq orqanlar arasında müsbət və qarşılıqlı faydalı münasibətlərin qurulması üçün imkan kimi qiymətləndirilməlidir.

93. Paktın 18-ci maddəsinə uyğun olaraq yeni sazişlərin ixtisaslaşmış qurumların Komitənin işinə töhfəsini genişləndirə biləcəkləri halda, belə sazişlərin bağlanması məsələsi nəzərdən keçirilməlidir. Müxtəlif ixtisaslaşmış qurumların iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində iş metodlarının fərqli olmasını nəzərə alaraq, Paktın 18-ci maddəsinə uyğun belə sazişlərin bağlanması zamanı çeviklik göstərilməlidir.

94. IV Hissəyə uyğun Paktın yerinə yetirilməsinə zəruri nəzarət üçün ixtisaslaşmış qurumlar ilə Komitə arasında qarşılıqlı maraq doğuran məsələlər üzrə dialoq inkişaf etdirilməlidir. Xüsusən, məsləhətləşmələr çərçivəsində Paktın yerinə yetirilməsinin qiymətləndirilməsi üçün göstəricilərin işlənilib hazırlanmasına ehtiyac, iştirakçı dövlətlər tərəfindən hesabatların təqdim edilməsi üzrə rəhbər prinsiplərin tərtib edilməsi, Paktın 18-ci maddəsinə uyğun olaraq ixtisaslaşmış qurumlar tərəfindən hesabatların təqdim edilməsi barədə onlarla sazişlərin bağlanması ilə bağlı məsələlər nəzərdən keçirilməlidir. Bununla belə, belə qurumların qəbul etdikləri istənilən müvafiq prosedurlara diqqət yetirilməlidir. Onların nümayəndələrinin Komitənin iclaslarında iştirakı çox qiymətli olardı.

95. Komitə üzvlərinin müvafiq ixtisaslaşmış qurumlara baş çəkmələri, şəxsi əlaqələr vasitəsilə həmin qurumların Paktdakı hüquqların həyata keçirilməsinə aid proqramlarını öyrənmələri və bu qurumlarla mümkün əməkdaşlıq sahələrini müzakirə etmələri faydalı olardı.

96. Paktda tanınan hüquqların həyata keçirilməsi üçün mövcud resursların bölüşdürülməsi sahəsində məlumat və ideyaların mübadiləsinin təmin etmək məqsədi ilə Komitə ilə beynəlxalq maliyyə təsisatları və inkişaf agentlikləri arasında məsləhətləşmələrə başlanmalıdır. Belə mübadilə çərçivəsində iştirakçı dövlətlərin Paktın yerinə yetirilməsi üzrə söylərinə beynəlxalq iqtisadi yardımın təsiri, habelə Paktın 22-ci maddəsinə uyğun texniki və iqtisadi əməkdaşlığın imkanları nəzərdən keçirilməlidir.

97. İnsan hüquqları üzrə Komissiya özünün Paktın 19-cu maddəsindən irəli gələn vəzifələrinə əlavə olaraq gündəliyinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara aid bəndlərinə baxılması zamanı Komitənin işini nəzərə almalıdır.

98. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın və Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın qarşılıqlı bağlılığı vardır. Əksər hüquqlar Paktlardan birinin və ya onların hər ikisinin çərçivəsinə düşən kimi dəqiq təsvir edilə bilsə də, hər iki sənəddə əks olunmuş və dəqiqliklə fərqləndirilə bilinməyən bir sıra hüquqlar mövcuddur. Bundan əlavə, hər iki Paktda eyni müddəalar və maddələr mövcuddur. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə ilə İnsan hüquqları üzrə Komitə arasında məşvərətçi mexanizmin yaradılması olduqca əhəmiyyətlidir.

99. Digər beynəlxalq hüquqi mexanizmlərin Pakt üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq, İqtisadi və Sosial Şura müxtəlif nəzarət orqanları arasında səmərəli məşvərətçi mexanizmlərin yaradılması zərurətini vaxtında nəzərdən keçirməlidir.

100. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsi məsələləri ilə məşğul olan beynəlxalq və regional hökumətlərarası təşkilatlara zəruri hallarda Paktın yerinə yetirilməsini təşviq edən tədbirlərin işlənilib-hazırlanması tövsiyə edilir.

101. Komitənin İqtisadi və Sosial Şuranın yardımçı orqanı olduğunu nəzərə alaraq, İqtisadi və Sosial Şuranın yanında məşvərətçi statusa malik qeyri-hökumət təşkilatlarına Komitənin iclaslarında iştirak edilməsi, onların gedişinin izlənməsi və zəruri hallarda İqtisadi və Sosial Şuranın 1296 (XLIV) nömrəli qətnaməsinə uyğun məlumatların təqdim edilməsi tövsiyə edilir.

102. Komitə hökumətlərarası təşkilatlar və qeyri-hökumət təşkilatları, habelə tədqiqat institutları ilə birlikdə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə beynəlxalq sənədlərə aid presedent hüququnun və digər izahedici materialların yazılması, saxlanması və çatımlılığının təmin edilməsi üzrə razılaşıdırılmış sistemi işləyib-hazırlamalıdır.

103. 23-cü maddədə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin biri qismində Komitənin işinin və iştirakçı dövlətlərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların gerçəkləşdirilməsində əldə etdikləri tərəqqinin nəzərdən keçirilməsi məqsədi ilə mütəmadi seminarların təşkil edilməsi tövsiyə edilir.

İstifade olunmuş ədəbiyyatın siyahısı

Alston, Philip. U.S. ratification of the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights; the need for an entirely new strategy. *American journal of international law*, vol. 84, No. 2, April 1990. pp. 365-393.

--- Out of the abyss: the challenges confronting the new U.N. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. *Human rights quarterly*, vol. 9, No. 3, August 1987. pp. 332-381.

---and Quinn, Gerard. The nature and scope of States Parties' obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. *Human rights quarterly*, vol. 9, No.2, May 1987. pp. 156-229.

Andreassen, Skalnes, Smith and Stokke. Assessing human rights performance in developing countries; the case for a minimal threshold approach to economic and social rights. *Human rights in developing countries; Yearbook 1987/1988*. Copenhagen, Akademisk Forlag, 1988. pp. 333-355.

Arambulo, Kitty. Strengthening the supervision of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights; theoretical and procedural aspects. Antwerp, Intersentia-Hart, 1999.

Berenstein, A. Economic and social rights; their inclusion in the European Convention on Human Rights-problems of formulation and interpretation. *Human rights law journal*, vol. 2, 3/4, 1981. pp. 257-280.

Community Law Centre (University of the Western Cape). Socio-economic rights in South Africa: a resource book. Sandra Liebenberg and Karrisha Pillay, eds. Cape Town, Socio-Economic Rights Project, 2000.

Craven, Matthew. The domestic application of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. *Netherlands international law review*, vol. XL, 1993. pp. 367-404.

--- The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: a perspective on its development. Clarendon Press, 1993.

Gomez, Mario. Social economic rights and human rights commissions. *Human rights quarterly*, vol. 17, No.1, February 1995. pp. 155-169.

Harvey, Philip. Monitoring mechanisms for international agreements respecting economic and social human rights. *Yale journal of international law*, vol. 2, No. 2, Summer 1987. pp. 396-420.

Hoof, G.J.H. van. The legal nature of economic, social and cultural rights: a rebuttal of some traditional views. *The right to food*. Alston and Tomasevski, eds. Martinus Nijhof, 1984. pp. 97-110.

Human Rights and Equal Opportunity Commission. Our homeless children; report of the national inquiry into homeless children. Canberra, 1989.

Hunt, Paul. Reclaiming social rights; international and comparative perspectives. Aldershot, Dartmouth Publishing Company, 1996.

International Council on Human Rights Policy. Performance and legitimacy; national human rights institutions. Versoix, Switzerland, 2000.

International Human Rights Internship Program and Asian Forum for Human Rights and Development. Circle of rights; economic, social and cultural rights activism: a training resource. Washington D.C., 2000.

Jochnick, Chris. Confronting the impunity of non-State actors; new fields for the promotion of human rights. *Human rights quarterly*, vol. 21, No. 1, February 1999. pp. 56-79.

Karapuu, Heikki and Rosas, Allan. The juridical force of economic, social and cultural rights - some Finnish examples. *Nordic journal of human rights*, 1989. pp. 36-42.

Leckie, Scott. Another step towards indivisibility; identifying the key features of violations of economic, social and cultural rights. *Human rights quarterly*, vol. 20, No. 1, 1998. pp. 81-124.

Lindsnaes, Lindholm and Yigen, (eds). *National human rights institutions: articles and working papers: input into the discussions on the establishment and development of the functions of national human rights institutions*. Copenhagen, Danish Centre for Human Rights, 2000.

Robertson, Robert E. Measuring State compliance with the obligation to devote the "maximum available resources" to realising economic, social and cultural rights. *Human rights quarterly*, vol. 16, No. 4, November 1994. pp. 693-714.

Scott, Craig. The interdependence and permeability of human rights norms; towards a partial fusion of the International Covenants on Human Rights. *Osgoode hall law journal*, vol. 27, No. 4, 1989. pp. 770-878.

Trubek, David M. Economic, social and cultural rights in the third world; human rights law and human needs programs. *Human rights in international law; legal and policy issues*. Theodor Meron, ed. Oxford, Clarendon Press, 1984. pp. 205-272.

Türk, Danilo (Special Rapporteur on the realization of economic, social and cultural rights). First progress report (E/CN.4/Sub.2/1990/19) and final report (E/CN.4/Sub.2/1992/16).

**Dil və üslub üzrə redaktor: f.e.d. prof.
İsmayıl Məmmədov**

"GNS POLIQRAF"
mätbäesində çap olunub